

A Z 1594. ÉVI BÁNÁTI SZERB

FELKEELÉS

To the István Miklós

A Z 1594. É V I B Á N Á T I S Z E R B

F E L K E L É S

T A R T A L O M J E G Y Z É K

E l ő s z ó

1.

I. FEJEZET Ausztria, a pápaság és Erdély balkáni politikája a 16. század végén 3-18.

- 1./ Ausztria balkáni politikája 1591. és 1594. közt 5
- 2./ A pápaság diplomáciai akciója a Balkánon 1592-94-ben 9
- 3./ Erdély mozgósító akciója a Román Országokban, Bulgáriában és a Bánátban 13

II. FEJEZET Bánát gazdasági, társadalmi és politikai viszonyai a felkelés előtt 19-53

- 1./ A bánáti török uralom jellege 19
 - a./ Általános vonások 19
 - b./ Bánáti sajátosságok 20
- 2./ Gazdasági élet, közig. és hadsereg 1552-94. közt 20-
 - a./ A gazdasági élet 20
 - b./ Közigazgatás 1606-ig 23
 - c./ Hadsereg 25
- 3./ Az első periódus társadalmi viszonyai 28
 - a./ Demográfiai változások 28
 - b./ Az új lakosság települési rendszere 30
 - c./ A társadalom szerkezete 33
 - d./ Az alávetettek elnyomódása és következményei 34
- 4./ A magyarországi és a bánáti szerbek története 1552-1594 35
 - a./ Szerbek a Habsburg-Magyarországon és Erdélyben 35
 - α . / A Habsburg-Magyarország 35
 - β . / Erdély 37
 - b./ Szerbek a magyarországi hódoltságban 38
 - α . / A Bánáton kívüli területek 38
 - β . / A bánáti szerbek története 1552-1594. közt 39
- 5./ A felkelés előestéjén 44

III. FEJEZET	A felkelés kirobbanása /1594.márc.-ápr./	54-69
I.	Hajduk-támadások a török ellen	55
	1./ Kezdeti portyázások	55
	2./ Dél-bánati akciók	55
	a./ Petru Maizos betörése	55
	b./ Ujabb hajduk-beütések a Dél-Bánátba	57
	3./ Szinán pasa pacifikációs törekvései	59
	4./ Hajduk-portyák Észak-Bánátban	60
II.	A felkelők első követjárása Báthori Zsigmondnál	61
III.	A bánati ráják felkelésének kezdete	63
	1./ Rája-felkelés kezdete a Bánátban	63
	2./ Macvai és sumadijei mozgalmak	65
IV.	Báthori Zsigmond kettős politikája a felkelés kezdetén	66
	1./ Erdély politikai helyzete 1594. február-márciusában	66
	2./ Báthori tiltakozó levelei a törökhöz	67
	3./ Amhát császár követjárása és következményei	68
IV. FEJEZET	A mozgalom kiszélesedése /1594.május/	70-82
I.	Sveti Sava szarkofágjának elégetése és következményei	70
	1./ Sveti Sava ereklyéinek megégetése	70
	2./ Dunántúli szerbek a török ellen. Esztergom ostroma	71.
	3./ Sikeres portyák és várfoglalások a temesi elajetben	74.
II.	A bánati felkelők második követjárása Erdély uránál	77
	1./ Erdély belpolitikai helyzete 1594. április-májusban	77
	2./ Második követjárás	78
III.	Erdélyi-török diplomáciai tárgyalások	79
	1./ A temesi pasa üzenete	79
	2./ Závor Ferenc küldetése	79
IV.	A temesvári pasát Budára rendelik	80
V. FEJEZET	A júniusi győzelmek	83-103
I.	Becskerek elfoglalása	83
	1./ Előkészületek	83
	2./ A város és a vár elfoglalása	84
	3./ A felkelők és a becskerekiek szövetsége	84

II.	A törökök nagy veresége Pretay mellett	84
	1./ Erdőhegy és Becse ostroma	85
	2./ A pretayi ütközet /jún. 5.körül/	86
III.	Szofi Szinán pasa veresége a Bánátban	87
IV.	Ujabb török vereségek	87
	1./ A felkelők frontális támadása	88
	2./ Titel elfoglalása és vízi sikerek	88
	3./ Lippa birtokbavétele	89
	4./ Versec ostroma és elfoglalása	89
V.	A felkelők erdélyi követjárásai	90
	1./ Erdély politikai helyzete 1594. júniusában	90
	2./ A felkelők harmadik követsége Gyulafehérváron	94
	3./ Szerb követség Palatics Györgynél	94
	4./ Vajda Mihály követjárása a felkelőknel	94
	5./ A verseci tábor és Székely Mózes	96
VI.	Osztrák-szerb tárgyalások	98
	1./ Az osztrák-török hadszíntér 1594. nyarán	98
	2./ A felkelők kapcsolatai az osztrákokkal	99
	3./ Követjárások	100
	4./ Német segítség a felkelőknek	100
VII.	Bánát 1594. június végén.	101.
VI. FEJEZET	A bánáti felkelés bukása /1594. júl.-aug. eleje/	103-115
I.	A felkelés bukása Nyugat-Bánátban	103
	1./ A temesi pasa támadásának kezdete	103
	2./ A verseci tábor felszámolása	103
	3./ Facset erdélyi kézre jutása	104
	4./ A nyugat-bánáti felkelés leszűkülése	104
	5./ A felkelők becskerek-i veresége /július 10./	105
	6./ Nyugat-Bánát pacifikálása	106
II.	A július-augusztusi erdélyi közjáték első szakasza	107
III.	A Kelet- és Dél-bánáti felkelés bukása	110
IV.	A Maroson-túli és az É.Ny.-i mozgalom felszámolása	112
	Kitekintés	113.

VII. FEJEZET	A felkelés sajátosságai	116-128
	1./ A kezdet és a vég	116
	2./ A felkelők céljai	117
	3./ A felkelés jellege és jelentősége	118
	4./ A felkelés forrásai és a felkelésről szóló tanulmányok	119
Irodalomjegyzék az 1594.évi bánáti szerb felkelés c.disszertációhoz		129-147

- - - - -

E L Ő S Z Ó :

Az 1594.évi bánáti szerb f e l k e l é s c i m ű

disszertációhoz

Két év kutató munkáját adom át e dolgozat megírásával, amelynek témája történetírásunkban lényegében ismeretlen, vagy rosszul felvázolt. Amikor először tanulmányoztam át a felkelés forrásait, s a róla szóló délszláv és magyar résztanulmányokat, magam sem hittem azt, hogy e felkelés története a maga valóságában felvázolható, de a források és a tanulmányok további feldolgozása végülis eredményhez vezetett, s megszületett a disszertáció.

A dolgozat írásakor több feladatot és magam állította normát kellett betartanom, s úgy érzem sikerrel. Feladatomnak tekintettem úgy bemutatni e felkelést, mint amiről történetírásunk csak keveset tud, s ezért igyekeztem róla elmondani mindent alapos részletezéssel. Arra törekedtem, hogy úgy mutassam be az eredményeket, ahogy azok valóban lejátszódtak, s ha hiányoztak a források, hipotézisekkel igyekeztem megközelíteni a valóságot, amelyeknek helyességét vagy helytelenségét a további kutatások fogják majd eldönteni.

Emberközelbe akartam hozni e felkelőket a közben lepergő immár 400 év ellenére is, s mint hús-vér emberek bemutatására törekedtem, természetesen a lehetőségekhez mérten. Igyekeztem egyeztetni a magyar és délszláv történetírás eddigi eredményeit s ez egyeztetés mindkét történetírás számára újat adott, illetve kiegészítő eredményekhez vezetett, s egyben felhívta a figyelmet arra, hogy a délszláv források és tanulmányok a magyar történelem valóságos kincses tárháza, és ez természetesen fordítva is igaz! Végül igyekeztem feloldani a felkeléssel kapcsolatos kronológiai és egyéb problémákat, remélem sikerrel, vagy legalábbis közelebb jutva a problémák megoldásához. Ezeknek előrebocsátásával adom át e dolgozatot, bízva abban, hogy önmagáért is beszélni fog, s igazolni fogja a kitűzött feladatok sikeres megoldását.

Ezúttal mondok köszönetet mindazoknak, akik e dolgozat megírásában közreműködtek. Külön is köszönettel tartozom Dr. Papp Károly egyetemi adjunktus úrnak, akinek elvi és ideológiai útmu-

tatásai sok segítséget nyújtottak e disszertáció írójának. Köszönöm volt évfolyamtársaimnak is, névszerint Anderle Ádám-nak, Bistey Andrásnak és Kormányos Andrásnak fáradságos fordító munkájukat, amellyel a munka egy részét levették vállamról. Végül köszönöm Kruncák Mihály és Putnik Szbinka közreműködését a szerbhorvát szövegek fordításában.

Szeged, 1967. február 6.

Tóth István Mihály
Tóth István Mihály

I. FEJEZET

Ausztria, a pápaság és Erdély balkáni politikája a 16. század végén

A három kontinensre kiterjedő török birodalom a 16. század második felében válságba került. Mikor kezdődött el konkrétan a hanyatlás, nem tudjuk. Pontos dátumhoz kötni nem lehet, mint annyi más társadalmi változást, de egy biztos: Leponto /1571./ még csak előhírnöke és nem kezdete a válságnak, míg Mezőkeresztes /1596./ már teljes egészében a válság kifejezője. Az erjedés pedig még Lepontonál is korábbra nyúlik vissza, Kónumi Szulejmán /1520-1566./ idejére, amikor lényegében már elakadnak a sorozatos hódítások s ezzel összesűrűsödnek a válságot előidéző tényezők. Ezek nagyjából a következők.

1./ A rabláson alapuló török gazdasági élet teljes csődje a hódítások elakadásával, mert a hadisarc elmaradását nem tudta helyettesíteni a fejletlen török ipar, mezőgazdaság és kereskedelem. 2./ Az örökölhető török földbirtok megszületése, amely aláasta a szultánok hatalmát és amely a szpábik feudalizálódásával, a janicsárok világlasodásával stb. válságba sodorta az oszmán hadsereget. 3./ A kiűtkeresés, hódító háborúi /Leponto, török-perzsa háború, tizenötéves háború/ pénzügyi válságán és pusztításain keresztül növekvő adóterhek, amelyek népi-felszabadító háborúk sorozatát robbantják ki, a török-perzsa háborúk és a tizenötéves háború függvényeként.

Az elmondottak együttesen adják magyarázatát a Balkánon fellendülő hajdúk, hajdutin, uskok és klejt mozgalmak kiszélesedésének. E mozgalmak a népi ellenállás fő formái voltak a Balkánon. A hajdukok és uskokok szerbek, a hajdutok pedig bolgárok voltak. Klelyteknek a görög gerillák csoportját nevezték. A hajdukok, ill. a hajdutok fő tevékenysége a 16-18. századra esik, s időközben szerepük átalakult. A 16. század első felében általában 15-30 emberből álló csoportokat jelentettek, akiknek megvolt a maguk vojvodája és "bajraktár"-ja /zászlóvivő/. A hegyekben, erdőkben harcoltak a török ellen általában "Dumdev dan"-tól "krstov dan"-ig /áprilistól-szeptemberig/. Fő fészük Szerbiában a Romanije-, Bulgáriában pedig a Rodope hegység volt. Hajdukok vagy hajdutok

általában azok lettek, akiket valamilyen súlyos sérelem ért a török részéről. Egyéni bosszúállás politikai célkitűzés nélkül, de mégis kollektív ellenállás és tudatlanul is politikai célkitűzésekkel rendelkező mozgalom, szociális mozzanatokkal; a török állandó háborgatása és a nép szabadságszeretetének ébrentartása. Ezekben látjuk a hajduk vagy hajdut mozgalom jelentőségét a 16. század első felében.

Az uskokok menekült szerbek voltak Velence, Ausztria és Törökország határán és lényegében Ausztria határőreiként szerepeltek. Központjuk Klis, majd Senj /Zengg/ volt. Portyázásaikkal egyik elindító volt a tizenöt éves háborúnak.

A hajduk és az uskok gerillák szerepét töltötték be lényegében Görögországban az un. kleftek is.

Ezek a népi hősök: hajdukok, hajdutinek, uskokok, kleftek, hősiességet folytattak a törökkel szemben, küzdelmükkel hozzájárultak a török hatalom gyengítéséhez, de a helyzetet nem tudták alapvetően megváltoztatni. Ilyen eszközökkel a török hatalmat nem lehetett lerázni. A balkáni népek szabadságát így nem lehetett kivívni! Ezt tudták a hajdukok és uskokok vezetői is, de tudta a nép is. Ezért a balkáni népek egy része elvándorolt északra, az egykori Magyarország déli területére. Ezek a bevándorlók, itt az új hazában, azonnal bekapcsolódtak a török elleni háborúba, amit kiváló vezéreik neve is fémjelez, így pl. Vuk dem Zmaj, Jovan Brankovic, Radic Bozío, Cav Jovan Nened, Pavle Bakic, vagy akár a bánáti felkelés névtelen hősei.

A hajdukok és uskokok, mozgalmuk kezdeti időszakában nem is törekedtek a török kiűzésére, csak az egyéni bosszú hajtotta őket a török ellen. Később azonban, amikor felcsillant előttük a remény, hogy a szabadságukat kivívhatják a nyugati keresztény államok segítségével, készségesen melléjük álltak s ekkor megváltozik a gerilla-mozgalom jellege is. A török hatalom kiűzésében ugyanis több nyugati hatalom érdekelve volt. Így Spanyolország, Velence, Ausztria és a pápaság is, s ennek eredménye az első Szent Liga létrehozatala 1571. május 25-én, amely még ez év október 7-én Lepontonál döntő győzelmet aratott a török felett. Ezzel megszűnt a török verhetetlenségi legendája a tengeren, de a velencések árulása következtében a Liga 1573. ápr. 7-én felbomlott. A török ezután Ázsiában próbálkozik, de a török-perzsa háborúk /1578-1590,

majd 1603-12 és 1615-19, illetve 1623-38./ nem hoznak babérokat a törököknek, csak emberveszteséget /vagy 1000000 főt/ és a válság további mélyülését. Ezért a törökök a kontinentális Európa további meghódításától vártak újabb sikereket.

A további hódító háború két állam felé volt lehetséges: vagy a gazdag Velence ellen fordultak, vagy pedig a Német Birodalom ellen. Ez utóbbi hódításnak függvénye volt Magyarország teljes alávetése is! A velencei doge sejtette e politikai lehetőségeket, s diplomáciájával elérte azt, hogy az uskokok támadásai miatt Hasszán Predojevic boszniai pasa, Szinán nagyvezér parancsára 1591-ben a senji uskokok pusztításának megtorlására betört Horvátországba. Ezzel a török támadása állandósult Magyarország felé.

Ez a támadási felület a pápaságot és Ausztriát is veszélyeztette, s így 1592-ben VIII. Kelemen pápa életre hívja a második Szent Ligát, amelybe a sisaki keresztény győzelem után /1593. jún. 22./ belép Ausztria is, mert e győzelem után kirobban a tizenöt-éves háború. A háború kitörése után kiszélesül a pápai diplomácia egy egész Európát átfogó mozgalommá, amelybe Erdélyt is sikerült bevonni. Ha az 1571-ben létrejött és VIII. Kelemen pápa által felújított Szent Liga hatalmai összefogtak volna egységesen a török ellen, azt ki lehetett volna üzni Európából.

A balkáni népek különösen a sisaki győzelem után elérkezettnek látták az időt nagy népi felkelések megkezdésére. Lelkesedésben, küzdeni akarásban nem is volt hiány, forrongott a balkáni katonák, de Magyarország egykori déli területei is. Ezt a túlfeszített helyzetet használta ki aztán Ausztria, a pápaság, sőt Erdély diplomáciája is, hogy felbuzdítsa őket a török ellen, illetve, hogy bekapcsolja őket - saját hatalmi politikájuk függvényeként - a tizenötéves háborúba. A kezdeményező először Ausztria volt.

• /Az egész eddigiekre lásd bővebben; Tóth István: A bánáti felkelés bevezetése c. szakdolgozatot a Szegedi József Attila Tudományegyetem irattárában. Szeged, 1966./

1./ Ausztria balkáni politikája 1591. és 1594. közt.

A 16. században igen sok felkelés lángolt fel a Balkánon és az egykori Magyarország déli területein egészen Baranyától, a Bánáttól és Ó-Szerbiától le egészen Boszniáig, Hercegovináig és Makedóniáig. De forrongott Albánia, Bulgária, Görögország és a Román Országok /Havasalföld és Moldova/ népe is. Ezek a mozgalmak ekkor,

a 16.század első felében nem emelkedtek fel a nagy népi mozgalmak szintjére. A 16.század végére azonban, a külpolitikai helyzet lehetővé tette néhány fegyveres felkelés kirobbanását a sisaki keresztény győzelem következtében. /1./

A fegyveres felkelésre felbujtó elsődlegesen II.Rudolf kormánya volt, de sajnos csak szavakban, mert Rudolf Ausztriája nem volt felkészülve a török háborúra, sem pénze, sem katonája nem volt, s szövetséges nélkül nézett szembe az ellenséggel. Ilyen körülmények között kénytelen volt minden rendelkezésére álló eszközt felhasználni a török elleni háborúra. Segítségért fordult az örökös tartományokhoz. Különféle címen adót vetett ki a népre és az egyes gazdag emberekre, illetve sűrűsödtek a felségárulási perek. A nyugati országoktól és a német birodalom rendjeitől elsődlegesen pénzbeli segítséget kért. Így segítette kisebb-nagyobb összegekkel a spanyol király, a pápa, néhány olasz hercegség és város, mint pl. Firenze, Ferrara, Modena és Párma. A pápa pénzbeli, majd katonai segítséget nyújtott /2./, sőt elérte a pápai dipl. azt is, hogy a német birodalmi rendek is támogatták Ausztriát /3./, valamint a cseh rendek is hozzájárultak a háborúhoz. Legtöbbet mégis a magyar országgyűlés adott, amely nem tartózkodott semilyen áldozattól sem e küzdelemben. Ezzel párhuzamosan Ausztria - a pápaság támogatásával - tárgyalásokba kezdett az erdélyi fejedelemséggel is és a török iga alatt szenvedő keresztény népekkel.

"Sa hriscanima u Turskoj racunalo se uvek kad se radilo o rati na Turke, a svi, koji su pravili planove o ustanku kriscanske raje, stavljali su Srbe na prvo mesto, jer se znalo da Srbi ne mogu nikako da se sviknu na robavanje." /"A Törökországban levő keresztényekre mindig számítottak, amikor törökellenes háború létrehozásán munkálkodtak és azok akik terveket szőttek a keresztények felkeléséről, mindig a szerbeket állították az első helyre, mert tudták hogy a szerbek sehogyan sem tudnak belenyugodni rablásukba."/ - írja találóan Aleksa Ivic. /4./

Az osztrák ügynökök - karöltve a spanyol és a pápai megbízottakkal - még a tizenötéves háború előtt forrongásba hozzák a balkáni és a régi dél-magyarországi területeket.

Több európai hatalommal is szembekerült a török kérdésben, így a Velencei Köztársasággal is, amelynek nem volt szándékába háborúba keveredni a törökkel, mert tudta, hogy ez a háború keres-

reskedelmében sok kárt okozna.

Franciaország viszont ebben az időszakban a Habsburg nagyhatalom visszaszorításán fáradozott, s kész volt belépni minden Ausztria elleni diplomáciai akcióba, így a törökök az osztrákok elleni háborúban Franciaországra, mint szövetségesre számíthattak.

A teljesen feldarabolt Itália viszont katonai téren, mint komoly tényező, nem jöhetett számításba. Így Ausztriának nem maradt más hátra, mint az, hogy a balkáni népekhez forduljon segítségül. Ezért azon fáradozott, hogy tömörítse a Román Országokat és a délszlávokat egy törökellenes koalícióba /5./

1594-ben Erdély részbeni bevonása után a koalícióba Marini János Pált küldte el Aron moldovai fejedelemhez II. Rudolf, hogy a török ellen fordítsa, de mint a követ jelentéseiből kitűnik, ekkor még a moldovai fejedelem nem volt hajlandó az elszakadásra. /6./

Nagyobb siker koronázta II. Rudolf diplomáciáját a szerbeknél és a bolgároknál. Itt a kapcsolatok felvétele is korábbi volt. Erről Dušan J. Popović így ír: "Već krajem 1591 pregovarao je neki Richard Strein sa Srbima i Bugariama, na im je tom prilikom obećano da će car Rudolf krenuti vojsku na Turke. A Srbi i Bugari su mu se preko svojih sveštenika zakleli da će se, čim vide carsku vojsku, odmah pobuniti protiv Turaka.

Zasada još nema u dovoljnoj meri podataka da bismo sigurnije utvrdili kako je došlo do pokreta među Srbima u Turskoj. Ne znamo pobliže ni uzroke, ni vođe, ni zamah pokreta. Nisu nam dovoljno poznati ni posticaja sa strane. Jedno je očevidno: ovaj pokret bio je šivi nego što se to obično misli. Pokret je obuhvatio ne samo Srbe do Dunava do austrijske granice, nego se osetilo vrenje i u krajevima Hercegovine, Stare Srbije i Crne Gore." /7./ L: "Már 1591 végén tárgyalt egy bizonyos Richard Strein a szerbekkel és bolgárokkal, és ez alkalommal megígérte nekik, hogy Rudolf császár sereget indít a török ellen. Erre a szerbek és a bolgárok papjaikon keresztül felesküdték neki, hogy mihamar meg látják a császár seregét, fellázadnak a török ellen.

Egyelőre még nincsenek elegendő adataink, hogy biztosabban megállapítsuk azt, hogy hogyan keletkezett ez a mozgalom a szerbek között Törökországban. Nem tudunk közelebbit sem a felkelés okairól, sem a mozgalom kiterjedéséről. Nem ismeretesek

elégge a kívülről jövő serkentések sem. Egy azonban bizonyos: ez a mozgalom szélesebb volt, mint ahogy gondolnánk. Ez a mozgalom magába foglalta a szerbeket nemcsak a Dunától az osztrák határig, hanem érződött e forrongás Hercegovina vidékein, Ó-Szerbiában és Crnei Gorában is." / A császári diplomáciának tehát 1591-től kezdve sikerült mozgásba hoznia a balkáni népeket a török ellen. Ez átalakította az itteni gerilla-háború formáját is. Mint azt már kifejtettük, a 16. század első felében a hajduk stb. mozgalmak legjelentősebb vonása az egyéni bosszúállás és a politikai célkitűzés hiánya volt. /8./ Most ez a hajduk mozgalom, részben az osztrák propaganda és a megkezdődő tizenötéves háború kezdeti sikerei nyomán, alapvetően megváltozik. A hajduk, illetve hajdú mozgalomnak lassan szervezett törökellenes felkelésekké alakulnak át, amelyben természetesen döntő szerep jutott a hajdukok vagy hajdútoknak. /9./

A mozgalom szervezői Bulgáriában főleg a dubrovini kereskedők /10./, míg a szerb lakta területeken főleg az ortodox egyház, illetve az egyes zadrugák vezetői és törzsfői voltak. /11./ E szervezők természetesen minden ösztönzést Ausztriától kaptak.

Bulgáriában a törökellenes mozgalom egyik legismertebb szervezője a dubrovnikai Pavle Džordžić volt. Džordžić egyaránt tárgyalt II. Rudolffal és Báthori Zsigmonddal. Rajta keresztül II. Rudolf 6000 főnyi segédcsapatot és pénzt ígért a bulgáriai szervezkedőknek, de miután az osztrák csapatok vereséget szenvedtek a frontokon, a beígért segítség elmaradt, /12./ azokat kegyetlenül magukra hagyták, akárcsak az 1594-es Peć vidéki felkelést is. /13./

A balkáni mozgalmakkal párhuzamosan a régi Magyarország déli területein "...felébredt lassanként a török iga lenázásának ösztöne; ... a nyugati segély reménye mindig újabb erőt ösztönzött az elnyomottakba, s főleg, az a körülmény, hogy Rudolf császár és király a törökkel a háborút 1591-ben provokálta: megérlelte a magyarországi szerbekben azon tudatot, hogy ütött a felszabadulás órája. A török ereje azonban, ez időben még mindig sokkal nagyobb volt, semhogy a szerbek nyíltan felléphettek volna. /14./ Csak három évvel később a tizenötéves háború második évében osztrák, erdélyi és közvetve pápai ösztönzésre kapott lángot a már meglevő elégedetlenség parazsa a Bánátban, mert a délvidéki hajduk mozgalom 1592-ben igen megerősödött, 1594-re Buda és

Beograd közt a közbiztonságot teljesen felborította. /16./ Mind-
ebben nagy szerepet játszott a császári diplomácia is, amely ez-
úttal alapos munkát végzett, mert a tizenötéves háború kitörésére
a régi Dél-Magyarország népeit mozgásba hozta a török ellen.

A gazdaságilag gyenge Ausztria mellett egy másik lényege-
sen erősebb és befolyásosabb európai hatalomnak is érdeke volt
a török kiűzése: ez pedig a pápaság volt. Lényegében ez a hatalom
vonta be a török elleni nyílt háborúba, a háborúba amúgy is bele-
kényszerült Ausztriát. /17./ A pápa keleteurópai diplomáciája a
16. század végén 1592-ben kezdődött meg a Balkánon, Erdélyben és
lényegében a Délvidéken is.

2./ A pápaság diplomáciai akciója a Balkánon 1592-94-ben

Amikor VIII. Kelemen trónra került 1592-ben, éles politikai
látásával azonnal észrevette a terjeszkedő oszmán hatalom háborús
terveit, s megkezdte a török-ellenes koalíció szervezéseit. Trónra-
kerülésének évében egy bibornoki bizottságot hív életre, amelynek
feladata volt a Szent Liga újjászervezése. E bizottság megalaku-
lásának évét - 1592 - kell tehát a Szent Liga másodszori megalaku-
lásának tekinteni.

A bibornoki bizottság fő tevékenysége nagyjából a követ-
kezőkben merült ki:

- 1./ a török-ellenes koalíció megteremtése,
- 2./ diplomáciai tárgyalások a koalíció kiszélesítésére,
- 3./ megbízottak útján felkéréseket szervezni a Dél-
Balkánon,
- 4./ erősíteni az észak-balkáni és dél-magyarországi már
eddig is meglevő hajduk mozgalmakat.

A bizottság e feladatát el tudta látni, s egész Európát átfogó
diplomáciájának eredménye az lett, hogy a koalíció létrejött. 1593-
ban Ausztria belépett a koalícióba, s egyik fő további fejlesztője
lett a Balkán felé, sőt e térségben - saját politikai érdekeinek
megfelelően - már korábban is sikeres diplomáciai lépéseket tett,
mint láttuk.

A Dél-Balkánon elsődlegesen Dalmáciában, Hercegovinában,
Albániában, Makedoniában és Görögországban igyekezett törökellenes
mozgalmakat szítani a pápai diplomácia.

Az észak-balkáni és dél-magyarországi hajduk mozgalmak

felkelésbe történő átnövesztése is sikerrel járt, bár itt az Észak-Balkánon az osztrák diplomáciáé a fő hangsúly, míg a mai vajdasági részekben pedig az 1594-ben bekapcsolódó Erdélyé.

A koalíció gyakorlatilag 1594-re kialakul a következő államok részvételével: a Pápai Állam, Spanyolország, /mint egyik fő szervező!/ Ausztria, a német államok egy része, néhány olasz város-állam és hercegség, a Magyar Királyság, Erdély és a Román Országok. Végül ide számíthatjuk még a pápai, az osztrák s majd az erdélyi diplomácia által kirobbantott népi-felszabadító háborúkat is.

A továbbiakban a pápaságnak csak a Balkánon kifejtett diplomáciájával foglalkozunk. A többi megtalálható Tóth István: i.m.-nek 116-130. oldalán apparátussal.

1592-ben magukban a balkáni keresztényekben is felmerült a gondolat, hogy pápai hatalom közreműködésével is kivívhatják szabadságukat. Gyakorlatilag ennek a gondolatnak ad hangot Zadranin Petar Cedolini horvát püspök 1592-ben. Ez a püspök írásbeli felterjesztést küldött a pápának, amelyben bebizonyította, hogy a hanyatlás stádiumába lépő török birodalmat le lehet győzni. Írásában feltételezte, hogy a pápa képviselőjén keresztül közvetíteni fog Orosz- és Lengyelország között, s így mind a két állam be fog lépni a koalícióba a török ellen. Még ugyanebben az évben hasonló felterjesztést küldött a pápának Aleksandar Komulovic Spitzből, illetve Augustin Krincic, Korcula püspöke. Mind azt bizonygatta, hogy egyesült erővel a török legyőzhető, s hangsúlyozták az orosz cár bevonásának fontosságát a szövetségbe, ami nagy hatással lenne a balkáni pravoszlávokra. /18./

A pápa latolgatva e javaslatokat is és 1592-ben Amaltheo Attiliust Erdélybe és Lengyelországba küldte, majd 1593 végén Aleksandar Komuloviciot küldte keleteurópai körútra, aki 1594-ben eljutott Erdélybe, a Román Országokba, Lengyelországba és Oroszországba. Komulovic azonban még ekkor egyik országban sem ért el konkrét sikert. Komulovic küldetése lett volna az országok bekapcsolása a törökellenes koalícióba, illetve Erdély bevonása révén a Román Országok, a bolgárok és szerbek csatlakoztatása e szövetségbe, egy erdélyi vezetésű konföderáción belül /19./. Bizonyítja ezt az 1594. febr. 13-23. közt lezajlott gyulafehérvári tanácskozás /20./ és a Komulovićnek még 1593. november 10-én, indulása előtt átadott utasítás, amely így hangzik:

"I Rasciani, che popoli vicini a questi, ma su la viva del Danubio di piu numero, e piu feroci degli altri, et i Bulgari finitimi a questi, ma piu verso la Tracia, et meno stimati per valore sono ridotti in Provincia, et governati di Ministri Turchi, sebene mantengono la fede Christiana; pero sara forse piu difficile in trattar con loro, se non vi abbateste in alcuno, che vi desse lume di qualche huomo d'autovita fra quella gente, mediante il quale si potesse ordire qualche cosa"... /21./

/A rácok, akik ezekhez közeli népek, de a Duna partján nagyobb számban élnek és vadabbak a többinél és a bulgárok szomszédosak ezekkel, de inkább Trákia felé, és érték szerint kevésbé megbecsültek, rossz sorsuk van a tartományban és török főemberek /Ministri Turchi/ kormányozzák őket, jöllehet megtartották a keresztény hitet; viszont talán nehéz lesz érintkezni velük, ha nem győztök meg néhányat, akik megvilágosítanak néhány előkelő embert ezek között az emberek között, akik által el lehetne rendelni néhány dolgot".../

E diplomáciai akcióval párhuzamosan a pápa képviselői és megbízottjai útján népi felkelések megvalósításán dolgozott a Balkán félsziget déli részén, Hercegovinában, Albániában és Görögországban. Kapcsolatot teremtettek az itteni népi vezetőkkel és vegyveres felkelések létrehozásán munkálkodtak. Ezeket a tárgyalásokat a lehető legnagyobb titokban végezték, hogy a törökök meg ne tudják. A törökök mellett a velencések előtt is titkolni kellett a tárgyalásokat, akik - mint már fentebb említettük - saját kereskedelmük érdekében a status quo mellett foglaltak állást s ennek érdekében akár a töröknek is elárulták volna e mozgólódásokat /22/. Intő példa volt erre az 1573-as hitszegő, megalázó békekötésük Leponto után a törökkel...

E pápai tervek valóságát jól bizonyítja VIII. Kelemen pápa utasítása a cerviai ^{1.} nuncius által Báthori Zsigmondnak, amelyet a pápa 1594-ben adott ki. Ebben a következőket olvashatjuk:

"...in quel contorno sono non solo Moldavi, Vallachi, et Rasciani ma Bulgari, Serviani, Bosenesi, quelli di Sto Sabba /Szent Száva hercegségbeli = ószerbiai - T.I./, et quasi d'Herthegovia tutti Christiani, et tutti nella medesima durezza di servitu; nè come s'e detto di sopra, pare che da altre parti possiamo aspettare via piu facile d'assicurare il rimanente della Christianita dalla

^{1.} Cervia püspöke Visconti volt. T.I.

homai troppo accresciuta potenza de Mahomettani, se non con una sollevatione gagliarda di quelle genti, et dell'altre dell'Albania, della Morea, et della Gracia, che non si lascieranzo intentante, et pure ch'elle vedano essercito potente de Christiani et alcuni luochi forti, ore poter ricorrere in occasione di qualche grave pericolo, tutti affermano che saranno prontissime a nostri desiderii." /23/ /..."azon a környéken nemcsak moldvaiak, oláhok /Vallachi/ és rácok vannak, de bulgárok, szerbek bosnyákok és Szent Szávaiak /Szent Száva hercegségbeli = ószerbiai - T.Í./ és hercegovinaiak, mind keresztények és mind ugyanabban a szolgaságban, s amint fent mondtam, úgy tűnik, hogy más részről sem várhatnánk azt, hogy könnyű legyen biztosítani a kereszténység maradékát a mohamedánok túlságosan megnövekedett hatalmával szemben, hanem ezeknek az embereknek egy bátor /ember által történő/ fellázításával, továbbá a többieknek is Albániában, Moreában és Görögországban, hogy ezek se maradjanak megkiséretlenül, ezek /csakhamar/ lássanak erős keresztény sereget, továbbá /legyen/ néhány erős helyük, ahová bemenekülhetnek valamely súlyos veszély esetén, /és akkor/ mind megerősítik, hogy készen fognak állni a mi kívánságunk szerint."/ /Kiemelés tőlem. - T.Í./

A pápa tehát az erdélyi fejedelemségen keresztül is szeretne volna balkáni terveit megvalósítani, s Erdély, ha a Dél-Balkánon nem is, de a Bánátban és Bulgáriában meg a Román Országokban megtette a magáét. A bánáti felkelés egyik beindítója lett, mint látni fogjuk.

A pápaság mellett a Balkánon, - elsősorban a Primorjén - a pápaság szövetségese, a spanyol ügynökök is működtek. A spanyolokat a nápolyi örökség miatt érdekelte a Balkán. Elsősorban Dalmáciával, Hercegovinával, a zetai tengerparttal tartották fenn a kapcsolatot, továbbá az ohridi főegyházmegye érsekével Atanasija pátriárkával meg Makedóniával /24./

Ez a külső agitáció - Stanojević szerint - különösen Albániában és Zeta /ma Crna Gora/ tengerpartján volt élénk amelyet elősegített a tenger közelsége, a kiváló terep, a lakosság harcias jellege és törökellenessége és főleg a régi szabadság emléke meg Itália közelsége, ahonnan az emigránsok sűrűn átlátogattak e területekre. /25./ Sajnos e kedvező feltételek mellett sem tudták ekkor még Albánia és Crna Gora népei kivívni szabadságu-

kat /bár itt a török hatalom sosem volt szilárd/. A Nyugat csak mindig bújtogatott, de tényleges segítséget sohasem adott, még akkor sem, amikor 1596-ban Klis, 1597-ben Piva és Drobujsok vidéke, majd 1603-ban Klis és Ohnid vidéke borult lángba a felkelt lakosság harcikedve miatt.

A pápai akció tevékenysége kiterjedt az Észak-Balkánra és Dél-Magyarországra is. Ezen a területen viszont, ahol már eddig is erős volt a hajdukmozgalom, a pápai diplomácia és ügynökei elsődlegesen Erdély bevonásán keresztül igyekeztek hatni az itteni mozgalmakra. Ezt bizonyítja az is, hogy a megnyert Erdély mozgósítja a bánati szerbeket, s neki szánják a románok, bolgárok, ószerbiai és boszniai szlávok mozgósítását is. Sőt egy 1594-es - már idézett - forrás szerint /VIII. Kelemen utasítása Báthorinak a cerviai püspök által/, Beograd visszafoglalásában látja - és helyesen - a háború további sikerét, továbbá az Észak-Balkán még Vajdaság mozgósításának zálogát. /26./ *E hadjáratot Erdélyből indították el. luc. /27/*

Ez volt a pápai diplomácia elképzelése a háború sikeres fellendítéséről. Sajnos ez az elképzelés csak politikai eszme maradt, a kivitelezés, a tehetetlen császári hadvezetés miatt, elmaradt.

A pápai diplomáciának mégis nagy előnye és eredménye volt - Ausztria bevonásán túl - Erdély bekapcsolása a Szent Ligába, amelyet egy keleteurópai konföderáció élére akartak állítani, s amely még a teljes felzárkózása előtt is - fejedelme révén - önálló szereplő és részben szervezőként lépett fel 1594-ben a Balkánon és a Bánátban.

3./ Erdély mozgósító akciója a Román Országokban, Bulgáriában és a Bánátban.

A pápai diplomácia már korán észrevette e kis hegyes ország rendkívüli jelentőségét a török elleni küzdelemben, s ezért csakhamar arra törekedett, hogy leválassa a török hűbéres államok közül és teljes egészében a keresztények oldalára állítsa. Természetesen jelentős szerepet játszott ebben a diplomáciai manőverben a rekatolizálás hangsúlyozása is.

Erdély megnyerése érdekében küldik ide 1591-ben Alfonso Camillót, majd 1592-ben Amaltheo Attiliust, illetve 1593-94-ben Alekszandr Komulovicot. A Camillo és Komulovic által elvetett

eszme csakhamar megfogant Erdély ifjú, nagyravágyó fejedelmében és véres tragédiák és közjátékok után Transilvania 1595 elejére, de valójában már 1594- aug.végére, állást foglalt a Szent Liga mellett, s elfogadta Prága szövetségét, amely pápai közbejárásra feladta eddigi "vojvoda noster" politikáját.

A döntés lényegében már 1594.febr.15-23.közt megszületett, amely tanácskozáson, az országgyűlés és a jelenlevő urak nagy részének tudta nélkül a fejedelem, Komulović és Carrillo megegyezésével Erdély a Liga mellett foglalt állást, s elhatározottatott a Román Országok, a bulgárok és a szerbek bevonása a már zajló tizenötéves háborúba a Liga oldalán. E megállapodás értelmében kezdte meg Báthori Zsigmond a balkáni népek bevonását a koalícióban, mielőtt még saját országában is keresztül erőszakolta volna fejedelmi döntését. /28./

Az 1594.évi febr.15-23-ai tanácskozás után Komulović Moldovába utazott, hogy Aron fejedelmet megnyerje a török ellen. Ezzel párhuzamosan Báthori Zsigmond - a megegyezés értelmében - követeket küldött Mihai Viteozul havasalföldi fejedelemhez. /29./

Aleksandor Komulović moldovai utazása még ekkor nem jár sikerrel, akárcsak később Morini Pál császári küldetése sem; de nov.5-ére Moldova mégis csatlakozik a Ligához.

Mihai Viteozul hajlandó volt a csatlakozásra és maga már korábban is kereste az erdélyi fejedelem szövetségét a törökkel szemben. /30./ Mihai Viteozulnak /1593-1601./, aki Báthori Zsigmond segítségével foglalta el fejedelmi székét, minden oka megvolt az elszakadásra: mert egyre súlyosbodott a háború bekövetkezésével a török iga, és mert arra vágyott, hogy végre országa elnyerje a függetlenséget. /31./ Báthori segítséget ígért a szorongatott fejedelemnek, s követjei által felhívta, hogy lázadjon fel a török ellen, s a Szent Ligához való csatlakozását kérte. /32./

Báthori követjei 1594.március 21-én érkeztek vissza Gyulafehérvárra, s közölték urukkal Mihai Viteozul csatlakozási szándékát. /33./

E diplomáciai manőverekkel párhuzamosan valószínűleg február végén, vagy március elején Palotics György lugosi és karánsebesi bánt megbizta a fejedelem azzal, hogy levelet küldjön a bolgárokhoz és szerbekhez, aki e két népet a "Rascianos... Bulgáros ad arma contra Turcos capienda excitat." /a szerbeket...

a bulgárokat fegyverbe szólitja a török ellen. //34./

E diplomáciai eseményekhez kapcsolódik még - feltehetően 1594. első negyedében vagy első felében - Laurentius Palaeologus ciprusi érsek látogatása Báthori Zsigmondnál, aki ígéretet tesz a fejedelemnek, hogy mihamarabb a keresztény népek hadai átkelnek a Dunán, görögök, bolgárok és a szerbek haladék nélkül fegyvert fognak majd zsarnok török uraik ellen. /35./ Palaeologus "...bár határozott választ nem nyervén, továbbutazott nyugatra, követsége nem maradt hatás nélkül sem Erdélyben, sem a Balkánon." /36./

1595-ben pedig a giurgiui győzelem után a "Duna tulsó partján P a l a i l o g o s L ő r i n c ciprusi érsek vezetése alatt felkelt görögök és bolgárok várták - az erdélyi - fejedelmet." /37./

Laurentius Palaeologus erdélyi látogatását időhöz kötni nehéz. Bethlen munkájában időmegjelölés nélkül egyszerűen a szerbek becskerekai veresége után tárgyalja /Historia de rebus Transsylvanicis III.k.288.1./ Szalay munkájában /A magyarországi szerb telepek... 17.1./ úgy említi, hogy ez még a bánati felkelés előzménye /Dudás Gy. munkája 15. lapján ezt tőle veszi át!/, s ugyanúgy tárgyalja azt Jovan Tomić is idézett munkájában, amely bár forrásul ismét Szalay közlését jelöli meg, de a gondolatsort tovább fűzve a következőket írja: "Od tada se Bathori još više postara da pridobi je simpatije srpskoga naroda." /"Ettől kezdve Báthori még jobban igyekezett megszerezni a szerb nép szimpátiáját."/ Ezt megelőzően pedig így ír: "Bathori se sve više udaljvao od Porte, ali se to opozilo jače tek od vremena, kada mu na dvor dode kiparski arhijepiskopoj Lavrentije Palaeolog,..." /"Báthori mindig jobban távolodott a Portától, de ez csak Laurentius Palaeologus látogatása után volt erősen észlelhető..." /38./ E megfontolások alapján véleményem szerint 1594 márciusában kellett L. Palaeologusnak Báthorinál járni, hisz ettől kezdve fordul a fejedelem erősebben a Porta ellen, s csak így képzelhető el az is, hogy utazásának híre és ajánlata elősegítette a bánati szerb felkelés kirobbanását, /amely márciusban megkezdődött/ - mint azt Szalay már idézett művében - határozottan leszögezi: "midőn Laurentius Palaeologus ciprusi érsek Zsigmondot személyesen fölkeresvén, ígéretet tett neki, hogy mihamarabb a keresztény hadak át fognak kelni a Dunán, görögök, bolgárok, szerbek haladék nélkül fegyvert fognak zsarnokaik, a török ellen; midőn ez ígéret híré' /t/:... - megtud-

dák a szerbek - ... akkor a temesi szerbeket is megszállotta a vágy,részt venni... azon hadviselésben..." /39./

L.Palaeologus tehát csak 1594 márciusában járhatott Gyulafehérváron,s látogatásával közreműködött a bánáti szerb felkelés kirobbanásához; ezért lényeges nekünk utazása és utazásának kronológiai rögzítése.Ez a látogatás talán a bulgárok első reagálása lehetett Báthori február-végi,március elejei felhívására,s miután itt konkrét választ nem kapott vezetőjük - mint említettük - tovább utazott talán Prágába,s az ottani ígéretek alapján,meg az 1595-ös calugoreni győzelem eredményeként,az 1595-ös meglehetősen tisztázatlan és homályos bulgár felkelés egyik szervezője lehetett,legalábbis erre enged következtetni Horváth Jenő - már idézett - megjegyzése./40./

A bulgáriai eseményekről bennünket Pavle Džordžić fentmaradt emlékirata tájékoztat.P.Džordžić kapcsolatai nemcsak Ausztriára,hanem Erdélyre is kiterjedtek.Jól bizonyítja ezt az a tény, hogy e kereskedő 1594.végén Gyulafehérváron időzött,s ott Jósika István erdélyi kancellár /Kovacsóczyutóda/ felszólítására,öt nap alatt írt egy emlékiratot,amelyben ismertette a bulgáriai mozgalmakat.Az emlékiratot 1595.jan.lo-én nyújtotta át az erdélyi kancellárnak,de megjegyezte,hogy ő e témáról már korábban is írt egyet,tehát Džordžić és a fejedelem kapcsolatai már 1594-ben megkezdődtek.Ez ember nemcsak kereskedő volt,hanem egyben a török esküdt ellensége is,aki maga is személyesen részt vett Báthori Zs.törökellenes harcaiban./41./

Bulgár részről tehát L.Palaeologus és Pavle Džordžić tárgyalta a többiközt szövetségről Báthori Zsigmonddal.Egyik követük tárgyalásai során Báthori Zsigmondtól ígéretet kapott arra,hogy 2000 főnyi segítséget ad nekik,de ebből a későbbiek során nem lett semmi./42./

1595-ben felkelés tört ki Bulgáriában,akkor amikor az egyesült erdélyi és havasalföldi csapatok két ütközetben is döntő győzelmet arattak a törökök felett,úgy mint Calugareni-nél aug.13-án és Giugiusnál november 30-án.Ez 1595-ös felkelés vezetője volt talán Laurentius Palaeologus,mint azt már említettük,akkor, amikor a győztes keresztény hadak ismételten benyomultak a bolgár földre... E bulgáriai felkelések csúcsa az ugyancsak alig ismert 1598-as tirnovai felkelés volt,amelyhez azonban az akkor már le-

hanyatló és felbomlás előtt álló Erdély nem tudott segítséget nyújtani.

A pápaság még 1595-ben, - és ekkor még joggal - a balkáni népek egyik fő szervezőjét látta Erdélyben, amit egy még valószínűleg az év elején írt pápai emlékirat is bizonyít. Ez az emlékirat a következő terveket fűzi az erdélyi fejedelemhez: "Hora puo vedere la Santità Vostra come questo Serenissimo Principe oltra il valor' proprio può aiutar' la Christianità in tutti questi modi, cioè con le forse del suo Regno; con l' adherentia de Wallachi, et Moldavi; con sollevare i Rattiani, e tratter' il medesimo con Bossiensi, Serviani, et simil' nationi; con l'essere capo d' Ungari un Principe Ungaro cosi valoroso; con l' amicitie, et conformita d' humori fra Pollachi, et Transilvani; con svernor' grosso Essercito in Transilvania, come in Fortezza: con impedir' i passi del Dannubio: con assaltar' il Turcho con gente, e Cavalleria fresca, et for' la Gueya verso Constantinopoli, e divertirla da noi, et così veramente si farebbe qualche notabil' impresa da più bande." /43./

/Most láthatja Szentséged, hogy az a fejedelemsaját értékén felül tudja segiteni a kereszténységet mindezen módokban, azaz fejedelemségének erejével; az oláhokkal és moldovaiakkal együtt; a rácok lázadásával egyetemesen és számítva a bosnyákok lázadására, a szerbekére és a hasonló nemzetekére; a magyarok vezényletével, egy olyan értékes magyar fejedelemmel; barátsággal és egyetértéssel a lengyelek és az erdélyiek között; a nagy hadseregnek Erdélyben való átteleltetésével, mint erődben: a Duna átkelőhelyeinek megvédésével: a török megostromlásával, gyalogsággal és friss lovassággal háborút indítani Konstantinápoly felé, /és ekkor/ valóban történne valami említésreméltó vállalkozás."/

Báthori Zsigmond a bolgárokkal egy időben 1594. február végén vagy március elején - mint említettük - bánján keresztül felkelésre buzdította, a fegyveres harcra már amúgy is kész bánati szerbeket. E felszólításnak eredménye lesz aztán az osztrák és közvetve a pápai propaganda közbejátszásával, a bánati szerbek 1594. évi felkelése, amely felkelés öt hónapon keresztül állandóan zavarta a török utánpótlás felvonulását a tényleges hadszíntérre.

Ez a felkelés volt az erdélyi diplomácia legnagyobb sikere a délszlávok közt, amely kimagaslik az ekkori szláv felkelések

közül, de egyben figyelembe nem vett intő példa is volt nekik, a nyugati segítséget illetően.

Áttekintettük röviden az osztrák, a pápai és az erdélyi diplomácia tevékenységét a Balkánon, a tizenötéves háború folyamán. Egyben utaltunk azokra az összefüggésekre, amelyek e balkáni manővereket összekapcsolta a dél-magyarországiakkal. Célunk ezzel az volt, hogy el tudjuk helyezni e diplomáciai akciók erővonalai-ba a bánáti felkelés kirobbanását körülfonó osztrák és erdélyi, meg részben pápai diplomáciát.

Megállapíthatjuk már így előzetesen is, hogy a bánáti felkelés külső mozgató erői ugyancsak voltak, mint a vele egy évben kirobbanó Pec' vidéki felkelésé, illetve mint a később kirobbanó balkáni felkeléseké. A nyugati politikusok mindenütt ugyanazt a lelkiismeretlen ígérető, de semmit sem adó politikát folytatták, mint azt majd látni fogjuk a bánáti felkelés eseményeinek tárgyalásánál.

Ez a felkelés, annak ellenére, hogy az egykori Dél-Magyarországon játszódik le, lényegében a balkáni felkelések sorába állítható jellegénél, tulajdonságainál fogva. A kirobbantó okokat - a külső diplomáciai tevékenységeket leszámítva - ma már nagyon nehéz realizálni, pedig e felkelés kirobbanásában is - mint minden mozgalomnál - a belső gazdasági társadalmi és politikai tényezők az elsődlegesek.

E hatóerők feltárása érdekében át kell tekintenünk Bánát gazdasági, társadalmi és politikai viszonyait a török hódoltság bekövetkeztétől /1552./ egész a felkelés kitöréséig /1594./, hogy aztán hozzákezdhessünk a felkelés lefolyásának tárgyalásához.

II. F E J E Z E T

Bánát gazdasági,társadalmi és politikai viszonyai a felkelés előtt

1552.döntő változást idézett elő Bánát gazdasági,társadalmi és politikai viszonyaiban egyaránt.Temesvár elestével a többi apró bánáti erősség egymás után adta meg magát és itt is kezdetét vette a török uralom,amely e térségben 166 évig tartott /1552-1718/. E török uralom első periódusa 1594-ig tartott,vagyis az itteni szerbek felkeléséig.E mozgalomig eltelt 42 évig tartó időszak alatt Bánát teljesen átalakult,s lényegében ugyanezen a szinten maradt végig,egész a török visszaszorításáig.Az egykori kultúrterület teljesen elvadult,s visszasüllyedt az őszállapotokra,lakossága pedig a Mátyás korabeli lakosság 10 %-a alá esett.Ez a szinte hihetetlen arányú visszaesés ellenére azonban itt a Bánátban sem állt meg az élet,hanem más,rendkívülien zord körülmények között ugyan, de folytatódott tovább,új emberek,új szívósságával,élni akarásával!

1./ A bánáti török uralom jellege

a./ Általános vonások:

A Bánátot meghódító törökök ugyanazt a berendezkedést kényszerítették rá e területre is,mint a három kontinensre kiterjedő hatalmuk bármely más részére.E bevezetett török uralmi rendszer főbb jellemzői a következők voltak: feudális jellegű keleti despotizmus,rabszolgasággal; erős centralizáció,amely magasszintű közigazgatást követelt meg /a korábbi közig.és birtokviszonyok elvetésével/,azonban a katonai,pénzügyi és jogi apparátus szétválasztása nélkül; korrupt államgépezet az adózás stb.érdekében, amelyet az egyházi /szexist/ és a világi /kánon/ jog támasztott alá.Ez az uralkodási forma azonban a 16.század végén válságba kerül a hódítások elakadása miatt,amely gazdasági csődöt jelentett,s következményei voltak az örökölhető török földtulajdon megjelenése /csiflik - és vakuf. birtok/,a további hódító háborúk beindítása,amely a már elkezdődött válságtüneteket tovább mélyítette.Mindez a teljes leromlás állapotában az alávetett rájuk helyzetét súlyosbította,úgy hogy a török hatalom a 17.századra az embernyűzás iskolapéldája lett.

b./ Bánáti sajátosságok: A felsorolt általános jellemzők mellett e területnek is - mint a birodalom minden tartományának - megvoltak a maga sajátosságai, amelyek valamelyest elkülönítették az itteni török uralmat még a magyarországi és a szerbiai török uralomtól is.

Ezeket a sajátosságokat a magyarországi török uralomhoz viszonyítva a következőkben jelölhetjük meg. 1./ Itt nem 145 évig tartott a török hatalom mint Budán, hanem 166 évig /1552-1718./, 2./ Később kezdődött és tovább tartott az uralmi rendszer, mint az egykori ország egyéb területein. 3./ Bánát a birodalom határterülete volt, és új lakóinál fogva inkább a Balkán, mint Magyarország felé orientálódott, amit bizonyít az is, hogy az itteni szpá-hik és tisztviselők zöme a boszniai és szerbiai mohamedán szlávokból kerültek ki. /1./ 4./ A török hódítás kezdetétől fogva állandó jelleggel folytatódott az elpusztult lakosság pótlására a telepítés, főleg Szerbiából. /2./ Az említett sajátosság mellett még az összmagyarországi sajátosságok közül kettő vonatkozott e területre is: így a gyermekadó hiánya és a helybeli szerb, román, bolgár és töredékben magyar lakosság keveredési és vallási elzárkózása a törököktől. - Ezek a tényezők határozták meg aztán a terület gazdasági, politikai és társadalmi fejlődését az általános jellemzőkkel keveredve már a török hódítás első periódusában is.

2./ Gazdasági élet, közigazgatás és hadsereg 1552-94. közt.

a./ A gazdasági élet: Szekfü Gyula így jellemzi a magyarországi török uralom gazdasági kihatását az országra: "A falvak elpusztultak, ember és háziállat elhagyta a tájékat, futva, menekülve, vagy török rabságban. 25-30 falu helyén egyetlen emberi település, közepes lakosságú város maradt, melynek néhány ezer lakója 200-300000 holdat, azaz lakatlan pusztát mondhatott magáénak. Feneketlen lápos mocsarak, mérhetetlen tavak, szikes mocsaras területek jöttek létre. A levegő, a klíma is megromlott és a fellépő járványok óriási pusztulást idéztek elő." /3./ Szekfü jellemzése tökéletesen ráillett a bánáti tájakra is, hisz e terület, az egykori ország legjobban elpusztított területeinek egyike lett 1552. után.

Az elpusztult, vagy elköltözött lakosság hiánya, a többi romboló hatással egyetemben a "Temesköz társadalmi-gazdasági életében ugyan-

csak jelentős átalakulások mennek végbe. A termelőerők s ezt követően, a gazdasági élet általában érezhetően hanyatlók. Műveletlenül maradt nagy földterületek parlagosodnak el. Valamivel élénkebb földművelés csak a portyázásoknak és a pusztításoknak kevésbé kitett váruradalmakban folyik. Az állattenyésztés a lakosság főfoglalkozása, minthogy az állatokat könnyebben menthetik az erdőkbe és hegyekbe." /4./ Az elmondottakon kívül megemlíthetjük még a nemesfémbányászat /DK.-Bánát/ és a kereskedelem általános hanyatlását is.

A török uralom első periódusának mezőgazdasági életét az állandó portyázások közepette betelepültek mezőgazdasági kultúrája határozta meg. Élénkebb földművelés csak a védettebb váruradalmakban volt lehetséges, /5./ ahol gabonát és gyümölcsöt termeltek. Mindez a földterület zömének elparlagiasodásához kellett, hogy vezessen. Dominánssá vált a mezőgazdaságban az állattenyésztés, mert ezt a menekülő lakosság magával vihetette.

Megváltoztak a földtulajdoni viszonyok is. A földterület zöme /4/5 része/ nem örökölhetően /a kezdeti időkben csak!/ a szpáhik kezére került, akik rablógazdálkodást folytattak. A gazdasági élet alapja a naturális-patriarchális paraszt-gazdaság volt, amely "a társadalmi munkamegosztás alacsony színvonala és a földművelés összekapcsolása a háziiparral, a faluközösségek kölcsönös elszigeteltsége, az óriási terményjáradék, mely minden többletterméket, néha pedig még a szükséges termékből is egy részt elnyelt... olyan körülményeket hozott létre, melyekben a fennálló elmaradott termelési viszonyokat változatlan formában újra termelték. Mindez akadályozta az egyszerű áru-gazdálkodás gyors fejlődését és a magasabb termelési formákra való áttérést." /6./

Az állattenyésztésen belül, annak is primitivebb formája, a szilaj állattartást folytatták. Bánátban a hiányos feltételek alapján is megállapítható, hogy marha és juhtenyésztés folyt. A szerb pásztorok legelőbért voltak kötelesek fizetni uruknak állataik után. /7/ Valószínűleg Becskerek és környéke lehetett a bánáti marhatenyésztés egyik központja, mert tudjuk, hogy határát pusztaságok övezték /8/.

A Tisza-Maros vidéke nem volt iparvidék a középkorban sem, s a török időkben sem vált azzá, bár DK-i részén nemesfémbányászat folyt. Helyi jellegű iparral számolhatunk csak e területen, amely céhes keretek közt folyt, elsősorban Temesváron. Ehhez járult még

a falusi háziipar, amely csak az egyszerűbb és minimális igényeket tudta kielégíteni. Elsősorban a hadsereget szolgáló iparágak fejlődtek, s az eszmafok működését államilag szabályozták./9/ Temesváron elsősorban a bőr és fazekasipar lendült fel. Építkezés alig volt néhány katonai és egyházi, meg fürdői építkezést leszámítva.

Mint említettük, Bánát DK-i része egyben bányavidék is volt. Így Versec környékén a tárgyalat időszakban ezüstbányászat folyt/10/, míg Boksán mellett aranyat bányásztak./11/ de hogy milyen volt a bányászat termelése és, hogy hol dolgozták fel az ércet, illetve, hogy hova szállították, arról semmi adat sem áll rendelkezésünkre.

Ami a bánáti kereskedelmet illeti, arról a következőket mondhatjuk el: Lippa volt az Erdélyből ide irányuló sókereskedelem központja. A só az ú.n. "cellerek" hozták le Erdélyből a Maroson hajókon, vagy inkább kisebb bárkákon. Innen szárazföldi úton továbbították az központjába Temesvárra, ahol ugyancsak voltak sókereskedők./12./

A kereskedelem fő kiviteli cikkei - a jelek szerint - a marha és a gabona volt, míg a behozatal zömével Erdélyből került ki, s ez főleg iparcikk, illetve mint már említettük, só volt./13./

A kereskedelem fő útvonalai elsősorban a vízi utak voltak, így a Maros, a Tisza és az Al-Duna, de volt egy fontos szárazföldi kereskedelmi útja is, amely Buda-Cegléd-Kecskemét-Szegeden keresztül érkezett ide, s Temesvárról az erdélyi Lugosra vitt, ahol kétfelé ágazott, s az egyik a Maros völgyében Gyulafehérvárra tartott, míg a másik Koránsebes-Orsova érintésével Olténiába vitt./14./

Ez a kereskedelem azonban mégsem tudott nagyobb hatást gyakorolni a bánáti termelésre sem, mert útját állotta a fejletlen városi ipar, - amely lényegében csak Temesváron tengette életét - s ez a kereskedelem elsősorban csakis a bánáti török pasák és bégék fényüzését és szükségleteit kielégítő kereskedelem volt.

Igy nézett ki Bánát gazdasági élete a török uralom első periódusában.

Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez a gazdasági élet a lakosság zömének még a létminimumot sem tudta biztosítani. Jól bizonyítja ezt Molla Hasszán Elkjáfi korabeli memoárja, aki így ír a leromlott gazdasági helyzetről, amely az árak drágulásához vezetett: "... 10 akcsén kell venni azt, ami előbb 1 akcse volt, sőt

még lo akcséért sem lehet kapni." /15/ Így nem lehet csodálkozni azon,hogy növekedett az elégedetlenség az alávetett ráják körében,s mind többen álltak be hajduknak,s e mozgalom a 90-es évekre annyira elterjedt,s annyira megerősödött,hogy már csak a szikra hiányzott,hogy az elégedetlenek felkelésben törjenek ki.

b./ Közigazgatás 1606-ig: "Temesvár tartománya fekszik a hatodik égalj alatt,Szendrői Belgrád átellenében a Duna éjszaki partján".../16/ írja egy ismeretlen török utazó,aki 1606 körül járt e vidéken.Sajnos "deftereink közül alig egy-kettő vonatkozóan ezen beglerbégségre hűbérviszonyairól és beosztásáról ez ideig részletes tudomással nem birunk." E sorokat Kammer Ernő 1886-ban írta a temesi elajetről,/17/ de a kutatások azóta sem haladtak előbbre,s így lényegében ma sem tudunk többet Bánát e korszakának közigazgatási rendszeréről.A közigazgatási egységek - itt is mint mindenütt a birodalomban - az elajeten belül a szandzsák és a náhiye volt.Az elajet élén a temesi pasák álltak,akiknek listáját meglehetősen körülményes és problematikus összeállítani a hiányos és hibás források miatt.Bár egy pasalistát Pesty Frigyes már 1863-ban összeállított,de e felsorolás ma már úgyszólván használhatatlan a sok súlyos tárgyi tévedés miatt./Pesty Frigyes: Temes vármegye főispánjai,a temesvári pasák és tartományi elnökök - Magyar Történelmi Tár XII.kötet Pest,1866. 157-267.lap apparátussal/ Ezúttal nem célunk a temesi pasák egymást követő rendszerét felvázolni,csupán a bennünket közvetlenül közelről érintő évek pasáinak sorrendjét közöljük,ami elengedhetetlenül szükséges lesz a továbbiak során.

A bánati felkelést közrefogó pasák sorrendje Musztafa pasával kezdődik meg,aki 1590 novemberéig volt temesi pasa./18/ Utóda Hasszán pasa lett,aki feltehetően 1590.dec-től - kb.1592-ig birta a tartományt./19/ E pasát 1592-ben ismeretlen okok miatt mozullá tették /leváltották/ és utóda ismét Musztafa pasa lett,aki kb.1592-től 1593 első felével bezáróan viselte újból tisztségét./20/ Utóda legalább 1593.szeptemberétől megint Hasszán pasa lett /21/,s a jelek szerint 1594 április végéig viselte tisztségét,amikor Báthori kérésére a szultán leváltja./22/ Őt követi Szofi Szimán 1594.májusától - 1594.június végéig,amikor a szerb felkelés továbbterjedése miatt mozullá teszik./23/ Az új pasa 1594.július elején Hasszán "a kicsi" lett,aki végre is

letőri a szerbek felkelését, de aztán névreszólóan eltűnik forrásainkból, s nem tudni hogy még ez év melyik hónapjában tették le, de az biztos, hogy utóda ismét Szofi Szinán lett, aki 1594. dec. 12-én Palatics György lugosi bánnak mit temesi pasa irt, /24/ pasasága rövidéletű volt, mert Michalidzslü Ahmed pasa 1595. febr. 25-én temesi pasaként üdvözli Erdély fejedelmét. /25/ Ahmed 1595. máj. 9-ig volt Bánát pasája, amikor is budai pasává nevezték ki. /26/

Az említett pasák tehát így követték egymást: Musztafa / -1590/, Hasszán /1590 dec.-kb. 1592./, Musztafa /kb. 1592-1593. első fele/, Hasszán /1593. szept.-1594. ápr./ Szofi Szinán /1594. máj.-1594. jún./, Hasszán "a kicsi" /1594. júl.- ?/, Szofi Szinán /?-1594. dec. vagy 1595. jan./, Ahmed /1594. dec. vagy 1595. jan.-1595. máj. 9./. Ezeknek a pasáknak kormányzói hatásköre kiterjedt az elajet katonai, közigazgatási és egyházi ügyeire is.

A temesvári elajet keleti határa a hódoltsági terület keleti határa is volt egyben, így Bánát lényegében határterület volt, hisz a szomszédos Erdély meglehetősen bizonytalan vozzollusa volt az Oszmánok birodalmának. Az erdélyi-török határ azonban állandóan vitatott volt, mert bár a határokat 1552-ben Halil bej lefektette defterébe, de a Sztambulban levő defter különbözött a gyulafeherváritól /27/ így a határvillongások állandóak voltak, amelyek 1590-től váltak komolyabbá. A Halil-féle deftert már Kánuni Szulejmán is módosította, amikor 1553-ban az Erdélybe visszatért Petar Petrovicnak /Petrovics Péter/ érdemei jutalmául - Fovács szerint - Lugost és Koránsebest adományozta. /28/ Ezután a pasák állandóan módosításra törekedtek, természetesen saját javukra. Ez a sokat vitatott határ a tizenöt éves háborúig a következő volt a Marostól lefelé egész a Dunáig: Dobra /török határerőd/ /29/ - Morzsina /török határerőd/ /30/ - Facset /török határerőd/ /31/ - Lugos /erdélyi határváros/ - Csura /32/ /erdélyi határfalu/ - Markadia /erdélyi határfalu/ /33/ - Virvaskon /erdélyi határfalu/ /34/ - Budzsák /erdélyi határfalu/ /35/ - Karánsebes /erdélyi határváros/ Mudva /török határerőd/ /36/ - Bukin /erdélyi határfalu/ /37/ - Teregova /erdélyi határváros/ /38/ - Pirhova /erdélyi mezőváros/ /39/ Almási kerület /B ilena?/ Szelistye?/ - /40/ Mehádia /erdélyi határváros/ /41/ - Orsova /török határváros, de már a numéiai eleajet Moraviai szandzsákjában/ /42/.

Maga a temesi elajet 1606-ig a következő területeket foglal-

ta magába: a Bánatot egész az említett erdélyi-török határig, a Maroson túl pedig a Kőrös-Tisza-Maros és az Erdélyi Fejedelemség által közrefogott terület tartozott a temesvári pasa fennhatósága alá. Ez a terület kb. 45.000 km² nagyságú lehetett, amelyből kb. 25-28.000 km²-nyi terület jutott a Bánatra. Természetesen az elajet központja Temesvár volt, amelyről az egész elajetet elnevezték.

Az elajet szandzsákokra való leosztása a következő volt:

- 1./ gyulai szandzsák /területét a Békés, Csanád, Arad és részben Bihar vármegye volt részei tették ki/,
- 2./ jenői szandzsák /Arad vmegye Erdéllyel érintkező részei/,
- 3./ Lippai szandzsák /Lippa és környéke/,
- 4./ csanádi szandzsák /a Maros mentén/,
- 5./ Temesvári szandzsák /Temesvár és környéke/,
- 6./ moldovai szandzsák /Bánát déli része/, /43/
- 7./ és végül a becskerekai szandzsák /a Tisza mentén/,

Ez utóbbi azonban csak 1594-ig állt fent, mert a bánáti felkelés során elpusztult Becskereket többé nem tették meg szandzsák-központnak, hanem területét a csanádi szandzsákba sorolták be. /44/

c./ Hadsereg: Említettük már, hogy a közigazgatás szorosan összefüggött a hadsereg területi és igazgatási rendszerével, így kézenfekvő, hogy a közigazgatási egységek felvázolása után a török hadsereg helyzetét vizsgáljuk meg a felkelés előtt.

Az itt állomásozó hadsereg felépítési rendszere semmiben sem különbözött a birodalom más tartományaiban levő hadak felépítésétől. A hadsereg zömét itt is a nehézlovasság alkotta /szpáhik/. Mellettük jelentős volt a zsoldos gyalogosok /janicsárság/, továbbá a topcsik /tüzérek/, utászok és a martalócok száma.

A martalócok a bánáti részeken szerbekből, bosnyákokból és részben renegát magyarokból állott. /45/ A beköltözött "szerb népességnek csak kis része... állt be zsoldoskatonának, a nagy többség... pásztor és szpáhi-birtokon élt kizsákmányolt paraszt volt." /46/ De a török hadseregbe beállt szerbek "értékes segédcsata volt a török reguláris katonának, szpáhinak és janicsárnak, a rác martalócok ott voltak minden magyarországi végvárban, előljárva, s legmesszebbre bemerészkedve a keresztény területre rablásért, gyűjtogatásért, embervadászatért." /47/

Ez a hadsereg azonban már technikailag kezdett elmaradni a

nyugatitól, az erődöket nem nagyon gondozták, s a hadsereg fegyelme is meglazult, főleg a török-perzsa háború /1578-90/ alatt és után, amikor a zsold mind egyre elmaradozott, s a katonák rablásra adták a fejüket. 1592- után pedig az emberhiány következtében már rájákból, kézművesekből töltötték fel a hadsereget, ami átütőképességét erősen lerontotta. A szpáhik, feudalizálódásának következtében pedig egyre jobban elmaradoztak a harcterről, s megtagadták a katonai szolgálatot. Mindez a hadipotenciál csökkenéséhez vezetett, /48/ amely kedvező katonai légkört teremtett az 1594-ben kirobbanó bánáti felkelésnek, s kezdeti sikereket is eredményezett, amihez természetesen hozzájárult az is, hogy a törökök fő erőit az északi hadszíntér kötötte le.

A bánáti szpáhik zöme bosnyák és ószerbiai szerb volt. /49/ Számukat azonban a bánáti timár és ziamet birtokok listájának hiányában sajnos nem tudjuk megállapítani.

Az itteni hadsereg is zsoldos, illetve nem zsoldos elemekből tevődött ki. /50/

Bánáti viszonylatban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a zsoldos katonaság létszámát meg tudjuk állapítani, mert egy 1590/91-ből való zsold-lajstrom rendelkezésünkre áll. E szerint a hidzsra 999-1000 /1590-91/ évében a temesvári elajet zsoldosainak száma váranként a következő volt: /51/ Temesvár 258 ember, Facset 94 fő, Boksán 63 fő, Gyula 709 fő, Erdőhegy 260 fő, Békés 238 fő, Szarvas 195 fő, Arad 32 fő, Lippa 229, Váralja 58 fő, Világosvár 37 fő, Borosjenő 331 fő, Topincs /Buttyin?/ 28 fő, Csanád 73 fő, Mizák /v. Mucsák/ 42 fő, Versec 23 fő, Dandobad /Várdobád/ 22 ember.

A zsoldba felvettek száma tehát 1590/91-ben összesen 2692 fő volt. Ebből 175 martalócot mutattak ki.

E kimutatás sem a zsoldosok össz-számának tekintetében, sem a martalócok viszonyában nem teljes. Nem szerepel a defterben pl. Becskerek, Becse /bár a források szerint tudjuk, hogy itt legalább 50-60 főnyi török őrség volt 1594-ben/, Mudva, Nagylak, Keve, Horam, Pancsova, Morzsina, Dobra őrsége, pedig tudjuk, hogy e kisebb erősségekben /Becskerek pl. nem is kicsi erősség volt 1594-ben!/ 1594-ben török katonaság volt, s minden valószínűség szerint zsoldosok voltak. Így tehát továbbra is rejtély marad még a bánáti zsoldos katonák össz-létszáma is, az irreguláris hadakról, illetve a földért hadakozó szpáhiról nem is beszélve.

Hasonlóan nehéz helyzetben vagyunk akkor is, amikor arra próbálunk feleletet kapni, hogy mennyi embert tudott a temesvári pasa mozgósítani szükség esetén. Bethlen Farkas a lippai, csanádi és gyulai, meg a beogradi pasa által küldött segédcsapatokkal a temesi pasa seregét 5000 főre becsüli 1594. júniusában, amikor a győző szerbek ellen vonult. /52/ Ugyanakkor Tiefenbach levelében ugyanezt a sereget 11000 főre becsüli. /53/

Ha ezeket a számokat figyelembe vesszük, véleményem szerint, kb. 10-15 ezer főre becsülhetjük a temesi pasa összes hadseregét a reguláris és irreguláris hadakkal egyetemben, de valószínűleg a sereg nagy része harci szempontból szemét nép lehetett.

Ezzel a feltételezett haderővel szemben a szomszédos Erdély katonaságának "...jelentékeny részét állandó katonaság alkotta. Öt kapitányság volt a huszti, váradi, somlyói, szörényi, fogarasi. Ezek közül Váradon 500 gyalogos s ugyanannyi lovas, ... Szörényben 3000 katona volt. A várakban állandó katonaság volt elhelyezve, a várkatonaság létszáma 3000 ember szokott lenni. A székeleyektől régebben állítólag 40000 katona is kitellett, most 15000 volt. A fejedelem testőr csapata 500 ember volt, néha 500 lovas és 500 gyalogos. Báthory Zsigmond serege 1594-ben 54200 ember volt, 1595-ben 52000, de idegenek is voltak köztük." /54/

/Kiemelés tőlem. - T.I./

Ez az erdélyi haderő állhatott volna a bánáti felkelés mögött, ha Erdély a felkelés mellé állt volna. De nagy segítség lett volna a szörényi kapitányság haderejének bevetése is!

Az erdélyi-török határon 1552. után kialakult a végvári rendszer. Az erdélyi vonal fő központjai itt Lugos és Koránsebes lehettek és esetleg Mehádia, de ezek mind kisebb erősségek voltak, akárcsak a török végvárok: Dobra - Facset - Boksán - Versec - Orsova. Figyelővárok lehettek a török vonalon Morzsina és Mudva. A kis török várak mögött viszont ott volt az erős Temesvár, míg ilyen jellegű várral az erdélyi vonal nem rendelkezett. Összességében így a török végvonalt bizonyult erősebbnek.

Az általunk felvázolt hadászati kép a tizenötéves háború folyamán török részről bizonyára megváltozott, hol pozitív, hol negatív irányba, de a zsoldos katonák száma nem valószínű, hogy változott volna. A tizenötéves háború alatt pl. 1594-ben tatárok telelnek itt, korábban pedig 1593/94 telén Szinán nagyvezér hadserege

hozzá kellett járulni, de kétségtelen hogy e tényezők a török hódításra vezethető vissza.

A továbbiak során csak a bennünket közelebbről érintő Bánát népesedési viszonyait fogjuk figyelemmel kísérni e nagy pusztulási korszakban.

Mint már jeleztük a Bánát lakossága 1494/95-ben 240.000 főnyi lehetett. Ez a szám a 16. század második felében kb. 20.000 főre csökkent le, amely a mátyáskori lakosságnak mindössze kb. 8,3 %-a volt, s e szám az egész törökkor folyamán alig növekedett, úgy, hogy e terület lakosságát 1720-ban mindössze 30.000 főre becsülik. /39/ Természetesen itt is a hiányzó 220.000 főnyi lakosság nem pusztulhatott el mind a török uralom következtében.

A pusztulás mellett jelentős elvándorlás is közreműködött. 1526 előtt pedig a török betörések mellett az 1509-10-11-es években pestis szedte áldozatát a Temes folyó vidékén /60/, aztán az 1514-es parasztháborút követő vérengzés. Amikor meg 1526-ban "Pétervárad eleste után a török az őrséget az utolsó emberig felkoncolta. A török kardja a vár környékén levő falvakat elsöpörte. Rídeg pusztasággá vált az egész környék. Temetővé lett a vidék, hirmondó is alig akadt a lakosaiból, lemészárolta, földönfutóvá vagy rabszolgává tette őket a török. Lakatlan pusztaság mindenütt." /61/ Ezzel párhuzamosan 1526-52 között pusztulásnak indult véglegesen a Bánát is úgy, hogy 1552-re e tartomány déli fele már lakatlan sivataggá változott, /62/ és körülbelül 1530-ra felégetve állt minden, /63/ s az itteni lakosság vagy elmenekült, vagy elpusztult. 1552 után pedig a Bánát északi része is a pusztulás áldozata lett. Nyilván sokan áldozatul estek, illetve sokat elhajtottak a törökök, de ezen túl "...a magyar lakosság nagy számban hagyta el a megszállt területeket és telepedett le Erdélyben, főként városokban és mezővárosokban, de falvakban is..." /64/ Lényegében csak a jobbágyság és az egytelkes nemesség töredéke maradt a helyén. /65/ Ez a lakosság is csak a Bánát legészakibb peremén, közvetlenül a Maros vonala mentén, ill. a terület É Ny-i csücskén, s részben Temesváron. E töredékben visszamaradt lakosság alkotta aztán a bánáti új lakosság néhány százalékát kitevő magyar lakosságot. A többiek helyére szerbek, bolgárok és románok /ez utóbbiak Kelet-Bánátban/ költöztek be. Ennek eredményeként "...a török uralom

alá került országrészek népi összetételében, a magyar lakosság szinte teljesen eltűnt a ... Marostól a Dunáig terjedő területekről."/66/

A beköltözött szerbek közül sokan a "...jobb életviszonyok, nagyobb szabadság reményében önszántukból vándoroltak be, de tömegesen voltak köztük olyanok is, akiket a török földesurak erőszakkal költöztettek át balkáni hazájukból. Sorsuk az állandó hadszíntérré vált hódoltságban nem volt irigylésre méltó..."/67/

"A hadjáratok sokszor elseperték őket, de majd újak érkeztek helyeikre."/68/ "A török pusztítás kétségtelenül nem tett különbséget magyar és szerb telep közt, mind a kettőt irgalmatlanul elszöprötte... de a ...szerbek... a ... török uralom alatt nagyobb vitalitást tanusítottak, mint a magyarok. Bár a déli vonal központjában az erődítés nélküli szerb telepek a magyarokhoz hasonlóan eltűntek, már a vonal keleti részén, a temesi bánságban sikerült nekik megmaradniuk, amennyiben katonai szervezetekbe tömörültek."/69/

b./ Az új lakosság települési rendszere: A letelepült új lakosság részben katonai szervezetben bevándorolva így is telepedett le kenézeik vezetése alatt megtartva továbbra is ilyen szervezetét. Ezzel szemben a betelepültek másik csoportja bolyongó, félnomád pásztor életet folytatott tovább./70/ A Duna mellé bevándoroltak pedig kereskedelemmel foglalkoztak s egész Budáig, Szentendrőig, sőt még azon felül is megszállták a vidék elhagyott telepeit. Megváltották a legelő-rév és vámbérleteket "s jelentékeny vagyoni erőre tesznek szert és a déli részeken bolyongó félnomád testvéreik fölé emelkedő színvonalat érnek el." /71/

A felsoroltakon túl a letelepülés harmadik módja a török tervszerű telepítése volt. A "töröknek magának is megvolt a Balkánon a nagy rezervoárja, melyből szerbet annyit merithetett, amennyit akart. És szívesen tette ezt..." /72/ mert a szerbeket nemcsak mint rájákat, hanem mint katonákat /martalócok/ is tudta alkalmazni.

Az így történő betelepülés, illetve betelepítés eredménye azután az lett, hogy a szerbek megszállták a Bánátot, Bácskát, majd a Dél-Dunántúlt egész a Balatonig, s kolóniáik eljutottak egész Budáig, Vácig, Esztergomig meg Egerig /73/. Ezentúl telepeik voltak már ez időkben is pl. Veszprémben és Tokajban is.

Ezt a hatalmas, gyér lakosságú, zömében délszláv lakosságú területet egész Észak-Makedóniától, Nyugat-Bulgáriától, beleértve Ó-

Szerbiát, Bosznia Hercegovinát, Crna Gorát is - Magyarország déli és középső területével egyetemben -, egész Budáig a szerb politikai egység széthullása és bukása után a peći pátriárkátus tartotta össze, amely a szerb népi ellenállás egyik góca lett és a szerb államiság feladatát töltötte be. /74/

A magyarországi hódoltságban is a szerb kolostorok és a bennük lakó püspökök biztosították a szerb nép összetartozásának tudatát, a nemzeti fejlődés zálogát. Ezek a kolostorok részben még a török hódítás előtt bevándorolt szerb feudális urak alapításai voltak, részben azonban népi kezdeményezésre keletkeztek... /75/

Kiemelés tőlem. - T.l. / Az első ortodox püspökség 1496-ban alakult a Szerémségben Krušedol központtal, melynek első püspöke a Maksim nevet felvevő II. Đurađ Branković volt magyarországi deszota lett. /76/ A mai Vajdaságban és más déli területeken Temesvár és Gyula bukása után /1552, 1566/ terebélyesedett tovább a pravoszláv vallás, mikor az itteni szerbek is török uralom alá kerültek. A szerémségi püspökségen túl még tízenkét püspökség jött létre, amely valamennyi az 1557-ben újjáalakult peći pátriárkátus alá tartozott. Ezek a püspökségek a következők voltak: 1./ a budai, 2./ a szegedi-bácsi, 3./ a horvátországi, 4./ a jenői, 5./ az aradi, 6./ a pozegai, 7./ a verseci, 8./ a becskerekai, 9./ a lippai, 10./ a temesvári, 11./ a hopovai és végül a 12./ mohácsi vagy szigeti pravoszláv püspökség. /77/ E püspökségek püspökei közül 1594-ben a verseci és a becskerekai bekapcsolódva a bánáti felkelésbe annak vezetői lettek.

A szerb egyház hatáskörének északabbra húzódásával "maga után vonta a szerb államot helyettesítő » szerb föld « fogalom földrajzi terjeszkedését. A 17. században a verseci és borosjenői szerb püspökök » szerb föld « -nek mondják új hazájukat." /78/

Kiemelés tőlem. - T.l. / Ez a megállapítás vonatkozik a 16. század végén kirobanni bánáti felkelésre is. A szerbek akkor már » szerb földnek « tekintették bánáti új hazájukat, amit az auktorok bizonyítanak: "A rácok hona a Dunának mindkét partján... terjed ki. A dunáninneni rácok... a magyarok sorsához kapcsolván a magokét, Temesvárral együtt elnyomottak a török által..." /79/. A kortárs tehát már maga is a "rácok honának" tekinti a bánáti területeket. A Kultsár krónika idézete szerint pedig a Bánátban felkelt "Rátzok... a' Rátz Királyságot, avagy Despotaságot Sigmondnak adták

" volt,.../80/ tehát maguk is már 1594-ben e földet saját földjüknek tekintették. Így ír a felkelésről szóló szerb mondákat még ismerő Bethlen Farkas is, aki megírja, hogy a felkelők vezérei e "küzdelmet mint a hazáért hozott áldozatot".../81/ tüntették fel. /Kiemelések tőlem. - T.I./

Az 1594-ben kirobbant bánáti felkelés ismert és névtelen hősei tehát már saját hazájuknak tekintették az általuk lakott földet, s mint ilyenért hullatták vérüket. A bánáti szerb föld felszabadítása után az óhaza visszafoglalását tervezték /82/, ami ebből logikusan következik: nyilván egyesíteni is akarták a Bánátot Stare Srbijával. Mindennek egyik fő mozgatója a vallási ideológia volt, amelyet Rajović pátriárka másfél évszázadra visszatekintve 1718-ban így fogalmazott meg: "A szerb népnek csak egy közös szimbóluma van, nevezetesen a nagy és szent egyház, mely fennmaradt, mikor minden elveszett." /83/ Lehet, hogy valahol itt kell a szerb proehazafogalom gyökereit keresni...

Az új jövevények és a hódítás következtében nagyot változott a bánáti települési rendszer. Egyetlen nagyobb városa volt, a vilajet központja: Temesvár. A török hatalom itt sem kedvezett a városi életnek, amit fémjelez az is, hogy csak Temesvár volt valóban városias jellegű. A már említett bőr- és fazekasiparon kívül, más iparág nem volt. Egyházi és fürdőépítésen kívül minden más építkezés szünetelt. Temesvárról a már idézett 1606. körüli török forrás így ír: "...igen magas tornyok - és nagy templomokkal van teli, egészen csodaszerű..." /84/ Lakossága új elemekkel bővült; a lényegesen megfogyatkozott magyar lakosság mellett szerbek és törökök telepedtek meg. Ez utóbbiak csak városokban és erődökben éltek. A város környéke pedig teljesen elvadult, ami egyben az egész Bánátot is jellemezte: "Az említett erősség; ... nádasok és mocsárok /batak/ miatt nehezen járható helyen fekszik, olyan, mint egy mély vízben fekvő sziget." /85/

Temesváron kívül még néhány mezővárossal találkozunk ezen a területen. Ilyen volt pl. Becskerek, Lippa, Csákova, Vercse, Becse.

Becskerek 1594-ben még virágzó mezőváros volt, s erős erődítménnyel rendelkezett. /86/ Sajnos Becskerek utolsó tündöklése volt ez a törökkorban - ekkor még, szandzsákközpont volt, mert az 1606 körül ott járt ismeretlen török utazó ezt jegyezte fel róla: "Vára jelenleg elpusztult." /87/ Ugy látszik a vár az 1594-es

felkelés végén dőlt romba, s a becskerekai szandzsáket a csanádiba sorolták be./88/

A Becskereket mocsarak vették körül, amelyet aztán kietlen pusztaság váltott fel Baranyai Decsi János /erdélyi kortárs történetíró/ szerint./89/ Így feltételezhetjük, hogy Becskerek szerb többséeri marhakereskedelmet folytattak.

Lippáról a már említett török forrás így ír: "Ezen város egyike Erdély l./ rendezett városainak, fekszik a Maros vize partján. A város kerített és vára erősépitésü."/90/

Mint már említettük a kereskedelemnél, a Bánátba irányuló sókereskedelem központja volt.

Csákova Temesvár közelében levő kisváros jelenleg is. A tárgyalt időszakban várát a törökök ugyan elhanyagolták, de városa igen élénk helység lehetett, külön török és szerb városrésszel./91/

S.Millekera szerint: "Vršac je tada bio » Palanka«, t.j. koljem /palisadama/ utvrdjeno mesto kod oblašču jednog srebrnog rudnika" /92/ "Versec ekkor »vidéki fészek« volt, cölöpökkel megerősített hely, egy ezüsbánya fennhatósága alatt."/

Becse pedig vagy 60 főnyi török őrsggel bíró várral rendelkezett, ahol a források szerint a törökök 1594-ben a környék kincseit rejtették el./93/

A mezővárosok belső autonómiával rendelkeztek és a felduzadt lakosság zömét pásztorok és fizetett mezei munkások alkották.

Ebben a korban a falvak többsége elpusztult a dúló háborúk és az elvándorlás következtében, s mint Verancsics írja 1553-ban e vidéken tett utazása alkalmából: "...annyi lakost most harminc községben is alig találni mint amennyi akkor, midőn az ország még sértetlenül állott, egy községben volt".../94/

A megmaradt falvak lakói, mint ráják a szpáhi és bégek kénye-kedvére voltak kitéve. Lakóit a hűbéri és állami adók sorozata terhelte, ami sokszor roppant nehezé tette helyzetüket.

c./ A társadalom szerkezete: A hűbéri létra élén természetesen a törökök álltak, s a ráják /nyáj/ teljesen alá voltak rendelve az "igazhűeknek." Itt a Bánátban azzal a sajátos helyzettel állunk szemben, hogy itt az úr és szolga zömében azonos nyelvet beszélt, a szpáhi és tisztviselők zöme is a Balkánról származó

1) Lippa a tizenöt éves háború folyamán többször gerdát cserélt. 1594-ben eredetileg török volt. T.l.

délszláv volt /95/

Fel-
tehetően csak a magasabb, katonai vezetőség és állami tisztviselők voltak törökök. Ennek ellenére a délszláv ráják és urak között feszülő vallási ellentét semmiféle lazulást nem engedett a szokások uralmi rendszeren.

A bánáti szerb társadalom csúcsán feltehetően az itteni Vladikék /püspökök/, papok és knezek állottak. Külön réteg volt a török szolgálatába állott szerb martalócok. A mezővárosokban a vagyonosabb tözséreké volt a döntő szó. A délszláv lakosság legtömegesebb részét a bolyongó pásztorok, mezőgazdasági bér munkások és a szerb ráják alkották. Rájuk nehezedett az egész hierarchia, amely lassú, de biztos elnyomorodáshoz vezetett.

d./ Az alávetettek elnyomorodása és következményei: A rájakat a Bánátban éppúgy mint a birodalom többi tartományában kétféle adó típus terhelte: az állami vagy kincstári, meg a földesúri adók.

Az állami adók közül legjelentősebb volt a haradzs /fejadó/, és az ún. "császár mive" /robot/.

A földesúri adók közül a kapuadót évente kétszer szedték /tavasszal és ősszel/. A szpáhi is szedett a terményből tizedet, fuvarozásra kötelezte ráját, stb. Szemében a "hitetlen gyaúr" sok esetben csak a kipróbálhatóságot jelentette. A rája urával szemben teljesen alávetett, kiszolgáltatott volt, s ez reménytelenül tette helyzetét, amit még nehezített az is, hogy az adókat általában vetették ki, ami nem vette figyelembe a lakosság számának rendszerinti csökkenését.

A pásztorok legelőbért fizettek a mindenkori birtokosnak, s helyzetük jobb volt, mint a rájáknak, lévén, hogy alkalomadtán elmenekülhettek állataikkal.

Ami az ún. kétfelé adózást illeti, arról a következőket mondhatjuk el: ezen a vidéken feltehetően a tárgyalt első periódusban sem lehetett, mint ahogy később sem volt a szőnyi béke /1642/ tanúsága szerint. /96/

Hódoltsági sávval viszont az erdélyi-török határon találkozunk. Bizonyítja ezt Ibrahim-jenői bég 1590-ben írott levele Báthori Zsigmondnak, amelyben azt kívánta, hogy Deszna /Borosjenőtől keletre ma Románia Nagyvárad tartományában/ és a környékbéli falvak csak

neki hódoljanak be. A fejedelem válasza erre röviden az volt, hogy ezek a falvak 1552 óta mindig "két felé hívtak."/97/

A hódoltsági sávban aztán főleg 1591 óta mindkét részből sűrűsödtek a határvillongások, amelynek természetesen mind török, mind pedig erdélyi részből meg volt a maga belpolitikai oka. Így pl. Erdély fejedelem 1511-el kezdődően - Corillo megjelenésével - mindinkább közeledett a keresztény hatalmak felé, s így szabadabb kezet engedett a temesi vilajet ellen irányuló provokációknak./98/

A hódoltsági sávban nyilvánvaló, hogy a lakosság helyzete még súlyosabb volt, s így a hódoltsági tér lényegében a hajdukok fő fészke lett, különösen a hajdani Almás kerület./99/

A hajdukmozgalom fellendülése természetesen a belső közbiztonság lazulásához vezetett. A közbiztonság csődje, a lakosság elnyomoródása, a határvillongások a különféle agitációk, meg az 1593-ban kitörő háború borzalmai aztán elvezettek 1594-hez, amikor a bánati szerbek elégedetlensége nyílt felkelésbe csapott át.

4./ A magyarországi és a bánati szerbek története 1552-1594 között

A magyarországi szerbek történeti keretei 1552 után a három felé tagoltság jegyében formálódnak. E korszak^{ban} azonban a szerbek korábbi szereplésükhöz képest lényegesen háttérbe szorultak. Nem a nagy törökellenes harcok korszaka ez, mint volt Vuk dem zmaj, Jovan Branković, Radić Božić, Car Jovan Nened és Pavle Bakic idején. A lassú népi terjeszkedés, a zsoldos és martalóckatonaság, a dél-magyarországi hajduk-mozgalmak kiszélesedésének és a kényszerű rájai türésnek kora ez. E periódus lezárulásával kezdődik meg majd a vajdasági szerbek második nagy hőrosza a 16. században, amely kiemeli ismét a szerbeket a "történelemnélküléségből", az egykori Dél-Magyarország történetének élvonalba, az 1594. évi bánati felkeléssel.../100/

a./ Szerbek a Habsburg-Magyarországon és Erdélyben

a./ A Habsburg-Magyarország: A Királyi Magyarország szerbjeinek nagy korszaka Pavle Bakic halálával befejeződött./1537/

Központjuk továbbra is Komárom maradt, s az itteni szerbek főként kereskedelemmel foglalkoztak. Egy részük viszont, mint sajkas szolgált a király seregében./101/ Egyes kiváló vojvodák vezetése

alatt ugyan még folytatták a harcot Temesvár bukása után a Dunántúlon, de a többség félre állt a törökellenes küzdelemtől. /102/ A Habsburg-Magyarország szerbjei úgyszólván egész 1593-ig "történelemnélkülivé" váltak. Azonban ebben az időszakban állandóan vándoroltak északra, a védettebb területekre, amelyet az 1588/24-es törvénycikk is bizonyít, amely megerősíti az 1488-ad decretumot: "De transfugis a Turcis justum est, quod sua majestas proponit:

§.1. Et statutur ea poena contra eos, qui tales transfugos impediunt: quae est in art. 73. in tertio decreto Vladislai regis, anni 1498. et trip. decreti, porte prima tit. 14." /103/ /"Öfelségének a töröktől menekültetve nézve tett előterjesztése igazságos:

1.§. És azokra nézve, akik az ilyen menekülőket megakadályozzák, az Ulászló király 1498. évi harmadik decretuma 73. cikkelyében és a Hármaskönyv I. rész 14-ik címében foglalt büntetést állapítják meg."/

Az északra húzódók zöme kereskedelemmel foglalkozott, s Észak-Magyarországon kereskedő kolóniákat hoztak létre. Ilyen kolóniát találunk például Vácon és Egerben. /104/ A Duna mentén a legelő-rév és vámbérleteket szereztek, s ezek révén csakhamar meggazdagodtak, /105/ s életmódjukban a környező lakosság színvonalára emelkedtek, sőt részben túl is szárnyalták azt.

A Dél- és Középdunántúlon 1566-ig /Szigetvár elestéig/ rendkívül kevesen voltak, s számuk növekedése összefüggött az itteni magyarság pusztulásával. Így tudjuk, hogy 1494/95-ben Somogy vármegyében 11.000 porta volt, 55.000 főnyi tiszta magyar lakossággal. Ebből 1546-ban csak 1239 állt, melynek zöme már török uralom alatt van. 1566 után pedig 1596-ig semmi adattal nem rendelkezünk, bár ekkor volt a legnagyobb arányú a pusztulás, mert 1596-ban a török kézen levő területen már csak 193 portáról tudunk. E nagyarányú pusztulással párhuzamosan gyér lakosú szerb telepek jöttek létre a Dél-Dunántúl részben királyi, részben török fennhatóságú területén.

A Habsburg országrész szerbjei 1593 után bekapcsolódtak a török elleni háborúba, így például 1594-ben részt vesznek Esztergom ostromában Radic' veszprémi vajvoda vezetése alatt, de ennek tárgyalása már szorosan összefügg a bánati felkelés történetével, így erről majd ott fogunk részletesebben beszélni...

1598-ban a török uralom alól felszabadult /1595/, de elpusztult

Esztergom vidékére, királyi megbízatásból, Pálffy Miklós szerbeket telepít. Pálffy Bodrog megyéből telepít fel szerbeket Esztergom és Érsekújvár környékére, miután azok hűséget esküdtek a királynak és adófizetésre kötelezték magukat./106/ Lényegében ezzel a momentummal ér véget a Habsburg-Magyarország szerbjeinek története a 16. században.

8./ E r d é l y : A török erélyes fellépése következtében az 1551-52-ben átmenetileg Habsburg kézre került Erdélyt az osztrákok 1553-ban kénytelenek kiűriteni, s az 1553-ban lényegében ismét az ifjú János Zsigmond kezére került, aki makacsul továbbra is Magyarország királyának nevezte magát.

A császáriak kivonulása után csakhamar visszatért Lengyelországból Petar Petrovič /Petrovics Péter/ is, a bánati szerbek korábbi vezére. Petrovičnak török hűségéért a szultán - az 1552-ben török kézre került - Lugost és Koránsebest adta bánságul, amely így Erdély birtoka lett ismét. Az e vidéken megtelepedett szerbeknek ő volt továbbra is egész haláláig a vezetőjük: "Forgács szerint e vidék nagyszámú fegyveres szerbjei Temesvár eleste után ezer aranyat fizettek adó címén a temesvári beglerbégnek, hogy békén maradhassanak."/107/ Önálló szereplésük itt sem volt, hanem kisebb-nagyobb csapatokban harcoltak az erdélyi hadakkal. Így 1563 júniusában erdélyi gyaloghajdúkkal megvívta Boksánt, amely 1552-ben török kézre került, de Baksán csak átmenetileg maradt az erdélyi illetve a szerb hajdúk kezén, mert forrásaink ezután ismét mint török birtokú várat említik./108/

1556-ban ott találjuk őket Kolozsvár ostrománál, mikor a császárpártiak kénytelenek a visszatérő János Zsigmondnak átadni a várost.

1558-ban Izabella királynő szolgálatában is sok szerb zsoldos állott, s az ellenzéki Kendi Antalt is szerbek fogták el és végezték ki./109/

Az erdélyi szerbeknek jelentősebb szerep azonban csak a peremvidéken a lugosi és koránsebesi bánságban jut, ahonnan állandóan betörnek a török területre és segítik a temesi hajdúk-mozgalmát. 1594-ben pedig e lakóterületük vált fő segítő bázisává a bánati felkelésnek...

b./ Szerbek a magyarországi hódoltságban

a./ A Bánáton kívüli területek: A magyarországi szerbek döntő többsége a török területen élt 1552 és 1594 között is! A Bánáton kívül Bácskában, Szerémségben, a Dél-Dunántúlon és a Duna vonalán végig találjuk telepeiket. A Duna mentén kereskedő kolóniáik voltak Budán, Vácon és Esztergomban. /110/ Ezeknek a városoknak külön nevet is adtak, így Budát Budin-nak, Esztergomot pedig Ostrogon-nak nevezték.

A kereskedelem mellett sokan egyenesen a török szolgálatába állottak martalócnak, s a török seregek híres embervadászaivá és rablóivá váltak. Ez átállás oka ma még lényegében megmagyarázhatatlan.

Veroncsics esztergomi érsek 1562. okt. 11-én Mehmed hatvani szandzsák-véghez írt levelében beszámol e martalócok pusztításáról. Levelében így ír: "Mily kegyetlenséget követett el 125 rágyalogostok... e hó nyolcadikán a kunoknak Árokszállás nevű falujában,... Mely büntényt, hogy világosabban megtudhassál, elküldtem neked azon levél másolatát, melyet ama község lakói hozzám intéztek." /111/

Szállásterületük a Dunántúlon is növekedett, s az elpusztult Somogyban 1566 után már 40-50 szerb települést találunk. Az itteni szerbek egy része szembe került a magyar végvári katonákkal - véleményem szerint a kölcsönös rablás, portyázás miatt - s telepeiket 1586-87-ben a balatonvidéki végvári katonák felégették. A tizenötéves háború végére azonban megint állnak falvaik és letelepülésüket a törökök is elősegítették, a fellépő munkaerőhiány következtében. /112/

A török területen élő szerbekre azonban nem a martalócság volt a jellemző. A zöm itt is kegyetlenül alávetett volt, ami a Bácskában például tömeges kivándorlásukhoz vezetett 1559 után, a első-magyarországi hajduk dunai rablása következtében. Még a tizenötéves háború alatt is folytatódott kivándorlásuk, így 1598-ban Pálffy hívására, majd pedig az 1604-es hajdúpusztítás után. /113/

A Bánáton kívüli szerbek is bekapcsolódtak 1590 körül a török-ellenes hajdukmozgalomba, amely Pecsevi szerint Budától egész Beogradig terjedt. /114/ A tizenötéves háború pedig mozgásba hozta őket is a török ellen, s a budai, meg az esztergomi szerbek 1594-ben a keresztényeket segítik. /115/

β./ A b á n á t i s z e r b e k
t ö r t é n e t e 1552-1594. k ö z t .

A magyarországi szerbek történetének súlypontja 1552 és 1594 között a Bánátban játszódik le. Ezt a történeti ténytet alátámasztja az is, hogy számbelileg itt vannak a legtöbbben, s aránylag zárt, egységesnek mondható, települési rendszert alkotnak a Bánát keleti felében, ahol a lakosságnak - véleményem szerint - legalább 80-90 %-át tették ki.

A bánáti szerbek sorsa 1552 után háromirányú volt. Ráják, martalócok, vagy hajdukok lettek.

Temesvár bukása után a várat északról és keletről övező kis várakban a szerbek megadták magukat, s a védők egy része rája, más része martalóc vagy éppen hajduk lett.

Aleksa Ivić a rájává lett beköltözött szerbekről a következőket írja:

"Život Srba u turskom deli Ugorske bio je teži od života njihovi sunarodnika u Erdelju i u habsburgskoj Ugarskoj. Srepske doseljenike, koji su negda puni želje za osvetom gošli iz pokorene opadzbine u Banat i Bačku da zajednički sa svojom hrišćanskim susedima vojuju protiv Turaka, zadesmo je novej domovini tragičam udes. Bačka i Banat padoše pod Tursku vlast te tako sve žrtve, koje su srpski doseljenici podneli, nisu ništa Mokoristile nego su šta više potomci tih doseljenih Srba mesto u srpskoj prastaroj otadzbini robovam Turcima u tuđoj zemlji.

Usluge, koje su Srbi učinili Mehmed-paša Školoviću prilikom osvajanja Banate, brzo su zadovoljene od Turaka te ostale hrišćanska raja." /116/ /"A szerbek élete a törökmegszállta magyarországi részen nehezebb volt, mint honfitársaiknak Erdélyben és a Habsburg-Magyarországon. A szerb átköltözöttekre, amelyek tele bosszúvággal jöttek a leigázott hazából a Bánátba és a Bácskába, az, hogy együtt harcoljanak keresztény szomszédaikkal a török ellen, az új hazában tragikus csapást hozott. Bácska és Bánát török hatalom alá került, így aztán minden áldozat, melyeket az ideköltözött szerbek hoztak, nem használt semmit, hanem ezen túlmenően az ideköltözött szerbek leszármazottjai, a szerb őshaza helyett idegen földön raboskodtak a török iga alatt.

A szolgálatot, amelyet a szerbek Mehmed Sokolavić pasának

tettek a Bánát elfoglalásakor, gyorsan elfeledték a törökök és csak keresztény ráják voltak."/

A rájává lett szerbek sorsát a beletörődés és a meghúzódás jellemezte. Súlyos helyzetükkel már foglalkoztunk, s ezúttal nem térünk ki azok ismételt felsorolására. Ez alávetett réteg tette ki a bánáti szerb társadalom zömét. Az elkeseredés, a megaláztatás ezeket az embereket lassan teljesen a török ellen fordította, s mikor 1594-ben kirobban a felkelés, bennük támaszra talált.

A szerbek egyik csoportja, mint említettük, martalóc lett. Tény, hogy a szerb martalócok értékes elemei voltak a török hadseregnek, s rendkívül merészek voltak. Mi volt az oka annak, hogy a szerbek török szolgálatba léptek, mind a mai napig tisztázatlan. Szóba kerülhet itt a beletörődés, a korábbi török uralom, a kilátástalanság, de az egyéni számítás is.

A bánáti martalócok kialakulásának egyik okát a török telepítésében kell látnunk, mert tudjuk, hogy Kánuni Szulejmán 1566-ban megbizsa Pavle raja-kenézt, hogy a Temesvárt körülvevő puszta-
ságokon a rablók /hajdúk/ elszaporodása miatt telepítse le népét és művelje meg e földeket, aminek ellenében tíz fegyveressel vigyázzon e vidék átkelő helyeire, valamint szükség esetén fegyveres kíséretet adjon az itt átvonulóknak. Pavle rájait még a régi szláv telepedési jog szerint telepíti le és hozza létre szláv falvait a mai Ujpécs környékén. E falvak lakói mint említettük fegyveres szolgálatot tettek a töröknek. /117/ Falvaikat természetesen a későbbi török hadjáratok elsöpörték, s így lakói feltehetően martalóccokká lettek. Valószínűleg így alakult ki másutt is a szerb martalócok rétege.

A bánáti területen a következő helyeken voltak martalócok a 999-1000./1590-91/ évben az egykorú defter kimutatása szerint:

Temesvár 31 fő, Gyula 74 fő, Erdőhegy 9, Lippa 43 fő, és Mizák 18 fő. /118/ E defter alapján 1590/91-ben összesen 175 martalóc állott a török szolgálatában. Ami a defterbe felvett 2692 zsoldos katonának alig több mint 6 %-a. Ez a defter azonban - mint irtuk fentebb - sem a zsoldosok össz létszámának, sem a martalócok számának tekintetében nem teljes. Mindezek ellenére - véleményem szerint - a martalócok teljes száma nem igen haladhatta meg a 200-250 főt. Így e szám is bizonyítja, hogy a szerbek zöme távol maradt a török katonai szolgálattól, bár a törökök, mint nekik szolgáló zsoldosokat, szívesen látták.

A szerbek tehát zömükben nem álltak be a törökök szolgálataiba, nem lettek népük árulóivá. Nyitott kérdés azonban, s adatok hiányában úgy hiszem örökre megválaszolatlan marad az, hogy a martalócok hogyan viszonyultak az 1594-ben felkelt testvéreikhez? Vajon átálltak-e a felkelőkhöz, vagy pedig a török oldalán maradtak még a felkelés időszakában is?

Mig martalócnak a szerb lakosságnak csak töredéke állt be, addig magasabb volt a számuk a hajdukoknak, a törökellenes harc bánáti vezetőinek.

"Ha Turskoj granici prema Erdelju bilo je i vanije srepskih četa, koje su napadale Turke po drumaima, a kad im je doložilo do nevolje, pobegle bi na erdeljsko zemljište. Čim je započeo ^{Srbi} austrijsko turski rat... hajdučke čete dobiše novog noleta i počese sa svih strana stupati u ujhove redove." /119/ /Az Erdély felé eső török határon már korábban is voltak szerb hajduk csapatok, melyek az országutakon támadták meg a törököket, ha pedig szorult helyzetbe kerültek, Erdély földjére menekültek. Ahogy az osztrák-török háború kezdetét vette, ...a hajduk^{ok} csapatai új lendületet kaptak és a szerbek minden felől kezdtek soraikba lépni".../

Igy jellemzi Aleksa Ivic a kezdődő bánáti szerb hajduk-mozgalmat. A kialakuló mozgalom erősödésében döntő szerepet kellett, hogy játszon a rabló jenői bég pusztításai, aki mióta "...bennült a várban, dúlalta, rabolta az Erdélyhez való falvakat, s ezernyi számra lopatta össze a szegény apró gyermekeket. A szomszéd bégek is sokszor egész rabló hadjáratokat intéztek a szandzsák keresztény lakossága ellen. Meggyújtották, égették a gabonát, a falvakat, lelketlenül nyársba vonták a foglyokat és nehéz kényszer munkára szorították a hódoltakat. A hódoltság tartalma alatt még béke idején is 350-400 török őrködött Jenő várában, akiknek évi 30-50 ezer frtot tevő fizetést a keresztény népen vették meg a bégek.

1593-ban végre kitört a törökkel a háború, melyet főképp a jenei bég kegyetlenkedései idéztek elő. /Természetesen erdélyi viszonylatról van itt csak szó! T.1./ Ez a portával való nyílt szakításra ösztönözte Báthory Zsigmond fejedelmet."/120/ /Ki-emelés tőlem - T.1./

Az e korszakbeli bánáti hajduk-mozgalom mindmáig feldolgozatlan, s rendkívül problematikus. Különösen az 1592-94 közötti

hajduk-mozgalom megérdemelte problematikus és feldolgozatlan volta miatt egy külön referátumot. Egy azonban tény, az, hogy ez a mozgalom lényegében balkáni jellegű, amelyet alátámaszt a nyelv közössége, s a délszláv népi érdekek előtérbe helyezése is. E mozgalmat is az egyéni bosszúállás jellemzi, politikai célkitűzések itt is hiányoznak, s a tizenöt éves háború idejére ez a mozgalom is népi-felszabadító mozgalommá nővi át magát a bánáti felkelésben.

A bánáti hajdukmozgalom pontos kezdetét, kialakulási időpontját még nem tudjuk, s e feldolgozásnak sem feladata annak feltárására. Ezúttal csak néhány kiragadott példát említek e mozgalom történetéből, annyit, amennyi elengedhetetlenül szükséges a bánáti felkelés kirobbanásának megértéséhez.

E mozgalom valamikor 1552 után kezdődik el, s 1563-ban már biztos értesüléseink vannak a Bánátban működő hajdukról, akik még ez év nyarán Boksán török várat átmenetileg elfoglalták. E hajdukok zömében Erdélyből támadtak a török erősségre, míg alig 6-7 gyulai hajduk volt csak köztük. E foglalásuk azonban nem volt tartós, mert feltehetően még ez évben Boksán ismét török kézre került. /121/

A bánáti hajduk mozgalom további történetéhez sok becses dokumentumot találunk Szalay László: Erdély és a Porta /Pest, 1862/ c. dokumentum gyűjteményében. E forrásgyűjtemény alapján 1572-77 között nagyjából a következő képet kapjuk a temesi elajet hajduk mozgalmairól.

1572-ben a török Erdőhegyen erődöt épít, talán a hajdukok ellen is, s e vár őrsége továbbá a lippai és jenői törökök "a német pártról való csatázó hajduk"... ellen küzdött 36 váradi katonát levágták. /122/ Viszont ebben az időben az erdélyi birtokú "csúcsi tiszttartó sok latrokat /értsd: hajdúkat T.I./ tart, kik éjjel és nappal az erdőn járnak, falukra reá menének, dúlnak, kóborolnak, pusztítanak, emböröket fognak..." /123/ Tehát 1572-ben Erdélyből és a Habsburg-Magyarországról be-be csaptak a nép szabadságát védelmező hajdúk a török területre.

1573-ban pedig Ahola török falu tagadta meg és akadályozta meg a török Hosszán agát abban, hogy falujukat megsarcolja, s vezetőikkel /Korton Mihály, Hormai János, Lázár és két fia/ ellenszegült a töröknek. /124/

Az 1574- évben a török-erdélyi határvillongások megerősödésével a hajdukmozgalom is erősödik. Balog Huszaju szpáhi erdélyi rablásai során, s az ezt követő rablások eredményeként a "három határ között...mindennap hajdú latrok járnak", /125/ s e hajdúkoktól csak 1575-ben sikerül a töröknek átmenetileg megsabadulnia, amikor Jenő új bégje Reseff "Az minemü latrok, tolvajok /től/ az feldről mind kitisztította." /126/

1576-ban azonban ismét fellendül e területen a hajdukmozgalom, amikor "az Erdélyi vajda népe üellenek /ti. a török ellen/ birná" a török terület lakosságát, amely így megtagadta a töröknek az ozdózást és földjüknek "jövedelmét és a dézmáját magoknak takarítják, ki üenekik /ti. a törököknek/ igen nagy ártásokra vagyon." /127/ Válaszként a török újabb falvakat rabolnak ki és hódoltatnak be.

1577-ben pedig a temesi elajet hajduk mozgalmának központja áttevődik a koránsebesi és lugosi bánág területére, mit bizonyít az is, hogy ez évben egy Janje nevű /neve után ítélve szerb!/ szerb tekintélyes embert a bán katonái megölték és pénzét, vagy 2000 aranyát elvették tőle. /128/ Az év végén pedig a bánáti felkelés egyik kirobbantójának a neve is feltűnik, egy hajdukportya alkalmával, amikor Kurt emir feleségét és szolgáit megölik, s a császár kincseit elrabolják: "Moston az Temesvárhoz való eming, az aki kincset beszolgáltatja, Kurth nevű, az én portámra embereit küldötte, hogy ennekelötte az ő felesége egy rabbal, egy rableánynyal és egy szolgával, egy az önmaga jószágába mégyen volt: Ordi nevű hid mellett közel, Erdélyhez való Lugosi bán emberei: Nyakaró Tamás, István, Péter, Maycoss Péter és Gruychia, Mericz János, Romonichia János, Gyurka és az Lugoshoz való Virak nevű faluból Reteza nevű ember az több társaival tizenkettő magokkal ez nevezett asszonyoknak utjokat megállották, az Kurth eming feleségét szolgájával megölték, az rabját és az rableánt elvették, rabba tettik, és az neköl százezer ezpora-ivő aranyat és gyöngyöt és annélkül más egyféle drága marhát, mindenbe zsákmánt töttek,..." /129/ /Kiemelés tőlem. - T.I./

A bánáti hajduk-mozgalom aztán a 80-as években sem szünetelt, sőt valószínűleg újabb lendületet kellett, hogy kapjon a 80-as évek végén, amikor a török-perzsa háború gazdasági nehézségei miatt zsoldot nem kapó katonák a tartományok lakosságát fosztogatták,

s ez alól a Bánát sem lehetett kivétel. Ehhez járult még az a kellemetlen tényező is, hogy a 80-as és 90-es évek fordulóján a balkáni, és feltehetően a bánáti városokba is tömegesen vándoroltak be a janicsárok és szpáhik, akiknek zsarolása és rablása következtében a helyzet még súlyosabbá vált. /130/

Ebben a zaklatott időben lépett fel egy szerb hajduk-vezető Radoslav Černi, a Bánát ÉK-i részén Arad környékén, s magához ragadta a mai Bezin környékét. Sajnos tevékenységéről bővebb adatokkal nem rendelkezünk. /131/

Radoslav Černi hajdukportyái már közvetlenül a bánáti felkelés kirobbanása előtt zajlottak le, s innen a tizenötéves háborút közvetlenül megelőző sűrűsödő határvillongások következtében mind nagyobb méretet ölt a hajdukmozgalom, s előre veti árnyékát egy fegyveres felkelés lehetősége. Ezzel a momentummal eljutottunk az 1594. évi bánáti felkelés előestéjéhez! Így vezetett el 1552 után a bánáti szerbek sorsa a rájaságon és martalócságon keresztül a hajdukmozgalom fellendülésével a fegyveres felkelés lehetőségének megteremtéséhez, amelyhez - mint láttuk, - kül- és belpolitikai tényezők egyaránt hozzájárultak.

5./ A felkelés előestéjén

A bánáti felkelés egyik közvetlen előkészítője az erdélyi-török határvillongások voltak, amelyek kedvező helyzetet teremtettek a török rablása miatt felélénkült hajdukmozgalomnak.

A temesi pasák és a Lugos-koránsebesi bánok közt az idők folyamán barátságos viszony fejlődött ki, azonban ezt a viszonyt Erdély politikai közeledése a keresztény nyugathoz megszakította, elősegítette ezt a folyamatot az is, hogy az Erdélybe küldött spanyol jezsuita - Carrillo - küldetésének jegyében megkezdte Erdély fejedelmének megnyerését a Szent Liga részére. "Súrlódások különben elég sokszor fordultak elő - a pasák és a lugosi bánok között - melyek vagy levélváltások, vagy küldöttek által intézettek el. Súrlódásra a rablók és kalandorok adtak némelykor okot, /értse: a hajduk. T.l./ melyek innen is, onnan is a határokon átcaptak...

Az alkudozások, melyek 1590 évben a temesvári pasával folytak, a törökök részéről legválogatottabb szavakkal ékeskedő udvarias levelezés dacára már némileg a fegyvercsörtetést éreztetik.. " /132/ /Kiemelés tőlem. - T.l./

1590-ben Báthori Zsigmond Gyulai János és Theka György személyében követeket küld a temesi pasához - Musztafához - azzal az utasítással, hogy tiltakozzon a pasa azon követelése ellen, mely szerint Mihelyesdet, Felső-Lapugyt, Desznát és Nagypatak községet elajétéhez csatolja. Követeli továbbá, hogy Csura falu elrabolt lakosságát engedjék szabadon a törökök. Miután azonban követelése a szörényi falvak ügyében nem talál meghallgatásra a pasánál, s a rablások tovább folytatódtak, Óváry István portai követe útján oda-
hatott, hogy 1590 novemberében a szultán leváltotta a rablásokat engedélyező Musztafa pasát és helyébe még ez év decemberében Hasszánt nevezi ki temesi pasának. /135/ Mint temesi pasa 1590-92 közt tevékenykedett/ Sajnos a helyzet Hasszán pasasága alatt sem javult, a török rablásai, erőszakos hódoltatásai tovább folytatódtak, s az elkeseredett nép, csak a hajdukéletben, a török kiméletlen pusztításában talált és kapott elégtételt az elszenvedett sérelmekért...

A törvénytelenül behódoltatott falvak ügyében 1591-ben is tovább folytatódott a diplomáciai csatározás Gyulafehérvár, Temesvár és Sztambul között, sajnos különleges eredmény nélkül, amelynek súlyos pusztítását az érintett terület lakossága szenvedte el. /134/

"Ezen viszályok még a legközelebbi esztendőkön át is húzódtak minden különös eredmény nélkül; ... Nincs kétség, hogy a szörényi tartományhoz tartozó falvak a határvillongás, és hódítási vágy egyik fő tárgyát képezték, ... " /135/

A helyzet 1592-re sem javult. Az ellátatlan török katonák raboltak és fosztogattak, amely a lakosságát a végsőkéig elkeserítette. A velencei követ ekkor így jellemezte a helyzetet: "A török katonák a rossz élelmezés miatt megszöknek a várakból, s az ellenséghez mennek át, vagy a maguk kezére rabolnak, minek következtében a török haderő mindinkább fogy a végeken. A török hajók a Dunán a keresztények prédájává válnak... A török hadsereg tele van tolvajjal s árulóval; a keresztények ezek láttára vérszemet kapván, minden nap tovább terjeszkednek, s bujtogatják a népet. hogy az első jeladásra készen tartsa magát. A törökök több helyen zászlókat, s fekete keresztet találtak a népnél..." /136/ /Ki-emelés tőlem. - T.1 / A török atrocitása a Bánátban is magasra csapott, s 1592 nyarán "a törökök körülfogták Becskereket és kifosztották a kereszténységet", mint ahogy azt a Brankovic' krónika említi. /137/ Ez a tény felháborította a bánáti délszláv társadal-

mat,s mozgósíthatta a még nyugodt elemeket is.

A török Sisaknál elszenvedett veresége után, egyre jobban a keresztények ellen fordul,s így 1593-ban már pattanásig feszült a húr a Bánátban is.A sisaki csatavesztés után a török keresztényellenessége nem ismert határt,mint azt jól kihangsúlyozza Kakas István,erdélyi Londonba küldött követe 1594.januárjában Erzsébet angol királynő előtt./138/ Természetesen e török atracitásnak meg is lett a következménye.Hasszán pasa újbóli bejbersége alatt /1592-1593 első felében Musztafa ismét a temesi pasa, Lásd fentebbi/, - /mely 1593 szeptemberétől - 1594 áprilisáig tartott/, - kiújulnak az erdélyi gócpontú hajduk-portyázások.Ezt bizonyítja a Márkháziból Ibrahimá vedlett lippai szandzsák-bég 1593.szept.24-én írt levele Báthory Zsigmondhoz.E levélben az erdélyi indítású,s egyre erősödő hajduk-portyákról panaszkodik. /139/ Amikor aztán 1593 októberében ténylegesen megkezdődött a tizenötéves háború,a hajdukakciók azonnal megerősödtek: "Vijesti o ratu utjecale su naročito na držanje Srba u blizini erdeljske granice." /140/ /"A háború hívei különösen nagy hatást gyakoroltak azokra a szerbekre,akik az erdélyi határ közelében éltek." /Mozgalmuk tovább erősödött akkor,amikor a temesi pasa hadbavonult,illetve amikor 1593.nov.9-én a budai mezőn a nagyvezér csapatait,a hűvösre fordult időjárás miatt,telelőre bocsájtotta. "A boszniai /sereg/ Eszékre,a többi janicsárság pedig Szegedre rendeltetett őrségül és téli szállásra.Kaszin napja után tíz nap múltával /1/ a szpáhik a szerdár sátorát szétbontották és a belgrádi kaszárnnyába mentek...

Rebi-ül-evrel 17-én ^{2.} érkezett meg Belgrádba /a szerdár/...", írja a téli szállásra vonuló török hadakról Kjátib Cselebi török történetíró./141/ Bánátot tehát teljesen közrefogták a török hadak,Belgrádból,Szegedről és Eszékről.Ezekhez hozzászámíthatjuk még a hadjáratból visszatérő Hasszán - temesi pasa - seregeit is.

"Onoj silesiji od vojnika,u kojoj je dobar deo bio pljačkaš, što se sam imao starati o svom životu,valjalo je nebaviti hrane, dati im stana i izložiti se najveć'im neprilikama, jer kad se zna kakva je bila Turska vojska u hrišćanskim krajevima i kad ima u vidi da se ni Sinan nije mogao opivati njenim zahtevima i kad se ima primera za potvrdu sličnih prilika,mislim da nije potrebno

1./ 1593.nov.19. T.1. 2./ 1593.dec.10. T.1.

naračito dokazivati, da je bila obesna, da je pustišima, optimala i vršila nasilja, te da je narod kao u svim sličnim primikama morao traziti spasa, a to je mogao ili sklanjati u pitove ili, pod utricajem tuđih nagovora i donošenja vesti o uspehima hrišćanskog oružija i ostalih, koje gore navedoh, a verujuc' i u uspeh i pomoc' Providenja da se lati ovužja." /142/ Ennek a töméntelen katonának legnagyobb része fosztogató volt, mert saját magának kellett gondoskodnia fenntartásáról, élelmet és szállást kellett szerezni, mi által a lakosság a legnagyobb kellemetlenségnek volt kitéve, hiszen mindenki tudja, hogy hogyan viselkedett a török hadsereg keresztény területeken. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Sziánán nem tudott ellentmondani a hadsereg követeléseinek, és a hasonló esetek példáit szem előtt tartjuk, azt hiszem nem kell különösen bizonyítani azt, hogy a török sereg milyen zabolátlanul pusztított, fosztogatott és erőszakoskodott. A nép menekülni kényszerült, s hogy pusztta életét mentse, nádasokba rejtőzött, vagy idegen hatásra és rábeszélésre, hallva a keresztény seregek győzelméről, bizva a sikerekben és a Mindenható segítségével, fegyvert fogott."/

Azt, hogy az egykori Dél-Magyarországon milyen szélessé vált a hajdukmozgalom 1593/94 telén, jól illusztrálja a kortárs török történetíró - Pecsewi - feljegyzése. Ő a következőket írja: a lakosság "...mind hajdúvá lett s innen van, hogy egyik palánkból nem lehet a másikba menni, hacsak öt-hatszáz ember együtt nincs,..." /Kiemelés tőlem. - T.l. / /143/ A nép tehát készen volt a fegyveres felkelésre a török ellen, és ebben a pattanásig feszült helyzetben 1594. február 15. és 23. közt Gyulafehérváron egy határozat született...

Mint e dolgozat első fejezetében kifejtettük, Erdély a pápai politika hatására, s ifjú fejedelme nagyhatalmi ábrándjai miatt, egy keleteurópai koalíció létrehozásán fáradozott a török ellen. Ezek a politikai elgondolások először az 1594. év februárjában lezajlott gyulafehérvári tanácskozáson realizálódtak. A tanácskozás résztvevői a Báthory-család tagjain kívül /Báthory Zsigmond, Boldizsár, István és Endre/ néhány főúr és tanácsúr, továbbá Camilló - cím szerint fejedelmi gyóntató, de valójában jezsuita politikus - meg Aleksandor Kemulovic' pápai internuncius voltak.

Ezen a tanácskozáson, amely feltehetően 1594. febr. 15. és febr. 23. közt zajlott le, /144/ megegyeztek abban, hogy ha Erdély hábo-

rúra kényszerül, hát harcoljon a keresztények oldalán, s kapjon megfelelő segítséget Ausztriától. A fejedelem osztrák főhercegnőt kapjon nőül, s a Báthory-család tagjai pedig német hercegi rangot nyerjenek el. Nem született egyezés azonban először Erdély csatlakozásának módjában. Míg a fejedelem, Camillo és Komulovic' önálló Erdélyt akartak /s e határozatot küldik majd el Prágába is!/ addig a többiek csak Erdély autonómiáját követelték, Erdélynek a török ellen fordulása esetén. Végül Zsigmond irányzata győzött. Camillo az önálló Erdély követelésének jegyében megy Prágába tárgyalni. Prága viszont csak akkor volt hajlandó ebbe beleegyezni, ha Erdély csatlakozását az erdélyi rendek jóváhagyják. Erdély rendjeinek többsége viszont - kényszerűségből - törökbarát politikát folytatott. Így a februári tanácskozások határozatai nagyon ingatag alapokra kerültek már létrehozásukkor is!

Ezen a gyűlésen határozták el - úgy látszik - csak Zsigmond, Komulovic' Camillo, s Báthory Boldizsár, a Román Országok, a bulgárok és a szerbek bevonását a törökellenes küzdelembe. A következő diplomáciai lépések ugyanis erre engednek következtetni. A tanácskozás többi tagjának erről nem volt tudomása, s e népek török ellen fordításának eszméje a pápai udvart képviselő Komulovic'től kellett, hogy származzon, hisz a pápai udvar - mint az első fejezetben láttuk - egyik fő politikai célkitűzése volt a balkáni népek csatasorba állítása a török ellen.

A gyűlés után Komulavic' Moldovába utazott Aron fejedelemhez, Zsigmond pedig Horváth Mihályt és Túri Ferencet Mihai fejedelemhez küldi Bucureştibe, s ezzel párhuzamosan a lugosi bánt felhívja, hogy írjon levelet a bulgárokhoz és a bánáti szerbekhez, hogy keljenek fel a török ellen. /145/ A lugosi bánt - Palatics Györgyöt - feltehetően 1594. febr. végén, vagy március elején szólította akcióba Erdély fejedelme...

A fejedelem utasítására, Palatics György, lugosi és koránsebesi bán, valóban levelet küldött a bánáti szerbeknek és a bolgároknak. A levélben azt közölte a bán, hogy ura, az erdélyi fejedelem "a Török mellől el áll, és velek együtt a' kereszténység mellett fel támad a Török ellen." /146/

Arra a kérdésre, hogy ki volt e levél vivője az illetékesekhez, források hiányában sajnos ma már nem tudunk választ adni, de azt tudjuk, hogy e levél vagy levelek híre eljutott "a lippavidéki, temesi és brassói szerbek és oláhok"-hoz /147/ és azokat mozgásba

hozta egyéb közrejátszó tényezőkkel a török ellen.

Nem tudni, hogy az a levél, amelyiket a bulgárokhoz küldtek pontosan hova ment, a tulajdonképpeni bolgár földre, vagy pedig a bánáti bolgárokhoz. A jelek minden esetre arra utalnak, hogy a bolgáriai bolgárokhoz, mert ezek csakhamar mozgolódni kezdtek, s erre az időszakra esik Laurentius Palaelogus ciprusi érsek látogatása is Gyulafehérváron, - mint azt már fentebb említettük, - aki a bolgárok támogatásáról is biztosítja Erdély urát, ha tényleges segítséget kapnak.

A levelekkel párhuzamosan, ugyancsak a fejedelem utasítására Palatics György és Geszti Ferenc /az erdélyi hadak egyik fővezére, Erdély tanácsura s a fejedelem rokona/ szabadcsapatok szervezését kezdi meg az erdélyi és bánáti szerbekből, /148/ hogy azokkal betörjenek a Bánátba, s így elősegítsék a tényleges fegyver küzdelem kirobbanását.

A szerbek felkelésre biztatásában és a szabadcsapatok megszervezésében részt vett Báthori Boldizsár, a fejedelem testvére is! /149/

Nézzük meg ezek után, hogy kik voltak ezek az emberek, akik utasításra hozzákezdtek a bánáti szerbek fegyveres felbújtására a törökök ellen, hisz már ez emberek jelleméből, eddigi politikai szerepléseikből következtetni lehet arra, hogy milyen segítséget várhattak tőlük a felkelő szerbek.

Illadiai Palatics György, /150/ a neve után ítélve feltehetően délszláv származású volt, s így lényegében származása révén szimpatizálnia kellett szomorú sorsú bánáti testvéreivel. 1554-ben született /151/ s 1593-94-ben ő volt a határmenti lugosi és koránsebesi területek bánja. Mint bán a lugosi-koránsebesi, vagy más néven, a szőrényi katonai kapitányság parancsolója is volt egyben, s kb 3000 fegyveres engedelmeskedett akaratának. /152/ Pályafutását végig a mindenkori hatalomhoz való ragaszkodás jellemezte, s annak hű kiszolgálója volt. Bizonyítja ezt az is, hogy amikor 1594. júliusában a törökbarát erdélyi politikusok átmenetileg lemondatták a fejedelmet, s a hatalmat 12 tanácsosra ruházzák át, kiknek egyik első feladatuk volt "az ország lecsendesítése s a törökök megengesztelésére tettek lépést... Szalánczy Lászlót... a Temesvár vidéki török viszonyok rendezésével bízták meg: feladata volt Palatics... lugosi bánhoz menni s rábeszélni ezt, hogy a törököktől általa a rácز mozgalmak idejében elvett Facsetet és más erődöket

ezeknek adja vissza, igyekezzék megengesztelni a szomszédos bégeket s jövőre tartson jó szomszédságot."/153/ Palatics ennek az új rendelkezésnek is azonnal eleget tett, amit az is bizonyít, hogy Tiefenbach - császári tábornok - 1594. aug. 7-én azt írja Mátyás főhercegnek, hogy Facset ismét a török kezére került./154/ Ez az ember tehát nem lehetett hü segítője a felkelő szerbeknek, mert mozgalmuk megszervezését, annak támogatását, de elejtését is parancsszóra tette, s nem saját meggyőződéséből. Pályafutása különben 1603-ban ért véget, mikor egy pestis-járvány elragadta az élők sorából./155/

A másik szervező, Geszti Ferenc, tipikus magyar kondottieri volt. Életének fő mozgatója a vagyonszerzés, az uralkodási vágy, az egyéni karrier biztosítása, ha kell hullákon keresztül is. Valamikor 1545. körül születhetett a szlavóniai Szent Lőrinc várában./156/ Az ifjú életét a török elleni küzdelem tölti ki: 1567 tavaszán Kanizsa alatt harcol a török ellen, majd 10 év múlva a Borsod megyei Geszt faluban tűnik fel - ahonnan talán az egész család származott - s az 1577-es szikszói csata egyik jelentős katonai tehetsége. 1580-ban Nádudvarnál megverte Sasvár szolnoki bégét./157/ 1581-ben talán Báthori István maga rendeli Erdélybe hadvezérnek, s e hívásban az is közrejátszhatott, hogy a Báthoriak rokona anyja révén. Itt azonnal tanácsúr, s az ország főkapitánya /supremus capitaneus/ lesz, birtokul Dévát kapja./158/ Így lett a németpárti nemes, a karrier miatt, az osztrákellenes Báthoriak kiemelt kegyence.

Jelleme csakhamar kiütközött, s a kortárs szász történetíró így jellemzi: "Fuit vir sceleratus, inhumanus, proditionis amator, sanguinolentus, qui et inauditam, tam in omnes, quam praesertim suos jobbagyones exercuit tyrannidem"/159/ „Utálatos, embertelen, árulást szerető, vérengző volt, aki kivált jobbagyaival hallatlan kegyetlenséget követett el."/

1586-ban Giczy János erdélyi kormányzó meggyilkoltatásán munkálkodik, de sikertelenül, s ez miatt egyelőre kegyvesztett lett. 1588 azonban, mikor a megyeri országgyűlés Báthori Zsigmondot beiktatta fejedelmi székébe, ismét felragyog szerencsecsillaga. Ismét Erdély tanácsura és hadainak egyik fővezére lett/160/. A tizenöt éves háború kitörésében további lehetőséget látott, s azt igyekezett kihasználni. Ő is közreműködött abban, hogy Erdély fejedelme közeledett a régi ellenséghez Ausztriához, Most ismét osztrákbarát lett, magáévá téve azt a részben osztrák elgondolást is, hogy a bánáti szerbeket lázítsák fel a török ellen. Bizonyítja ezt az

hogy 1594.februárjában tárgyal Kiss Mátyás császári követtel Gyulafehérváron./161/ Feltehetően részese a febr.15-23-i gyulafehérvári tanácskozásnak is,s ott a balkáni népek mozgósításának híve lehetett,mit bizonyít az is,hogy 1594.febr.végén vagy márc.elején feltehetően a fejedelem jóváhagyásával "apró kis hajdúcsapat/okat/... Palatics György lugosi bánnal együtt...szervezett" /162/ /Kiemelés tőlem - T.I./

A bánati felkelés nem volt szívügye Gesztinek,addig érdekelte csak,mig elősegíti karrierjét,ezt bizonyítja az is,hogy a felkelés bukása után,amikor a fejedelem őt és Székely Mózeszt bizza meg,az ismét török kézre került Facset visszafoglalására,a vereséget sokan Geszti árulásának tartják,mert ekkor már egyéni érdekből a törökkel próbált szövetkezni,látva talán már előre,hogy Erdély a török ellen nem harcolhat sokáig sikeresen.1595-ben pedig állítólag a fejedelemségre tört,s ezért mérgezték meg,s így,mérgezés következtében fejezte be dicstelen életét 1595.máj.11-én,/163/ az 1594.augusztusi kolozsvári vérengzés /Kendiék kivégzése/ egyik fő rendezője.

Ettől a katonailag valóban tehetséges /164/ kondottieritől tehát túl sok támogatást nem várhattak,s nem kaphattak a felkelők,már jelleménél fogva sem.

Röviden szólva még a két Báthoriról - Zsigmondról és Boldizsárról - a következőket mondhatjuk el.

A fejedelem,aki lényegében a legfőbb biztató volt...izgleda, bojeo odlučne akcije,te se držao dvoлично,i prema Srbima i prema Turcima... U isti mah pregovarao je o zajedničkoj akciji sa corem Rudolfom i velikim vojvodom Mihailom,a Turke uveravao o svojoj vernosti.On je želeo da se u rat uđe,ali su erdeljski staleži mislili drukčije."/165/ /"Ugy látszik félt a döntő akciótól és kétszínűen viselkedett a szerbek és a törökök felé is... Ugyanabban a pillanatban tárgyalta közös akciót Rudolf császárral és a nagy Mihai vajdával,a törököket pedig saját hűsége felől biztosította.Részt akart venni a háborúban,de az erdélyi rendek másképpen gondoskodtak."/ Báthorj Zsigmond.lényegében Erdély nagyhatalmi törekvéseinek akarta alárendelni a szervezendő felkelést,s továbbiakban is ez a politikai elgondolás vezette.Ehhez hozzászámíthatjuk még azt is,hogy 1594 augusztus végéig,az ellenzék fizikai megsemmisítéséig,minden erejét az ellenálló főurak és

rendek elleni küzdelem kötötte le. Így a legjobb akarata mellett sem tudott volna lényeges támogatást adni a szerbeknek.

A másik Báthori, a fejedelem unokatestvére, Boldizsár, kezdetben ugyan a felkelőket pártolta, s törökellenes volt, de később a törökök^{Bánát} rendekhez pártolt, s a fejedelmi hatalom megszerzésére törekedve, ismét törökbarát lett, apósa Kendi Sándor hatására. E tettéért, a fejedelem, átmeneti lemondatása után /1594. júl./ miután augusztusban ismét visszaszerzi hatalmát, unokaöccsét szept. 13-án Szamosújváron megfojtotta. /166/

A szerbek tehát sem a fejedelemtől, sem Báthori Boldizsártól, sem^a Zsigmond megbízásában mozgósító Palatics Györgytől és Geszti Ferenctől nem várhattak tényleges támogatást a beindító akción és az ezt követő állandó biztatáson kívül. Sajnos a Bánátban felkelni készülőket ezt nem tudták, pedig e tényezők - a többi mellett - eleve meghatározták a kirobbanó felkelés további menetét.

Palatics, Geszti és áttételesen Báthori Zsigmond meg Boldizsár szervező akciójával párhuzamosan^{az} osztrák-pápai diplomácia is élénk agitációba kezdett 1594 elején. Az ő ügynökeik a Bánátban tevékenykedő házaló kereskedők voltak. Ezek a kereskedők egész Becséig és Becskerekig járva, azt híresztelték, hogy Németországban egy új csodálatos ágyút találtak fel, amely képes egyszerre egész janicsár hadakat megsemmisíteni. /166/

Ezek a kereskedők - utasításuknak megfelelően - természetesen erősen túlozva vitték a híreket a török nagy veszteségeiről az Észak- és Nyugat-Magyarország-i frontokon. Beszámoltak a keresztények győzelmeiről, Rudolf és Báthori Zsigmond leendő szövetségéről, /167/ és arról, hogy Zsigmond fejedelem úgy mond 40000 főnyi sereggel készül Temesvár ostromára. /168/

Ezekhez a hívekhez kapcsolódott még egy jelentős esemény, amelyről a bánáti szerbek talán e kereskedők révén, vagy esetleg Palatics lugosi bán által /a források hiányában ezt ma már eldönteni nem lehet/ szereztek tudomást arról, hogy a ciprusi érsek Laurentius Palaeologus 1594. márciusában látogatást tett az erdélyi fejedelemnél, s annak ígéretet tett, hogy amikor a keresztények hadai megjelennek a Dunánál a balkáni görögök, bolgárok és szerbek azonnal fel fognak kelni a török ellen. Mint tudjuk, az érsek konkrét választ nem kapván, tovább utazott, talán Prágába, hogy ott is felajánlja segítségüket. Palaeologus eme indítványa nyilvánvaló,

hogy a pápai és osztrák politika korábbi agitációjának egyik megnyilvánulása volt. Ezzel az eseménnyel azonban már az erdélyi politika tárgyalásán foglalkoztunk, ezúttal csak ezt emeljük ki. Ez esemény is nagy jelentőséggel bírt a bánáti felkelés kirobbanása szempontjából, hisz "Ovake vesti behu vrlo pogodne da kod noroda nezadovoljno sasmojim gospodavima Turcima izazovu misao o pokretu i oslobođenju." /163/ /"ezek a hírek nagy hatással voltak a török uraival elégedetlen népre, és elég volt ahhoz, hogy az emberekben felmerüljön a felszabadulás és a mozgalom gondolata."/

E közvetlen előzmények után került aztán sor arra, hogy a lugosi bán az obadi származású és a korábban szolgálatában állt hajdukvezért, Petru Paizost, Obádról magához rendeli, s az vagy 200 főből álló szabadcsapatot szervez /170/ hogy betörjön a török területre, mintegy jelt adva a felkelés megkezdésére.

Vele párhuzamosan Geszti Ferenc is szerveződő hajdukcsapatával támadásra készült más hajdukvezetőkkel egyetemben. E végleges szervezkedésnek március első felében kellett lezajlania, mert a fennmaradt levelek alapján tudjuk, hogy március második felében Maizos és más hajdukvezérek csapatai betörték a Bánátba /174/ s ezzel a bánáti szerbek 1594. évi felkelésének kirobbanása küszöbön állt.

III. FEJEZET

A felkelés kirobbanása

/1594 március - április/

A fenti fejezetben lényegében már felvázoltuk alapos részletezéssel a bánáti felkelés kirobbanásának okait, vagyis azokat a tényezőket, amelyek elvezetnek e felkeléshez. Ezúttal rövidre fogva a következőkben jelölhetjük meg az elmondottakat.

- 1./ A kiújuló erdélyi-török portyázások kedvező alkalmat teremtettek a bánáti hajdukmozgalmak kiterjedésének.
- 2./ A fellendülő hajdukmozgalommal párhuzamosan kiújult a török katonák rablása is, amely elkeserítette a bánáti rájákat.
- 3./ A vesztett sisaki csata a törökök kereszténygyűlöletét határtalanná tette.
- 4./ A tizenötéves háború első évének végén téli szállásra visszavonuló katonák végig pusztítják és rabolják a temesi vilajetet, fokozza az elégedetlenséget.
- 5./ A bánáti eseményekkel párhuzamosan az erdélyi fejedelem és bujttatói elhatározzák 1594. febr. 15-23 közt a bánáti szerbek mozgósítását a török ellen, s megbízzák Palatics György lugosi bánt és Geszti Ferenc tanácsurat szabadcsapatok szervezésére.
- 6./ Az erdélyi agitációval párhuzamosan osztrák megbízatású kereskedők is harcra buzdítják, az amúgy is harcra, küzdelemre készülődő rájákat, s ehhez járult még a ciprusi érsek felajánlkozása Báthory fejedelemnél.
- 7./ Végül döntően befolyásolta a felkelés kirobbanását az egész korrupt török gazdasági-társadalmi rendszer gazdasági-politikai csődje a tizenötéves háború kirobbanásával.

A felsorolt tényezők együttes hatása egy öt hónapig tartó, hősiesség élet-halál harcot eredményezett a bánáti szerbek részéről, melyben felcsillant a felszabadulás kivívásának lehetősége az óhaza felszabadításával egyetemben is, s hogy ez nem következett be,

az nemcsak a bánáti felkelők szervezetlenségén múlt, hanem a mozgósítók elhamarkodottságán és hideg diplomáciai számításán is!

I./ HAJDUKTÁMADÁSOK A TÖRÖK ELLEN

1./ Kezdeti portyázások: Palatics György lugosi és koránsebesi bán, illetve Geszti Ferenc katonai toborzásai - a fejedelem megbízatásából - rendkívüli komoly sikerrel jártak és már 1594. március első felében több hajdukcsapat állt támadásra készen a Lugos-koránsebesi Bánság területén. E csapatok résztvevői zömmel szerbek voltak, de mellettük magyar és román vitézeket is találunk soraikban. /1/ Az egybe^ígyült csapatok, mintegy erőpróbaként, még e hónap első felében betörték a temesi vilajet határmenti szandzsákjaiba, s "eleinte az utakon portyáztak..." /2/ és a török karavánokat fosztották ki, /3/ majd visszatértek kiindulási helyükre, Erdélybe.

Ezek a beütések nemcsak a törököket érintette kellemetlenül, hanem az ott lakó rájákat is, akik sokszor áldozatai lettek a kisebb portyáknak. /4/ A támadóknak kedvezett az időjárás is, mert korabeli forrásokból tudjuk, hogy az 1594. év márciusának első fele rendkívül esős volt. /5/

A támadások váratlanul érintették a törököket, nem számítottak rá, s így ezek kezdetben sikeresnek bizonyultak, ami felháborította a hajdukokat, s a hónap második felében megkezdődtek a nagyobb és szervezettebb betörések a török területre.

2./ Dél-bánáti akciók

a./ Petru Maizos betörése: Az első jelentősebb betörést Petru Maizos hajdukcsapata hajtotta végre, amely támadást támadást egyben az 1594. évi bánáti szerb felkelés kezdetének is tekintünk. E betörésre véleményem szerint március 15-20 között kerülhetett sor.

Petru Maizos régi ismerőse volt már a töröknek. A bánáti táj szülőtte, feltehetően a török uralom kezdeti időszakában született, valamikor a 16. század közepén a Temesvárhoz közel fekvő és ma is létező Obád faluban. /6/ Származására nézve, a feldolgozásai szerint, román volt. /7/ Ezért használjuk mi itt e hajdukvezér nevét.

nek román változatát, míg a szerb irodalomban Petar Majzoš, a magyar tanulmányokban pedig Majzos vagy Majszos Péter néven szerepel. Maizoš előttünk ismeretlen okok miatt szembe kerülhetett a török hatalommal, mert többször volt a lugosi bán szolgálatában/8/, s nemcsak ő, hanem testévre is - Gruychia - kitünt a török elleni hajdukportyában.

Mint már említettük fentebb, 1577. év végén egy hajdukcsapat részese volt mind a két Maizoš, amely kirabolta Kurt emir karavánját, annak feleségét megölték, rabszolgáit pedig részben megölték, részben magukkal hurcolták az emir ingóságaival egyetemben./9/ Petru Maizoš neve ettől fogva a török előtt ismertté vált. Testvére további sorsát nem tudjuk, neve eltűnik örökre forrásainkból, míg P. Majzoš hallat később is magáról. A 80-as, 90-es évek fordulóján már nem lehetett a lugosi bán szolgálatában, hanem újból Obádon élt és harcolt feltehetően a török ellen, s neve Erdélyben sem merült feledésbe, mert amikor Palatics György 1594. febr. végén utasítást kap hajdukcsapatok szervezésére, Petru Maizošt Obádról azonnal magához rendeli, aki e hívásnak eleget téve azonnal Lugosra sietett, s ott hozzákezdett egy törökellenes hajdukcsapat szervezéséhez.

Petru Maizoš seregszervezését siker koronázta, s csakhamar 200 /10/ elszánt szerb és román /11/ hajduk ura és parancsolója. Csapatában - a források szerint - erdélyi nemesek is szolgáltak./12/ Miután serege teljesen felkészült a küzdelemre, úgy március 15-e körül, rátámadt a moldovai szandzsákra, a bánáti bányavidékre./13/

Maizos csapata először Versecre tört rá, amelyről már fentebb említettük, hogy ebben az időben kis vidéki fészek volt egy ezüstbánya fennhatósága alatt, s mint a bánáti török hadsereg leírásánál jeleztük. 1590/91-ben 23 főnyi katonája volt rozoga palánkjának. A betörő hajdukok kegyetlen pusztítást vittek végbe, a "palánkra reá menvén, azt megégették..." egynéhányat megölt/ek/, marhajoikat, pénzeket, mind el vitte/k/..." /14/, de a felkelő hajdukok nem sokáig tartozkodhattak Versecen és környékén, sőt magát a palánkot nem vették be ekkor, mert csakhamar török segítség jött a verseci őrség segítségére, feltehetően Hasszán temesi pasa vezetésével./15/

Mikor a hajdukok megtudták a török közeledtét, gyorsan visszavonultak, de útközben még kirabolták Boksánt is./16/

Boksán ma is létező ősi bányahelység a Bérzava folyó mindkét partján./Ma Románia Timișoara regiunumának déli részén/ Ősidők óta aranybányászatot folytatott lakossága, így a török korban sem lehetett szegény hely./17/ A kérdéses időpontban török "végvár" volt, s 1590/91-ben 63 főnyi helyőrséggel rendelkezett, köztük délszláv martalócokkal is. Török uralom alá jutva /1552/ korábban is érte hajduktámadás 1563-ban, mikor néhány napig az erdélyi délszláv hajdukok veszik birtokukba.

Most 1594. március második felében Petru Maizos seregei Boksán alá érve "popale i porobe što su god našli." /18/ /"mindent, amit találtak, elraboltak és felgyújtottak."/, azonban a törökök állandóan nyomukban voltak a gyorsan mozgó hajdukoknak, azokat visszaűzték Erdélybe, sőt ellentámadásba mentek át. Betörték erdélyi területre is, mint azt maga a fejedelem írja III. Murad szultánnak: "Hasszán pasa Budsák nevű falunkat feldúlta, a ráják némelyikét elfogta, némelyikét megölte, s az hallatszik, hogy támadást készül ellenünk intézni... A határszéli iszlám katonák régi falvaink némelyikének szántóföldjeit, némelyiknek marháit foglalták el s más módon hatalmukba kerítették..." /19/ azokat.

Hasszán nemcsak visszaverte a Petru Maizos csapatának betörését, hanem erről értesítette Szinánt is, a nagyvezért. Ugyanakkor írt Palatics Györgynek is a betörések miatt, s levelében kérte azok leállítást, illetve a résztvevők megbüntetését. Palatics válasza azonban semmitmondó volt. /20/ Szinán pedig feltehetően március végén értesíti a történetekről Báthori fejedelmet, s arra kéri urát, hogy "...az latrokat /értsd hajdukokat T.I./ kikerestetvén, megbüntessed és az mint őket megbüntetik, ird meg ennékem." /21/ Báthori válasza is kitérő, s ezért az újabb mozgalmak bekövetkeztével, a fejedelem egyszerre kap újabb értesítést és felszólítást Szinán nagyvezértől és Hasszán pasától egyetemben április elsején!

A hajdukmozgalom nem csendesült, hanem Petru Maizosnak a lugosi bánóságba történő visszatérése után - ami kb. márc. 20-a körül lehetett /22/ - tovább szélesedett az erdélyi szerbek körében, és márc. 20-25-e között újabb hajdukcsapatok törnek be a gazdagabb délbánáti területekre.

b. / Újabb hajdukbeütések a Dél-Bánátba: Petru Maizos betörése és visszavonulása után, ennek sikeressége eredményeképpen, meg feltehetően a török ellentámadás miatt, újabb hajdukportyákra ke-

rült sor a dél-bánáti moldovai szandzsákban március 20-25 között. E portyák egyik vezetője Muhník vojvoda lehetett.

Muhník vojvoda az Almás vidéki felkelők egyik vezére volt. A források szerint ő is régi ismerőse a töröknek: "Az a vaida Muhník mindenkor latrokat /hajdukokat T. I./ tartott..." /23/ - számol be Muhník korábbi multjáról Szinán nagyvezér levele.

Muhník csapatával most betört a bányavidékekre, s seregéhez csatlakoztak az itteni szerbek is. Pusztításaik után az erdélyi fennhatóságú Almás tartományba vonultak vissza, amely a szerveződő felkelés egyik gócpontja lett. /24/

Petru Maizos akcióját követő hajdukbetörések többi vezetőiről és csapataik tevékenységéről még kevesebbet tudunk. Két ember neve tűnik még elő - forrásaink alapján - a múlt homályából, Jovan Lugošanin és Janko /vagy Jankul/ Halabur.

Jovan Lugošanint a feldolgozások alapján szerb származásúnak tarthatjuk. /25/ Ez az ember vakmerőségéről volt híres a törökök előtt. /26/ Vakmerősége valószínűleg csapatára is jellemző lehetett. Seregével március 20-a után ő is Almás tartomány környékét dúlta és fosztogatta /27/ nem ütközve egyelőre még komolyabb ellentámadásba, majd portyázása után tartva a török újabb, s későbbben valóban bekövetkezett ellentámadásától visszatért katonáival a szörényi területekre.

Janko vagy Jankul Halabur származása bizonytalan. A feldolgozások közül néhány románnak, míg mások határozottan szerb eredetere utalnak. /28/ Egy azonban bizonyos: a dél-bánáti felkelők egyikefővezére volt, és ott harcolta végig az egész felkelést! /29/ Korán kitűnt vitézségével és állandóan híres volt hadi tetteiről, s egyben kiváló párbajozó is volt. Valószínűleg hajdukcsapata sem maradt vitézségben gazdája tettei alatt, s ott pusztították a törököket, ahol érték.

- Petru Maizos, Jovan Lugošanin, vojvoda Muhník és Janko Halabur csapatai tehát március 15- és 25-e között több beütést hajtottak végre a Dél-Bánátban, így például Petru Maizos Szinán pasa szerint "háromszor tett kárt az hatalmas Császár Birodalmában..." /30/, s e beütések természetesen nyugtalanították a bánáti törököket, de magát Szinán nagyvezért is, aki ekkor éppen Beográdban telelt. Szinán így elrendelte, hogy vonuljon egy katonai különítmény. Az említett bányavidékekre és vizsgálja felül az itt történeteket,

illetve számolja fel a betöréseket, s az ezek nyomán támadt helyi mozgalmakat.

3./ Szinán pasa pacifikációs törekvései

Szinán csapatainak kiküldésére és annak akciójára március végén, kb. 25-e után kerülhetett sor. /31/ Ez a Szinán pasa által "cirkálásnak" nevezett akció bizonyára sok kegyetlenséget, fosztogatást váltott ki a törökök részéről. A felkelt kerületek betörésére küldött csapatok vezetői magasabb katonai tisztséget betöltő törökök voltak /"főemberek"/. A tisztogatás során a következő - sajnos geográfiailag ma már meg nem állapítható - dél-bánáti falvakban és mezővárosokban ütköztek ellenállásba és találtak felkelőket: "Irhova nevű faluba, Ztancz /Stanc - T.I./ nevű latrot találtak egynéhány magával, Belsovicza nevű faluba hatat, Devihaba hetet, Azoviczán négyet és Lázárnak het öczét, Nagy Jur falubeliek mind latrok voltanak, Irhova városba harmincz latrot találtak, Erdelyhez tartozó Bilena nevű falubeliek mindenestül az latrokkal voltanak, az melly marhát innen elvittének, Zelistyén /Szelistyén - T.I./ találtak meg benne. Azok a latrok most mind Almos tartományba vadnak..." /32/

Szinán megtorló, tisztogató csapatai tehát Irhova, Belsovica, Devihab, Azovica, Nagy Júr falu és Irhova bánáti város feldúlása után, mivel a hajdukok és az ezekhez csatlakozó itteni ráják a török csapatok érkezésének hírére Erdélybe menekültek, ide is utánuk mentek, de Bilena erdélyi falu ellentállt nekik /"mindenestül a latrokkal voltanak, "/. Ezután a törökök Szelistyére törtek, ahol - a jelek szerint - a felkelők korábbi portyáik zsákmányát halmozták fel, s Aleksa Ivic munkájában arra a következtetésre jutott, hogy Szelistye környéke lehetett az Erdélyből Bánátba irányuló hajdukportyák egyik központja, amely feltételezés elfogadható. /33/ A törökök természetesen kincsei miatt Szelistyét kirabolhatták. További előnyomulásukat Muhník vojvoda és csapatai akadályozták meg, /34/ visszaűzték a törököket.

Szinán "tisztogatói" így az erdélyi peremterületekről és visszavonulásukban /feltehetően/ a Dél-Bánátból is véres fővel takarodtak vissza állomáshelyükre. Mindez annál is hihetőbb, mert március végén /35/ Észak-Bánátban újultak ki a hajduktámadások, s meg-

mozdult végre maga az alávetett bánáti rája is és Versec környékén - most már török területen - állandósultak a törökellenes mozgalmak, s e vidék a rájafelkelés egyik kiinduló pontja lett. /36/ Elükre talán már a kezdetekor is Janko Halabur s a verseci vladika /püspök/ állt! /37/

4./ Hajdukportyák Észak-Bánátban

Március végén végre, a dél-bánáti akciók után, a még március első felében Geszti Ferenc által szervezett csapatok is támadásba lendültek. "Ött zászlóval..." "...ött százan..." /38/ betörték a lippai és temesi szandzsákba. Az említett szandzsákokban a következő fontosabb török katonai bázisok voltak: Arad 32 katonával, Lipppa 229 harcossal, Várdobádon 22, Facseten pedig 94 főnyi őrség állomásozott. Martalócok is voltak itt, így pl. Lippán az őrség közül 43 főt, mint martalócot tartottak nyilván. /Lásd erre, e dolgozat 26. és 40. lapját./ Ezek katonai össz-létszáma 337 fő volt /1590/91-es összeírás/. Ehhez a 377 főhöz járult aztán még Mudva, Morzsina, Dobra őrsége, s a belsőbb területek őrsége. Mudva, Morzsina, Dobra őrségének létszámát sajnos adatok hiányában nem tudjuk, de így is megállapíthatjuk, hogy a török 500 főnél mindenestre több embert tudott mozgósítani alkalomán, tehát a hajdukoknak itt rosszabb volt a helyzetük, mint Dél-Bánátban. Ehhez hozzájárult még az is, hogy az erős Temesvár is közelebb volt!

A hajdukok először "...Mordzinára ütöttek, az ott valóba, kit megöltek, s két megsebesítettenek és minden marhájakat elvevén, pottyá vetére hántak. Mostan ismét az a szándékok, hogy az kastélyra Fadzatt-ra /Facset - T.I./ is reá mennyenek..." "...még a palánkba /ti. a facseti erődbe - T.I./ is beizentek, hogy harmad napig ki mennyenek belőle mert azután odais reájok mennek, azok az Latrok többire mind Geszti Ferenczhez tartozók, annak Vajdaj, Ispanyi vadnak veleik, más Erdélyi Főembertis is ismertek meg közöttük - " számolnak be a korabeli török levelek e hajduktámadásról. /39/

A Facset ellen tervezett hajduktámadás - amelyet közvetlenül április elseje előtt terveztek, - vagy elmaradt, vagy sikertelen volt, mert Facset ekkori elfoglalását nem említik a forrá-

sok. A jelek szerint e hajdukcsoport közvetlenül április elején visszavonult kiindulási pontjára Erdélybe. A határmenti területeknél mélyebbre, sem Temesvár közelsége - sem a várható erősebb török ellentámadás miatt nem merészkedtek.

A török ellentámadása aztán valóban be is következett sajnos a Bánátba vezényelt tatárok személyesen! /40/

II. A felkelők első követjárása Báthori Zsigmondnál

A bánáti szerbek és románok Palatics levelének eredményeként, meg a hajduktámadások hatására mozgolódni kezdtek. Ennek a mozgólódásnak első megnyilvánulása az volt, hogy a bánáti szerbek meg románok leveleket irtak Báthory Zsigmond fejedelemnek. A leveleket egy szerb-román követség vitte a fejedelemhez, akik március 21-e után érkeztek Gyulafehérvárra. /41/ A követek vezetője Teodor Tivadorevic - feltehetően becskerek-i vládika - volt. /42/ A követek közül még Dotian Thrac nevét ismerjük, aki valószínűleg a bánáti románokat képviselte, - mint püspökük. /43/

A követek által hozott levelek nagyon hízelt hangnemben voltak írva, /43/ s bennük ígéretet tettek a bánátiak, hogy felkelnek a török ellen, /44/ ha segítséget kapnak Erdély fejedelmétől. /45/ Ugyanakkor felajánlta Zsigmondnak "a Rátz Királyságot, avagy Despotságot" /46/, mintegy hangsúlyozásul azt a felfogásukat, hogy a bánáti földet sajátjuknak tekintik, hazájuknak, nem pedig örökségnek, amit a szerb államiságot helyettesítő "szerb föld" fogalmának megjelenése is igazol a 16-17. század fordulóján. A saját hazájuknak tekintett Bánátért akartak küzdeni, ezért akarták azt a török uralom alól felszabadítani. Nyilvánvaló, ha Bánátot felszabadították volna a török uralma alól, az elhagyott, s idegen igában szenvedő óhaza szabadságának kivívásáért is fegyvert fogtak volna, s a kettőt egyesítették volna egy államhatalmon belül. /Lásd erre bővebben e dolgozat 30-32. lapját! /

A levelekkel párhuzamosan gazdagon meg is ajándékozták a követek Erdély urát /47/, jelképezve vele hűségüket, s az erdélyi nagyúrtól segélyt, segítséget vártak.

A fejedelem - bár titokban - de szívesen fogadta őket /48/ s "zászlót küldött" a követek által a felkelni készülőkhöz, /49/

mintegy azt jelképezve ezzel, hogy oltalmába fogadta, s azonnali felkelésre szólította fel őket a török ellen. /50/ Igéretet tett továbbá arra, hogy "Ő is mind Moldovával Havasalfölddel, és Erdellyel, nem különben a' Magyar Országiakkal /érts osztrák és magyarországi támogatással - T.1./ nagy sok néppel fel áll és segítségre megyen, úgy, hogy Temesvárat meg szállja, és a' Törököt Constantinápolyba szorította be,..." /51/

E hangzatos ígéreteknek reális alapja lényegében nem volt. Az ugyan valóban tény volt, hogy a Mihai Viteázulhoz küldött erdélyi követek a román fejedelem csatlakozási szándékát hozták Báthori Zsigmondnak március 21-én, /lásd e dolgozat 14. lapját/ Aron moldovai fejedelem viszont még határozottan a török mellett foglalt állást, s Ausztria, illetve Magyarország katonai segítségének elnyerésére pedig, most folytak a nagyon is bizonytalan kimenetelű diplomáciai tárgyalások. Erdély rendjeinek magatartása pedig közismerten törökpárti volt s ez utóbbit a követek is tudták, hisz e miatt kellett titokban alkudozniuk. Hittek Báthorinak, s csak azt tudták, hogy néhány nappal előttük /márc. 21-én/ az erdélyi követek Mihai fejedelem csatlakozási szándékát hozták magukkal.

Ez a hír, meg Báthori fellengős tervei Temesvár felszabadításáról s Sztambul elfoglalásával egy egyesített erdélyi-osztrák-magyar és román hadakkal, teljesen elvakította a követeket, s hitet adtak a fiatal fejedelemnek, aki pedig valójában még saját országát sem tudta volna megvédeni a töröktől egy esetleges támadás esetén! E súlyos politikai szűklátókörűség később kegyetlenül megbosszulta magát...

A szerb és román követek "apud ipsos natos fuisse ^{habilis} traditum" /52/ /"mint ahogy mondáikban - ~~is~~ a Bethlen által még ismert mondaokról van szó - ők maguk hátrahagyták"/ ismervén a nép elkésredését a törökkel szemben, elfogadták a harcra való felhívást és annak megszervezését! Vállalták, hogy több csapatot szerveznek a bánáti rájából a török ellen. Ugyanakkor elfogadták azt a kikötést is, hogy egyelőre titokban tartják az erdélyi fejedelem és a felkelők vezetői közötti megegyezést diplomáciai okok miatt, s akkor hozzák majd e szövetséget nyilvánosságra, ha majd a fejedelen megindul a török ellen. Végül hűséget esküdtek a fejedelemnek /53/, s feltehetően március végén már ~~sztambul~~ ^{sztambul} földükön - Bánátban voltak, ahol megkezdték a rájuk fegyverbeszólítását a török ellen; munkájuk eredményes volt.

III. A BÁNÁTI RÁJÁK FELKELESÉNEK KEZDETE

Teodor Tivodorevic és Dotian Thrac március utolsó napjaiban a gyulafehérvári esküjük és az ígéretek jegyében utasították a Duna-menti vidékeket a törökelleni felkelés megkezdésére. A rájákat az elnyomott bánáti föld felszabadításának jegyében mozgósították, a török ellen, ami nem volt nehéz feladat az észak- és dél-bánáti hajdukbetörések, meg a visszavágó török katonai portyák következtében. /54/

Az események következtében a szerbek megmozdultak úgy a Bánátban mint az ószerbiai Šumadijában és Mačvában. A felkelés kezdetéről egy korabeli olasz követjelentés így számol be: Abita in quelle parti una nazione di fede cristiana e di rito conforme al greco, che si chiamano Raziani, i quali presa occasione dai travagli et jatture presenti che hanno pattito li Turchi popolarmente si sono commessi e sollevati in due terre vicine à Belgrade, a contra quelli che governavano et contra i soldati che v' erano et gli hanno tutti dissipati et ammazzati, ..."/55/ /"Lakik azon a részeken egy a keresztény hithez hű nép, amely a görög ritusokat követi és akiket rácoknak hívnak, kik a szenvedés és az elnyomatás miatt, amelyt a törököktől szenvedtek el, az egész nép fellázadt a Belgrádhoz közeli két földön, azok ellen, akik kormányoztak és a katonák ellen, akik ott voltak, ..."/ - Kiemelés tőlem. - T.I./ Így kezdődött el a szerb ráják felkelése 1594 március utolsó napjaiban a Bánátban, Šumadijában és Mačvában.

1./ Rájafelkelés kezdete a Bánátban. T. Tivodorević és D. Thrac felhívása volt az az utolsó lökés a sok ráhatás mellett, ami fegyvert adott a bánáti szerb és részben román ráják kezébe. Egy másik olasz forrás révén az itteni mozgolódás kezdeteiről is hű képet kapunk: "...Razziani gente fiera, et bellicosa, i quali tengono l' armi nascoste sotto terra, et alli giorni passati quando ebbero un sol cenno della volonta del Serenissimo Transilvano di voler' uscir in Campagna in aiuto loro, si sollevarano, et con l' intervento d'alcuni soldati mandati da esso Principe, ammazzarono un gran numero di Turchi, et preseronli una Fortezza, ..."/56/ /"a rácok vad és harcias emberek, - írja a forrás - akik a föld

alatt elrejtve tartják a fegyverüket és az elmúlt napokban, amikor jelt kaptak a Felséges Erdélyitől - ti. Báthori Zsigmondtól. - T.1. hogy ki akar menni a megsegítésükre az Alföldre, felkeltek és néhány katona beavatkozásával, akiket a fejedelem küldött hozzájuk, sok törököt megöltek és elfoglaltak egy erődöt, .../

Az eldugott fegyverek tehát a két erdélyi biztatású férfi felhívására előkerültek és megkezdődött a bánáti rájafelkelés. Természetesen az erdélyi segítség reménye nem sokáig maradhatott titokban a tömegek előtt, s maguk a törökök is csakhamar tudomást szereztek róla.

A felkelés gyorsan terjedt, s csakhamar lángba borult Csanád, Kanizsa, Becse, Becskerek, Temesvár, Lippa, Lugos és Versec környéke. /57/ A felkelők fő bázisa valószínűleg Versec és környéke lett már a kezdeti időszakban is, /58/ s mint említettük, valószínűleg már a kezdetekor Janko Halabur és a verseci vladika vezette harcba a felkelőket a Dél-Bánátban!

Az egész bánáti felkelés vezetője pedig Teodor Tivodorević becskerek-i vladika, s Dotian Thrac püspök volt.

Teodor Tivodorević a szerbeket, Dotian Thrac pedig a bánáti román felkelőket irányította. /59/

Ezek a felkelők csapatokba szerveződtek, s kisebb csoportokat alkotva /60/ kezdetben sikeresen "A Törökre támadtanak - de - egy-néhány szerentsés harczok után, végre a Török meg veré őket..." /61/ március-április fordulója körül. /62/

Megjelenve Szinán katonái átmenetileg letörlik e korai felkelést, s Szinán az elfogottakról így ír: "kit négyé váagattam, kit nyársba vonyatam, kit horogba vetettem, ..." /63/ E kegyetlen török megtorlásra a felkelők közül "...egynéhányan... Erdélyba szallattak..." /64/, míg mások azonnal újabb bosszúhadjáratokkal válaszoltak a töröknek, így pl. a Lippa-vidéki felkelők, akik a marosi török "cellerek", sókereskedők, hajóit megtámadták, azokat elsüllyesztették sójukat elvették s a kereskedőket megölték. /65/

Szinánnak ez már sok volt, s ismételten felszólította az erdélyi fejedelmet ápr. elején, hogy "az több latrokat is büntesd meg." Báthori válasza természetesen igenlő volt: "...meghadtuk erőssen, ezután is meghadgyuk mit az lugosi banusnak s mint az egyéb vég-helyen valo tisztartoinknak, hogy azokat az latrokat mindenütt ki-kerestessék és megbüntessék." /66/ Valójában azonban nem tett sem-

mit a felkelés elfojtására, sőt annak további kiszélesítését igenevelte titokban.

Báthori újabb biztatása ismét meghallgatást talált a felkeltek körében és április elején újból fellángolt Bánátban a felkelés, s ez Szinánt újabb erélyes fellépésre készíteti, nyilván Haszszán temesi pasa kérésére is. Szinán nagyvezér ugyanis ápr. 8-án

keltezett levelében már arról értesíti Erdély fejedelmét, hogy a tatárokat szabadította rá a felkelőkre, akik "Hramnál költöztek által a Dunán..." /67/ A tatárok megjelenése átmenetileg elfojtotta a felkelést, úgy hogy egész májusig nem rendelkezünk aztán semilyen adattal a felkelőkre vonatkozólag. Ennek magyarázata: a tatároknak sikerült áprilisban véres kegyetlenséggel letörni a kezdeti felkelést, de csak átmenetileg, s amikor májusban a tatárokat innen feltehetően az észak-magyarországi frontszakaszra rendelték, /68/ újból fellángolt a felkelés egy kegyetlen vallási büntény következtében is.

2./ A mačvai és šumadijai mozgalmak. A bánáti mozgalmaknak természetesen meg volt az ószerbiai hatása is, s itt is megélnék a korábbi hajdukmozgalmak s a szerbek "...a Belgrádhoz közeli két földön..." fellázadtak. A kortárs Ibráhím Pecsevi beszámol arról, hogy "...Belgrád átellenében Zimonyt kétszer is felgyújtották, a belgrádi malmokból harácsot szedtek s Budától egész Belgrádig a várakat és városokat ostrom alá vették s egyik helyről a másikba már senki sem mehet." /69/

Szinán pasa - a nagyvezér - a bánáti meg az ószerbiai akciókra kegyetlenül válaszolt s 1594 márciusában Sveti Sava^{1./} aranyozott szarkofágját a milosevoi kolostorból Beogradba vitette, s ezt átadta Ahmed bégnek, aki a szent ereklje ellen szörnyű merényletre készült. Már a szarkofág Beogradba vitele, s a vallási felfogás szerint tiszteletlen kezekkel érintése is nagy felháborodást váltott ki a szerbek körében, hisz e szentként tisztelt ember a szerb államiság és függetlenség jelképe volt a török időkben a hívők előtt! /70/ "E nagy szent sirjához zarándokoltak imádkozni és vigaszt keresni a török elnyomás nehéz napjaiban, amikor a nemzeti létről volt

1./ Sveti Sava /Szent Sebő/ Nemanja Isván /1196-1228/ szerb királyfia, Szerbia első érseke, a szerbiai egyház szervezője. Olyan vallási szent, mint a magyaroknál Szent István. Holttestét bebalzsamozták és évszázadokon keresztül nagy tiszteletben őrizték. - T.I..

szó."/71/ Tudjuk azt,hogy a középkorban milyen nagy hatása volt a vallásnak,s ez természetesen vonatkozik a szerbekre is.Már az ereklje elvitele is nagy felháborodást váltott ki,pedig a vallásos tömegek számára a legtragikusabb esemény még hátra volt a szarkofággal kapcsolatban; amely tragédia bekövetkezése után,aztán a hitükben is vérig sértett szerbek,mint az oroszánok támadtak ellenségeikre,s ezzel a bánáti felkelés is új lendületet kapott 1594.májusában...

Valószínűleg Mačvában és Šumadijában is megvolt a vallásellenes bünténynek a maga hatása,de források hiányában többet sem a márciusi,sem a későbbi mačvai és šumadijai mozgalmakról nem tudunk. Egy azonban bizonyos: a bánáti felkeléssel párhuzamosan,annak egész időszaka alatt,mozgalmak színhelye volt Mačva és Šumadija is,jelképezve azt,hogy a szerbek a Duna mindkét oldalán egyaránt küzdöttek a felcsillanó lehetőségek következtében szabadságukért!

IV. BÁTHORI ZSIGMOND KETTŐS POLITIKÁJA A FELKELÉS KEZDETÉN

1./ Erdély politikai helyzete 1594 február-márciusban:

Erdély 1594.évi február-áprilisi politikája,de az egész 1594.év első felének politikai helyzete rendkívül fontos és jelentős volt a bánáti felkelés szempontjából,hiszen Transilvania a legfontosabb külföldi támogató lehetett volna.Erdély hivatalos és hagyományos politikája azonban adott volt,következetesen törökbarát ,amely régi tradíciókon nyugodott.Ezt a politikát csak Báthori Zsigmond nagyratörő,meggondolatlan eszméi akarta megbontani,s kétes győzelembe sodorni.

Az 1594.február 2-15-i erdélyi országgyűlés Zsigmond kérése ellenére a török mellett foglalt állást,s megszavazta a hadfelkelést,amelyet ha muszáj,a török rendelkezésére bocsátanak./72/ Ezt követte a nevezetes febr.15-23-a közötti titkos tanácsülés, melyen mint fentebb említettük,Carrillo,Cemulović,s a fejedelem, meg a németpárti urak akarata győzedelmeskedett,s titkos döntés született: Erdély csatlakozni fog a Szent Ligához,ha Ausztria tényleges katonai segílyt nyújt,s máris hozzákezd a szerbek,románok és bolgárok megszervezésére a török ellen.Ennek egyik lecsapódása volt maga a kirobbanó bánáti felkelés is./73/

A tárgyalás után Zsigmond Horváth Mihályt és Túri Ferencet küldi Mihai Viteozul román fejedelemhez, hogy vonják be azt a törökellenes szövetségbe, majd Carrillot Prágába rendeli a fejedelem febr. 23-án azért, hogy tárgyalja meg a császárral a segítség lehetőségeit és nagyságát. /74/ Comulovic maga Moldovába ment, de ekkor még Aron moldovai fejedelemnél nem ért el sikereket. /75/

Minderről az erdélyi rendek mit sem tudtak, s természetesen továbbra is a hagyományos törökbarát politika hívei voltak, hisz ettől függött országuk szuverenitása. Nem tudtak a rendek arról sem, hogy március 18-án visszaérkezett Báthori londoni követe, Kakas István, akit még 1593. szept.-ben küldött el a fejedelem Erzsébet angol királynőhöz, hogy az Erdély érdekében járjon el sztabuli követe révén a Portánál. Kakas lényegében meglehetősen labilis választ hozott, amely gyenge diplomáciai közbelépést ígért.

A londoni követ megérkezése után három nappal, tehát márc. 21-én ért vissza Horváth és Túri Mihai fejedelemtől, hírülhözva azt, hogy Havasalföld ura kész a csatlakozásra, s harcra a török ellen. /76/

Túri és Horváth kedvező hírei után érkeznek Gyulafehérvárra a bánáti szerbek és románok követei, s mint már tudjuk, Báthori bűjtására elfogadják annak követeléseit, s hitet adva fellengős ígéreteinek március végén megszervezik a bánáti ráják felkelését.

Igy indult meg a felkelés akkor, amikor az erdélyi rendek még határozatban törökpártiak voltak, mikor még Erdély hivatalos csatlakozása a Szent Ligához csak diplomáciai ábránd volt, s a tényleges csatlakozás csak hosszú belharcok árán születik meg 1594. második felében, illetve 1595. jan. 28-án Prágában.

Ebben a politikai légkörben jutnak el Báthori Zsigmondhoz a török zaklató levelei a bánáti felkelés kötérese miatt, hisz ők világosan látták, hogy a felkelés mögött az erdélyi fejedelemség, vagy annak egyes politikai csoportjai állnak.

Báthory, a még bizonytalan és kiforratlan politikai légkörben, természetesen tagadni kénytelen részvételét a bánáti felkelés ki-robbanásában és annak szervezésében, mert az erdélyi rendeket még nem nyerte meg politikájának, s a ki-robbant felkelést csak taktikai húzásnak szánta a török ellen.

2./ Báthori tiltakozó levelei a törökökhöz: Erdély nagyurát először Szinán pasa, a szerdár értesíti a felkelésről, feltehetően

Hasszán temesvári pasa tájékoztatása alapján. Ezt követi a nagyvezér április elsejei levele, amelyben még mindig csak futólag említi Petru Maizog Verseci, boksáni betörését, majd beszámol Geszti csapatainak támadásáról, s az általa küldött csapatok portyáiról, az első bánati rájafelkelésről, a marosi török kereskedők megtámadásáról, illetve Muhník vojvoda portyáiról, s kéri végül Báthorit, hogy büntesse meg a "lázadókat".

Szinán nagyvezér levelével párhuzamosan Hasszán temesi bejler-bej is ír ezekről a támadásokról, ugyancsak április elsején a fejedelemnek.

Az eddigi levelek hidegen hagyták Báthorit úgy, hogy Szinán ápr. 3-án ismét levelet küld neki, kérve a felkelők megbüntetését és most már részletesen beszámol az első támadásról, Petru Maizog akciójáról. Majd ápr. 8-i levelében már a tatár hordák Bánátba rendeléséről ír, s ismét sürgeti a felkelők elfogatását.

Báthori fejedelem válasza úgy Hasszán temesi pasának, mint Szinánnak kitérő, s azt válaszolja, hogy intézkedni fog, s tagadja Szinán, illetve Hasszán azon állításait, hogy Geszti Ferenc és más nemeseknek részük volna e portyák és a felkelés előkészítésében, szervezésében. Báthori hangneme, tagadása, s állandó ígéretei, hogy a felkelőket megbünteti és elfogatja a lugosi bán által, érthető a fenti politikai helyzet alapján. Báthori nem szakíthatott nyíltan a törökkel, ezért állandóan ígerte az akciók felszámoltatását, de mivel a felkelés egyezett későbbi politikai terveivel, nem tett semmit annak letörésére, sőt támogatta azt. Ezt a Janus politikát azonban egy kellemetlen incidens zavarja meg 1594. március végén.../77/

3./ Amhát csausz követjárása és következményei: "...Bár menynyire tagadta is Zsigmond eszességét a hódoltsági latrok /hajdukok - T.1./ garázdálkodásaiban, egy portai csausz Amhat, ki Oláhországon át vette útját Erdély felé, hirt vett - Báthori törekvéseiről - s a havasalföldi határról nagy hirtelen visszafordult. A dolog kellemetlenül hatott Zsigmondra, mert Amhát leleplezésesei káros befolyással lehettek volna terveire s azonnal irt a portára..." /78/ A III. Murád szultánhoz irt levele március 28-i keltezésű, benne visszavágva, arról értesíti a szultánt, hogy Hasszán csapataival erdélyi területre tört, s Budzsák nevű falvát kirabolta, majd mentegeti magát, s tagadja azt, hogy a felkelőkhöz valami köze is volna, végül pedig egyenesen Hasszán temesi pasa leváltását kö-

veteli./79/ Ezzel párhuzamosan irt Mohamedpasazade Hasszán budai pasának is mentegetőzve, végül pedig Szinán nagyvezérnek is levelet küldött Beográdba./80/

Báthori a Szinánnak irt levelében "...izrozi mu svoje čnč-enje zbog takog postupka Amhatovog i naglazi svoju vernost spram sultana. Ni S. inanu nije u tam momentu išao u račun rascep sa Bathoriem. Austrijska vojska je u toj mah opsedala Hatvan i Ostrogon pa su Turci na toj strani imali pune ruke posla."/81/ /"...csodálkozását fejezi ki Amhat ilyen fellépése miatt, s hangsúlyozza hűségét a szultán iránt. Abban az időben Szinánnak sem volt szándékában szakítani Báthorival. Az osztrák hadak ebben az időben Hatvant és Esztergomot ostromolták és így a törököknek ezzel az alkalommal rengeteg munkájuk volt."/

"Szinán ha nem hitte is Zsigmond hűségi nyilatkozatait, ... nem látta időszerűnek kifejezni kételyeit: megígérte közbenjárását a portán, hogy ott Amhat szavainak hitelt ne adjanak, csak hogy más oldalról kívánta a nagyvezér - járjon ő is szigorral el az erdélyi latrok /hajdukok - T.I./ megbüntetése körül, a temesiekkel - tette hozzá leveléhez - majd végzend ő maga..."/82/ Szinán pasának, azt a Báthori számára oly kedvező válaszát Lugossy János követ vitte Gyulafehérvárra 1594. április 22-én.

A török tehát egyelőre, kényszerűségből megbékült a fejedelemmel, hitet adtak szavainak s magatartásának, bár lényegében sejtették és tudták Zsigmond tényleges terveit és elképzeléseit; így Zsigmond tovább folytathatta kétarcú politikáját, tovább szervezhette a felkelést! A felkelés az újabb erdélyi biztatás eredményeként a tatár nyomás megszűnésével, azok feltehető elvezénylésével, lassan ismét fellendült és kiszélesült.

IV. FEJEZET

A mozgalom kiszélesedése

/ 1594 április - május /

I./ SVETI SAVA SZARKOFÁGJÁNAK ELÉGETÉSE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A bánáti szerbek 1594.évi mozgalmának az áprilisi átmeneti lehanyatlás után, egy döbbenetes esemény, a szerb egyházalapító földi maradványainak elégetése, továbbá a kedvező katonai helyzet, újabb lendületet ad 1594. április utolsó napjaiban és május havában. Sveti Sava hamvainak elégetése 1594. április 27-én történt...

1./ Sveti Sava ereklyéinek megégetése Az esemény színhelye a Beograd melletti vracarevoi puszta volt. Az előző fejezetben már említettük, hogy 1594 márciusában Szinán nagyvezér a milosevoi kolostorból Beogradba vitette Sveti Sava aranyos szarkofágját és ott azt átadatta Ahmed bejnek, aki 1594 április 27-én /1/ az aranyozott ládát a vracarevoi pusztaságra vitette /2/, és ott máglyán elégettette, /3/ majd "a szent ereklye porait szentségtelen kezekkel a levegőbe szóratta." /4/ "Turci su se htjeli Srbima osvetiti za njihov otpor uništavajući ovi njihovu veliku novodnu svetinju, simbol srpskih tradicija o držav i nezavisnosti." /"A törökök bosszút álltak a szerbekben az ellenállásukért, megsemmisítve a nagy népi ereklyét, a szerbek hagyományának jelképét az országról és a függetlenségről." /5/ "I kad su očevidci tog za njih strašnog prizora svojim očima videli kaka je pepeo svečevik moći bio pozvejan, udaljili su se i došavši k svojim pričali su im o grozoti turskoj." /6/ /"Amikor a szentanúk látták a szétszórt hamut, mindenfelé elmesélték a szerbek között, hogy milyen szörnyűséget csináltak a törökök." / A szerdár bégjének "e barbár tette leirhatatlan ingerültséget okozott mindenfelé, ahol csak görög hitű keresztények laktak, s jel volt az általános felkelésre." /7/ "Vest o događaju odmah je doprla do banatskih Srba, kod kojih je, kao što se to vidi iz dosadašnjeg izlaganja, već bilo dosta urađeno da bude pokreta, te je samo ojačala gotovo neraspoloženje i ubrzo po ton, u mesecu maju, ustanka je bilo." /8/ /"Ezt a hírt a bánáti szerbek gyorsan megtudták. Ez a tudósítás az előző hírekkel együtt csak még jobban fokozta a felkelésre a hangulatot, ami májusban be is

következett."/ Így robbant ki és kapott lángra ismét a felkelés tüze április végén és május elején a bánáti tájakon. Ez az újabb mozgalom már nagyobb jelentőségű volt a márciusinál, s sikerekben lényegesen átütőbb volt. A gyors kibontakozást több tényező is elősegítette, így a tatárok Észak-Magyarországra rendelése, illetve Báthori fejedelem újabb propaganda akciója Szinán pasa részbeni megnyugtatója után.

2./ Dunántúli szerbek a török ellen. Esztergom ostroma.

Az 1593-ban kitörő tizenötéves háború ebben az esztendőben a török számára nem volt szerencsét; bár elfoglalták Sisakot, Veszprémet és Palotát az osztrákoktól, viszont súlyos vereséget szenvedtek Sisaknál, Pákozdánál és Szécsénynél, továbbá elvesztették Füleket, Szécsényt, Drégelyt és még egy sor apró várat a Felvidéken, és ezzel itt, sikerült áttörni a török első védelmi vonalát. Sajnos ezt a katonai tény a törökök is felismerték, s ezért a következő év tavaszára sikeresen megerősítették az ún. második védelmi vonalat /Hatvan-Nógrád-Buda-Esztergom/, amelynél aztán megtörik a keresztény támadás az 1594. év folyamán.

A császári hadvezetés terve az 1594-es esztendőre a következő volt: Pálffy Miklós királyi hadvezér feladata lett volna Nógrád visszafoglalása, míg Tiefenbach császári tábornoknak Hatvanra kellett volna kitüzni a császári lobogót. Miksa főherceg, Erdődi Tamás és Zrinyi György feladata Petrina és Sisak visszafoglalása volt.

Tiefenbach - ez a tehetséges tábornok - a tervekkel ellentétben Szolnokot akarta visszafoglalni a töröktől, de tervét Mátyás főherceg - a császári csapatok főparancsnoka - nem fogadta el, és így 1594. márc. 25-én Pálffy és Tiefenbach seregének meg kell elégednie Nógrád bevételével.

A Nógrád elfoglalása után tartott haditanácson Tiefenbach továbbra is kitart szolnoki terve mellett, de javaslatát ismét elvetik, s helyébe Esztergom visszafoglalása mellett döntenek, Pálffy is ide rendelve Nógrád alól. Tiefenbachnak pedig Hatvant kell Talál fognia. Áprilisban valóban hozzá is kezd Hatvan ostromához, kb. 14-15.000 emberrel. A török felmentősereget küld Hatvan alá, de ezek Turánál, a Forgách Simon által vezetett magyar huszároktól és német vasasoktól május elsején döntő vereséget szenvedtek:

3000 török holtteste borította be a turai mezőt...,de Tiefenbach a kezdeti sikerek után nem boldogult Hatvannal,akárcsak Mátyás Esztergom ostromával,amely 1594.május 4-én kezdődött./9/

Hatvan,illetve Esztergom sikeres körülzárásakor ismét sorompóba lépett az erdélyi diplomácia a bánáti szerbek körében,ez-
úttal Báthori Boldizsár - a fejedelem unokabátyja - volt az,aki lelkes agitációt fejtett ki közöttük.Boldizsár azt hiesztelte el a felkelők között,hogy maga a fejedelem fog most 40.000 emberrel előnyomulni és Temesvárt visszafoglalja a töröktől.A fejedelem unokatestvére megeskette a szerbeket arra,hogy azonnal támadjanak ismét a törökre./10/ Hivó szavának a már fent vázolt okok alapján, meg a kezdeti keresztény sikerek következtében meg is volt a maga foganatja.Április végén,május elején a bánáti városokban és falvakban ismét a felkelők lettek a helyzet urai,lemészárolván a török helyőrségeket,azok türhetetlen túlkapásai miatt.Ezek a mozgalmak kezdetben lokális jellegűek voltak,de nagyjából azonos időpontban robbantak ki.

"Po što je za nj bilo pripremljeno zemljište,na mig sa strane planuo je tako da su Turci u tom kraju bili potpuno iznenađeni nje-
govom nojavom,a ustanci okupljeni u manje čete napali su prvo Turke no kasabama i palankama,te neki iznenada napadnuti nadoše kao žrtva napode osvete a drugi povrativši se od prvoga straha potražiše spasa u begstvu." /11/ /"Tekintve,hogy a talaj nagyon jól elő volt készítve felkelésre - az a külső jelre annyira fel-
lángolt,hogy a meglepett törökök részben áldozatul estek a nép bosszújának,mások pedig elmenekültek."/

A bánáti felkelők azonban egész tevékenységükkel alárendel-
tettek a most folyó háború menetének,lényegében a katolikus hatalmak Észak-magyarországi hadműveleteit segítették elő,bár igaz az is,hogy e hadműveletek kezdeti sikerei a lekötött török erők révén kedvező katonai helyzetet teremtettek a felkelés kiszélesedésének, mert Szinán nagyvezért most már nem a felkelés,hanem Esztergom ostroma izgatta elsősorban,s amint hadait északra rendelt, - amelynek első stádiuma volt a még áprilisban a Bánátba küldött tatárok Pest környékére való rendelése - úgy erősödik a bánáti felkelés is.

Szinán pasa már lényegében április elején a tényleges hadszíntérre készülődött beogradi telelőhelyéről,s annak kései bekövetkezése éppen a kirobbanó bánáti felkelés érdeme,s ennyiben nagy

segítséget nyújtott a harcoló, vagy éppen harcolni készülő keresztény hadaknak. A szerdár /Szinán/ már "Radseb hó 15-én /ápr. 4. T. I./ kihozatta sátrát a belgrádi kaszárnyából és a Hunkjár-halmon állította fel udvartartását"... de csak "Sábán hó 14-én /máj. 3. T. I./ ment át a szerémi mezőre" /12/ és ténylegesen csak május 25-én tudott elindulni a Szerémségből a keresztények által körülzárt Esztergom felmentésére. /13/

A szerbek azonban nemcsak itt a Bánátban segítették felkelésükkel a keresztény hatalmakat, hanem dunántúli testvéreik révén bekapcsolódtak Esztergom ostromába is!

Mátyás főherceg 50.000 főnyi katonával 1594. május 4-én ostrom alá fogta Esztergomot, /14/ remélve annak elfoglalását, hogy aztán szabad utat nyerve magát Budát vegye vissza a töröktől. Már az ostrom másnapján a dunántúli szerbek felajánlották fegyveres segítségüket a főhercegnek. Így az említett napon - május 5-én - 200 szerb jött Budáról az esztergomi keresztény táborba, magukkal hozva feleségeiket és gyermekeiket és a főherceg szolgálatába léptek. /15/ Majd Pálffy Miklós a tábor magyar hadainak vezetője "...titkon egyezkedett a várbeli keresztény, de keleti szertartású ráczokkal, nagy ígéreteket téve azoknak, ha a várban levő kis számú törökséget megölve, azt feladják. Ezek meghatározzák a napot, melynek éjén Pálfi saját és erős német csapattal a kapuknál megjelenjen; mialatt a többi vezérek nagy zajjal más oldalról a várat megrohanván, a török figyelmét oda vonják, a megérkező Pálfi előtt leöletve az ellenálló törökséget, a kapuk megnyitvatnak, mire a csapat a városba nyomulván, a többi törököt azonnal felkonczolá, s így az erős város kis munkával elfoglaltatott. A ráczok kegyelembe vétetve a város német és magyar gyalogsággal rakatott meg." Így írja le az esztergomi felsőváros elfoglalását a kortárs Istvánffy Miklós. A vázolt esemény május 10-én történt, s a felsővárosba két zászlóalj német, 600 magyar és 300 főnyi szerb helyőrség hagyatott. /16/ Még ugyanezen a napon elfoglalták a Szent Tamás hegyén levő török erődöt is, ahol ismét a szerbeké volt a diadal, mert elsőnek a veszprémi szerb vojvoda-Radic /Radich/ - csapata tüzte ki a győzelmi lobogót az erődre Erdős hadnagy csapatával egyetemben. /17/ Május 11-én azonban, amikor Gál ezredes rohamot indít a török belsővár ellen, a szorongatott védők a várban levő 233 szerbet kivétel nélkül lemészárolják, nekik tulajdonítva eddigi

veszteségeiket is!/18/ Szerb vértanúk véréből piroslottak így az esztergomi vár falai,örök példáját adva a szabadságát szerető nép hősi küzdelmének.E vár ostrománál esett el ugyancsak legnagyobb reneszánsz költőnk is Balassi Bálint,s a költő és a vértanúk halála talán örök szimbóluma lehet a történelmi sorsközösségben közös célért küzdő két nép szabadságszeretetének.

Esztergom további elhúzódó ostroma a felkelés történetének menetét vizsgálva,nem foglal el központi helyet,igy elégedjünk meg annyival,hogy az ostrom a tehetetlen császári hadvezetés következtében még sokáig,egész június 28-ig elhúzódik,amikor aztán Szinán felmentő seregeinek vészes közelsége miatt felhagynak Esztergom elfoglalásának tervével.Esztergom ostroma azonban jól példázta azt,hogy a szerbek nemcsak a mai Vajdaságban,hanem a Dunántúlon is megmozdultak az első adandó alkalomra a török ellen,s a bánátiak pedig - mint látni fogjuk - felvették a kapcsolatot a császári hadvezetéssel is sikeres harcuk reményében.Egyelőre azonban a felkelők főfeladata a déli végek elfoglalása és a török utánpótlási vonalak szétzüllesztése volt.

3./ Sikeres portyák és várfoglalások a temesi elajetben.

"S jedne strane opsada Hatvana,a s druge opsada Ostrogona priko-
veše turskučalu snagu,koja se nalozila u Ugorskoj.Temišvarski
Hasan-paša nije se usudio da napodne ultaše samo sa svojim četama,
a veliki vezir Sinan je stojao još urek sa glavnom turskom vojs-
kom kod Beograda,ali nije mogao ni misliti na ugušivanje ustanika
nego je morao hitati da oslobodi opsednute gradove.Na Porti su
držali da je Hasan-paša kriv,što se banatski ustanak tako raširio
te ga skinuše i postaviše Sofi Szinán-pašu za temišvarskog begler-
bega."/19/ /"Az egyik oldalról Hatvan,a másikról pedig Esztergom
ostroma az egész török erőt lefoglalta,amely Magyarországon tar-
tozkodott.Hasszán,temesvári pasa,nem merte megtámadni a felkelő-
ket saját csapataival,Szinán nagyvezér pedig a török fősereggel
még mindig Beográdnál állt,de nem is gondolhatott a felkelés el-
fojtására,hiszen sietnie kellett az ostromlott várak felszabadi-
tására.A Portán úgy vélték,hogy Hasszán pasa az oka annak,hogy a
bánáti felkelés ennyire kiterjedt,e ezért leváltották és helyébe
Szofi Szinán pasát nevezték ki temesvári beglerbéggé."/

Mint már említettük a harmadik fejezetben,Hasszán pasa lemond-
tatásában közreműködött Báthori Zsigmond is,aki még márc.28-án

bevádolja III. Murad szultán előtt a pasát, mondván, hogy az indokolatlanul erdélyi területre tört. A szultán jún. közepén közli Báthorival, hogy Hasszánt lemondatta tisztségéről. /20/

Hasszán április végi vagy május elejei lemondatása, és a bánati viszonyokkal feltehetően ismeretlen Szofi Szinán kinevezése temesi pasává, - aki 1590-92 közt mint budai pasa szerepel forrásainkban, - /21/ nyilvánvalóan csak a felkelőknek kedvezett, bár a mazullá tett Hasszán továbbra is az elajetben maradt.

A kedvező viszonyok mellett a felkelők fő feladatuknak tekintették május 3-a után /vagyis azután mikor Szinán pasa a szerémi mezőre ment át /22/ / a török utánpótlási küldemények megsemmisítését.

Amikor a felkelők tudomást szereztek arról, hogy a török hadi- és élelmiszereket szállító hajók elindultak a Dunán Esztergom felé, azonnal megtámadták azokat, mint ahogy a korabeli források erről beszámolnak.

Carrillo spanyol jezsuita erről az akcióról így ír rendfőnökének Aquaviva generálisnak 1594. máj. 20-án: "...Turcae per Danubium septem magnos naves omni commeatu et bellico apparatu ducebant, quibus quidem omnibus trucidatis Rosciani naves confractes submerserunt..." /23/ /"A törökök hét nagy hajóját a Dunán, amelyek a hadikészülődésnek az élelmet hozták, a szerbek elsüllyesztették volt és a hajósokat egyenetlen /harcban/ lemészárolták." /Az esemény kb. máj. 10-15 közt folyhatott le, s a korabeli lassú hírközlés eredményeként juthatott el a hír máj. 20. körülre Gyulafehérvárra, ahol a páter élt./

Miután a szerbek szétverték az előreküldött municiónak különítményt, s a hajók szállítmányát zsákmányként magukhoz vették, a zsákmányolt élelem és hadfelszerelés egy részét elküldték az osztrák katonai táborba, mint hősiességük jelképét, majd a várható török visszavágástól tartva, visszahúzódtak a Bánát belső részébe. Egyes források a szerbek e hadi cselekményét hibásan az erdélyi fejedelem hadainak tulajdonítják. /24/ A szerbeknek ez volt az első összeköltetése a bánati felkelés során az osztrákokkal.

Az események azonban ezzel még nem tértek nyugvópontra, hanem most magában a bánati elajet belsejében kezdődtek meg a törökellenes hajszák - véleményem szerint - május közepén.

Az eddigi hajdukvezérek ismét akcióba léptek. Teodor Tivodo-

rovic becskerekí vladika a Becskerek környékeiket, a verseci püspök meg saját körzetét hozta mozgásba. Petru Maizog csapatával - feltehetően - szülővárosa Obad felszabadítására készült, míg Jovan Lugošanin és Janko Halabur, illetve Muhnik vojvoda a Dél-Bánátban mozgósította a felkelőket. /25/ Mindennek természetesen egy széles törökellenes küzdelem lett az eredménye. A felkelőkben "különben is meglevén ilyesmire a hajlam, rögtön rácok és oláhok, ... másfél ezer erejéig gyűltek együvé s néhány török erődöt, mint Ohádót /Obad/, Dobránt /Dobra/ etc. megölvén az őrcsapatokat, kifosztották, feldúlták..." "...es minden marhájukba praedát hántak." /26/

Komoly jelentősége volt ennek a támadásnak bánáti viszonylatban, mert a Temesvárhoz közel eső Obad is birtokukba került, majd a közeli Csákova is. /27/ Ezután a felkelők, mint Bethlen Farkas említi - Temesvár megkerülésével - az erdélyi-török határerőd Dobrárt foglalják el, s innen, mint más forrásaink beszámoltak, az eseményekről, a 37 főnyi őrséggel rendelkező Világosvárt, majd a 331 török védővel bíró Borosjenőt /Jenopolje/ is elfoglalják. /28/ A felkelés tehát átcsapott - és sikeresen - a Maroson túlra is!

A törökök ismét megállapították, hogy ez a támadás is erdélyi indítású volt, és új pasa - Szofi Szinán - azonnal reagál e támadásra az erdélyi fejedelemmel, s egy csausz által levelet menent Erdély urához. Levelében beszámol a mozgalomról, s a felkelők cselekedeteiről: "...meg lehetne az ti tületek, hogy az Latrok csendességben lennének, de minden nap többen többen gyülekeztek, kárt tesznek, nehezen büntethetni most meg őket /t.i. a háborús viszonyok miatt - T.l./, ide az mely Marhát, juhokat, Lovakat, az mi tartományunkból el visznek... ez kétt Birodalomba egymás között adgyák ell, kérem Nagyságodat, mint régi Barátomat, ... fő embereidet szolgálodat küld reájok, ... fogosd meg és büntesd meg..." /29/ a felkelőket - írja jeremiádos hangon Szofi Szinán levelét Báthorinak, aki még mindig - nem ismerve a felkelés jellegét - "latrok" /hajdukok/ művének tartotta az eseményeket, pedig ez már több volt; maga a bosszúálló nép kelt fel, hogy elégtételt vegyen Sveti Sáváért, a zsarolásért, és az évszázados megaláztatásért!

Az idézett levél vivője maga sohasem jutott el levelének rendeltetési helyére: Gyulafehérvárra, mert mihelyt utazásáról a felkelt ráják és hajdukok hirt szereztek a hirvivő csauszt megölték. A megölt csausz hullája aztán végre felnyitotta Szofi Szinán

szemét, s újabb csauszt küldve az erdélyi Fehérvárra megfenyegeti Báthori Zsigmondot, hogy rá és felkelőire zúditja a hatalmas szultán hadseregét. Ezzel párhuzamosan a mudvai török őrség beütött Erdélybe és kirabolta Bukina nevű erdélyi falut. /30/

A csausz megölése után, a szerbek győzelmeik hírével ismét a becskerekai vladika vezetésével /Teodor Tivodorević/, Báthori Zsigmondhoz követeket küldtek Gyulafehérvárra, ahol épp ekkor, május 12-22 között ülésezett az erdélyi országgyűlés.

II. A bánati felkelők második követjárása Erdély uránál

1. / Erdély belpolitikai helyzete 1594. ápr.-májusban és a tordai gyűlés.

Zsigmond prágába küldött követe - Carrillo - aki a februári titkos tanácskozás határozatait vitte magával, március 21-én ért Prágába, s április 21-ig tartózkodott ott. /31/ A nevezett tanácskozás végzéseire - csatlakozás a Szent Ligához de csak úgy, ha Erdély szuverenitását Prága elismeri, s küzdelmét fegyveresen is segíti, Zsigmond kapjon osztrák főhercegnőt nőül meg birodalmi hercegi tisztet - Rudolf császár válasza az volt, hogy Ausztria elfogadja az erdélyi fejedelem feltételeit akkor, ha azt maguk az erdélyi rendek is szentesítik. Ezzel a válasszal érkezett vissza május 3-án Kolozsvárra Carrillo, majd Tordára ment át, ahol találkozott urával, s tájékoztatta azt prágai tanácskozásáról. Zsigmond e felvilágosítás jegyében nyitotta meg aztán május 12-én Tordán az erdélyi országgyűlést, ahol a Szent Ligához való csatlakozást szerette volna elfogadtatni. /32/

A történetekkel párhuzamosan "Rudolf ápr. 24-én kelt parancsával utasítá Tieffenbachot, hogy az erdélyi vajdának, ha a töröktől megtámadtatnék, szükség szerint segílyt nyújtson. E percben még diadalmasak voltak a rácok /május elejéről van szó - T.I./, Zsigmond pedig elérkezettnek hitte az időt, hogy a töröktől elszakadás ügyét újra országgyűlési vitatkozás tárgyává tegye." /33/ Ez a tényező is hozzájárult aztán a tordai gyűlés megnyitásához.

A tordai országgyűlés, - mint említettük - május 12-én nyílt meg. A fejedelem nevében a tanácskozást Kovacsóczy Farkas kancellár nyitotta meg. Megkísérelte beszédében rávenni a rendeket arra, hogy kidolgozzák a Rudolf császárral kötendő szerződés szövegét, egyezzenek bele a létrehozandó szövetségbe, továbbá mondják fel Erdély törökbarát politikáját és üzenjenek hadat a töröknek.

A rendek egy része elvakítva a szerbek május közepe győzelmeinek híretől elfogadta a kancellár javaslatát, azonban Kendi Sándor tanácsúr vezetésével a többség - maga oldalára vonva az ^{erdélyi} törökellenes Báthori Boldizsárt is, - ellenezte a török frigy felbontását és az osztrák-erdélyi szövetséget. Azt hangsúlyozták, hogy addig nem kezdenek háborút a török ellen, míg az osztrák csapatok el nem foglalják Budát. A fejedelem akarata tehát most is, - mint februárban - megbukott az országgyűlésen s kénytelen volt elfogadni a rendek határozatát, amely május 22-én született Tordán.

A határozat kimondta a török szövetséget, de elrendelve a fegyveres hadak felültetését a fegyveres semlegesség jegyében, s a főkapitányságot a már törökbarát Báthori Boldizsárra bizta. /34/

Erdély ura tehát hiába sürgette az elszakadást, a rendek nem voltak hajlandók azt felmondani, tervéről azonban nem mondott le, s a májusi gyűlés után is a töröktől való elszakadáson munkálkodott, "Što je želio da upotrebi srpski ustanak u Banatu u svoju karist. Ustanici su baš u to doba poslali bili u erdeljski Beograd vladiku Teodora Tivodorevića sa drugim izaslanicima,..." /35/ /"mert a bánáti szerb felkelést a saját céljaira akarta felhasználni. A felkelők éppen ebben az időben küldték el az erdélyi Fehérvárra /Gyulafehérvár/ Teodor Tivodorevic püspököt más küldöttekkel egyetemben..." /

2./ A második követjárás. A szerbek második követjárása a fejedelemnél a tordai országgyűlés idejére esik. /36/ A fejedelem érkezésükkor épp Gyulafehérváron tartózkodott, s itt fogadta a követeket, természetesen titokban, bár jártuk hire eljutott az országgyűlésre is, hisz tőlük tudhatták meg ott a bánáti felkelés május közepe győzelmeit. Vezetőjük most is a becskereki vladika - Teodor Tivodorevic volt, de források hiányában a többi követ nevét nem ismerjük.

A küldöttek jelentették Zsigmondnak eddigi eredményeiket, beszámolva valószínűleg Obad, Dobra, Világosvár, Jenő elfoglalásáról, és felajánlották Báthorinak ismét a királyi vagy a despotai trónt, illetve segítséget kértek a felkelők számára. Báthori - épp úgy mint márciusban - zászlót küldött nekik és kitartásra buzdította őket, addig, amíg személyesen nem tud nekik segítséget nyújtani. A követek egyelőre kénytelenek voltak beérni ennyivel, s vissza-

törttek övéikhez, azokat további harcra buzdítva./37/

Alig távoztak a fejedelem udvarából a szerb küldöttek, amikor megjelent Szofi Szinán temesi pasa csusza Erdély uránál. A csausz kellemetlen híreket hozott Báthori számára, amelynek leszerelése érdekében komolyabb diplomáciai tárgyalásokra került sor Erdély és a törökök között.

III. ERDÉLYI - TÖRÖK DIPLOMÁCIAI TÁRGYALÁSOK

1./ A temesi pasa üzenete. Mint említettük fentebb, a szerb felkelők a temesi pasa első követét elfogták és meggyilkolták, s mikor erről Szofi Szinán tudomást szerzett, egy újabb követet küldött Gyulafehérvárra, hogy szemrehányást tegyen Báthorinál a csausz megöletése miatt, s fenyegetse meg a fejedelmet a felkelés végett, amely nyilvánvalóan erdélyi indítású. Ez volt az a csausz, amely a szerb követség után érkezett meg Gyulafehérvárra.

A csausz elmondta urának üzenetét, amely szerint a szerbek avagy Zsigmond fejedelem parancsára, vagy pedig tudtával keltek fel és támadtak a törökökre, s megfenyegette az erdélyieket, hogy ezért a tettükért megbűnhődnek./38/

Zsigmondot kellemetlenül érintette a csausz által közölt hír, főleg akkor, amikor az ura nevében, a korábbi csausz gyilkosainak elfogatását és kiadatását követelte, hisz ez nyílt elárulása lett volna a felkelésnek, amit nem tehetett meg. A problémát tovább bonyolította a most folyó országgyűlés ellenállása is, így azt tette, amit tehetett. Azért, hogy egyelőre tisztázza magát a török előtt, egy valószínűleg magyarországi származású nemest küldött a török megbékéltetése érdekében Temesvárra követként./39/

2./ Závor Ferenc küldetése. A követet Závor Ferencnek hívták, küldetése kettős volt: egyrészt utasítani a lugosi bánt, hogy a látszat kedvéért egy néhány felkelőt fogasson el, másrészt nyugtassa meg a temesi pasát - Szofi Szinánt, - hogy Palatics György lugosi bán elfogatta a felkelőket, s azokat majd átadják neki. Mindezzel párhuzamosan május 23-án Szinán nagyvezérnek is írt, s mentegette magát a felkelés miatt írván, hogy: "...meghattam az lugosi banomnak, hogy kergesse őket, kiért mostan ismit újabban... udvaromtól is köllet valami lovag népet bocsátanom oda Lugosra,

hogy azokkal együtt kergessik és szelesicsek őket és az kikkel birhatnak, azokat meg büntessék és kártul oltalmazzák az hatalmas császár birodalmát. Anak felette az kik az csauzt megölték is meghadtam az lugosi bánnak, hogy azokat is büntesse, ... "meg./40/ Závor Ferenc küldetésére tehát még május 23. előtt, vagyis a tordai gyűlés alatt kerülhetett sor.

Závor először Palatics Györgyhöz ment Lugosra és "eius tractus Bano communi nomine significet, ut pacem cum finitimis Turcis omni studio tueatur, eosque qui foederis violatores deprehenderentur, severissime puniat, Fridericus mandata Principis apud fideliter exectus, ..." /41/ "az állam nevében felszólította arra, hogy a békét a szomszédos törökkel mindenáron megőrizze, és azokat, akik a szövetséget megsértették elfogattassa és legszigorúbban megbüntesse. Ferenc fejedelem általi megbízását a bán hűségesen elfogadta..." / és az utasításhoz híven néhány valószínűlegi gyilkost felkutattatott és azokat felvilágosította, hogy a jelenlegi helyzet miatt kénytelen lefogatni őket, sőt lépéseket tett arra, hogy azokat átadja a töröknek. Majd elindította a foglyokat Temesvár felé, de gondoskodott kiszabadításukról is, s ebből a célból azon az úton, ahol szállították őket, saját embereit állította fel, hogy alkalom adtán szabadítsák ki a foglyokat. /42/

Lugosról a fejedelem követe Temesvárra ment Szofi Szinánhoz, és elmondta a pasának a fejedelem nevében, hogy a csausz meggyilkolása nem a fejedelem utasítására történt, hanem annak tudta nélkül. Závor ezután hírül adta a pasának, hogy a gyilkosokat a fejedelem elfogatja, s ugyanakkor elítélte ura nevében az egész bánáti felkelést, majd végül megegyeztek az elfogott foglyok átadásának napjában és helyében. Így a korábbi szövetség a törökök és az erdélyi fejedelem között ismét megerősítettett, Závor gyorsan visszatért Gyulafehérvárra joggal tartván attól, hogy a bánáti felkelés miatt ismét megromlik a török-erdélyi viszony. /43/

IV. A TEMESVÁRI PASÁT BUDÁRA RENDELIK

A bánáti felkelést, amely a "csausz incidens" után átmenetileg lecsendesült a kiéleződő erdélyi-török viszony miatt, egy újabb esemény ismét fellendítette: ez pedig a temesi pasa Budára rendelése volt.

Említettük volt, hogy Szinán nagyvezér már elég régóta készü-

lódott északra, a tényleges frontra, s ez az indulási lehetőség május 4-e után már várható volt Esztergom ostroma megkezdődésével. A szerdár május 25-ére tűzte ki tényleges indulását az ostromlott vár felmentésére, s a megostromlott vár felmentéséhez rendelte a temesi pasát is, az eset súlyosságára való tekintettel, gondolván arra, hogy a kisebb jelentőségű bánáti felkeléssel majd végeznek később.

Szofi Szinán pasa feltehetően máj. 23. közül kellett, hogy utasítást kapjon e hadjáratba vonulásra, tehát Závor érkezésekor már tudomása lehetett erről, s talán ezért egyezett meg olyan gyorsan a fejedelem követével, ezt a gyenge biztosítékot remélve a felkelés pacifikálására.

Szinán szerdár - és feltehetően a temesi pasa is - május 25-én indult meg Esztergom felmentésére. /44/ Szinán hadainak számát 100.000 főre becsülték a kortársak, s csapatai a Duna mentén vonultak előre meglehetősen lassan. /45/ A temesi pasa a leg-rövidebb úton haladt előre, s rendkívül korán ért Budára, mint ahogy azt a kortárs Kjátib Cselebi török történetíró leírta: "A főszerdár részéről Ramozén 7-én /máj. 26./ katonasággal Aprádi bég, 8-án /máj. 27./ a temesvári pasa, 9-én a boszniai pasa Budára érkeztek és a pesti oldalon szállottak meg. Esztergomból szakadatlanul hangzott az ágyúdörgés." /46/ /Kiemelés tőlem - T.1./

Szinán és Szofi Szinán pasák távozása felbátorította Zsigmond fejedelmet és ^{utasítást adott Palahúwér, hogy a} Temesvár felé küldött felkelőket azonnal szabadíttassa ki és engedje őket szabadon s szerbeket mozgósítsa ismét a törökök ellen. /47/

"Illo ex tanto mortis periculo in libertatem asserti, coepere confestim audocissimos quosque, et praede asidissimos, ad inferendam Barbaris vim allicere. Ita... Rascianorum, ac Valachorum... periculo fortunae facto, ... Inde animis hominum fortunae successu elatis, coepere in dies magis atque magis copias cogere, et ni sese ipsis adiungerent, mortem omnibus, confiscationemque bonum minitari. Illi, ut mortem, fortunarumque suarum discrimen effugerent, nomine coacti dare, ac se illis adiungere - " /48/ /HA halálraitélteket a szabaddá nyilvánítás azonnal legvakmerőbbé tette bármire, de legmahóbban zsákmányra, az erős barbár ellenség megtámadására. Így... a szerbek és románok... veszedelmes állapotot teremtettek... Aztán a szerencséslelkű emberek kevélyen előrenyomultak, és ezekben a napokban csapatuk mindinkább növekedett, és ha /az emberek/

nem maguktól csatlakoznának, mindegyiket a halállal gyakran megfenyegetik. /Igy a lakosság/ hogy a halált és végzetüket elkerüljék névleg csatlakoznak és szövetkeznek velük." / - írja a kortárs Baranyai Decsi János a felkelés újabb kiszélesedéséről. A felkelők tehát mostmár nem válogattak eszközeikben, hanem aki nem állt közéjük szép szóval, azt erőszakkal kényszerítették arra, hogy a török ellen forduljon, de nyilvánvaló, hogy kevés embert kellett így harcra kényszeríteni, a többség ment magától is a török ellen.

"A fölkelők az alsódunai végeken összpontosították erejüket, s megostromolták legelőbb is a kisebb várakat. A siker felbátorította a parasztságot is és a zendülők serege napról-napra gyarapodott. Pancsovától Uj-Palánkáig az egész dunai vonal csatatér volt." /49/ Lényegében tehát a Dél-Bánát lett újból a további mozgalmak központja, különösen Versec környéke, /50/ ahonnan a felkelők - számuk felszaporodva a környék rájáitól - ellenőrzésük alatt tartották a moldovai szandzsákat, továbbá a becskerekai és temesvári szandzsák déli területeit. Mint említettük már, május derekán birtokukba vették a felkelők Obádot, Csákovát, s a Bánát ÉK-i csücskében pedig Dobra török határerődöt, a Maroson túl pedig Világosvárt, sőt az erős borosjenői várat is. Forrásaink ugyan nem számolnak be arról, hogy mi lett ez erődök sorsa elfoglalásuk után, de semmi sem mond ellent annak, a feltevésnek, hogy ezek a török várak elfoglalásuk után egész a felkelés végéig a felkelők kezén maradhattak. A verseci palánkot azonban még ekkor sem tudták birtokukba keríteni.

A felkelők most május utolsó napjaiban - a Dél-Bánát nagy részének birtokában, továbbá Szinán és Szofi Szinán seregeinek távollétében, - kihasználva a kedvező stratégiai alkalmat, Észak-Bánát nagy erősségének elfoglalására készülődtek, hogy kezdetét vegy a bánáti felkelés legnagyobb periódusa a júniusi győzelmek időszaka!

V. FEJEZET

A júniusi győzelmek

A május-végi kedvező katonai helyzetet kihasználták a szerbek és júniusban egy győzelmi sorozat bomlik ki támadásaik során a bánáti tájakon. Ez a hónap a nagy győzelmek időszeke, de egyben a hónap vége felé már kiütököznek a felkelés hibái is, amely előre veti a bukás lehetőségét is. A győzelmi sorozat Becskerek ostromával kezdődik, amelyre május végén került sor.

I. BECSKEREK ELFOGLALÁSA

1./ Előkészületek: A szerb felkelők száma május végén kb. 2000-re növekedett a kedvező katonai és politikai helyzetben, s így elhatározták, hogy megindítják támadásukat Észak-Bánát ellen. Különösen a két nagy észak-bánáti város és erősség - Becskerek meg Temesvár - elfoglalására törekedtek./1/ Természetes a többi észak-bánáti helység és erőd elfoglalására is gondoltak.

Becskerek ebben az időben a Bánát második legnagyobb városa volt. Mocsaras helyen épült a Bega folyó partján s a város és a vár köfállal volt körülvéve. Lakossága - amelynek száma vagy 5-6000 lehetett /2/ - zömében szerb, de a szerbek mellett törökök is laktak, részben mint katonák, részben mint kereskedők.

A felkelők május végén Becskerek felé nyomultak elő, s feltehetően május 28-án /3/ követet küldtek a becskerei bégnek, hogy a következő napon hódolata jeléül jutalmat küldjön a felkelőknek. A bég erre két kémeket küldött ki a felkelők közé, egy törököt és egy remegőt magyart, hogy kémleljék ki a felkelők számát és szándékát. Ezek dolguk végeztével visszatértek és beszámoltak uruknak a látottakról.

A török kém elmondta, hogy a Becskerek környékeiek hangulata megváltozott, s a felkelők mellé álltak, s arra kérte a bégét, hogy egyezzen meg a felkelőkkel.

A magyar származású kiküldött beszámolt arról, hogy az ellenség száma nagy és elmondta, hogy gyűlésüket kihallgatva megtudta, hogy a felkelők elhatározták, az ellenszegülők kivégzését. A védők erre természetesen megijedtek, s a városban nagy félelem keletkezett, de a bég még igyekezett felülemelkedni a helyzeten./4/

A következő nap - május 29-én, - pünkösd vasárnapján a bég elzáratta a várat a Bega folyótól, s megcsináltatta a kapu felvonó rostélyát és azt felhúzatta./5/ Ezzel párhuzamosan felhívta a környék lakóit, hogy segítsenek Becskerek védelmében./6/ Természetesen ennek a felhívásának kevés fogamatja lehetett, hiszen a vidék lakói mind a felkelők mellé álltak, akik elhatározták, hogy pünkösd másnapján általános támadást indítanak a város és az erőd ellen.

2./ A város és a vár elfoglalása: Május 30-án, pünkösd másnapján, délfelé támadtak a felkelők a városra./7/ A veszélyt először az őrszemek vették észre, akik fegyverbe szólítottak mindenkit, majd a bég néhány előkelő becskerekki szerbet a felkelők közé küldött, hogy próbáljanak kiegyezni velük. A felkelők vezetői - Teodor Ti-vodorević, Dotian Thrac, Jovan Iugošanin, Jankó Halabur és Petru Mai-zoš, - /8/ megkérdezték tőlük, hogy Becskerek népe kihez akar csatlakozni: a magyar királyhoz, Báthori Zsigmondhoz vagy a törökökhöz. A kiküldöttek, akik különben Scylla és Charybdis között érezték magukat Baranyai Decsi szerint, azt válaszolták, hogy ha már választani lehet, a város népe a keresztényekhez kíván csatlakozni. A következő ilyen döntése valóban azonos volt a lakosság hangulatával. Amikor a kiküldöttek állásfoglalását és a városi lakosság hangulatát a becskerekki bég megtudta, néhány kitűnő lovast magához véve elmentek a zürzavarban, s csak a várban hagyta vissza az őrséget.

A felkelők ezalatt részint gázolva, részint csónakokon átkeltek a Begán és elfoglalták a várost, majd betörve a bég által megjavíttatott felvonókaput, /8/ behatoltak a várba, azt elfoglalták és kifosztották, a visszamaradt törököket pedig kíméletlenül mind felkoncolták./9/ Ezután a városi törökök kifosztására és felkoncolására került sor, míg a becskerekki szerbeket és vagyonukat nem bántották./10/ Így került 1594. május 30-án /pünkösd másnapján/ a felkelt szerbek kezére Bánát második legnagyobb városa és vára./11/

3./ A felkelők és a becskerekiek szövetsége: A támadók miután kifosztották és megölték a város török lakosságát, a városon kívül táborni ütöttek és néhány nap múlva a szerzett zsákmánnyal tovább akartak vonulni, talán Temesvár megtámadására. Amikor ezt a város vezetői megtudták, kimentek a felkelőkhöz és kérték őket, hogy ne hagyják a várost magára, mert valószínűleg a török nem hagyja megtorlatlanul Becskerek elvesztését és csakhamar támadást fog indi-

tani ellenük. A felkelők azonban - helytelenül - távozni akartak Becskerek környékéről, újabb zsákmányt remélve, s makacsul ragaszkodtak távozásukhoz. Ekkor ellenségeskedés támadt a győzők és a városlakók között, s néhányan áldozatai lettek e testvérharcnak mindkét részről. Ez az incidens azonban józanabb belátásra bírta mind a felkelőket, mind a becskerekieket és belátva az összetartás szükségességét, megegyeztek és szövetségre léptek./12/

A megegyezés lényege a következő volt: 1./ a felkelők hátrahagytak fegyvereket Becskerek védelmére, 2./ közös csapatokat hoztak létre a csatlakozott becskerekiek bevonásával,/13/ 3./ a közös leendő győzelmek zsákmányán is megosztoznak./14/

E megegyezés értelmében a felkelők száma lényegesen megnövekedett, s megnőtt a harci kedv is, amely újabb győzelmek kivívására sarkallta a felkelőket.

II. / A TÖRÖKÖK NAGY VERESÉGE PRETAY MELLETT

A bánáti szerb felkelés Becskerek elfoglalása után,/máj.30./ illetve a felkelők és a becskerekiek megegyezése után /jún. első napjai/ nagy lendületet kapott. A további támadások azonban nagyon megoszlottak. A felkelők egy része Becskereken és környékén maradt, míg mások Lippp alá vonultak és annak elfoglalására törekedtek, s ismét lángra kapott a felkelés lángja a Maroson túl is, ahol Erdőhegy elfoglalására törekedtek, de szaporodott a számuk Dél-Bánátban is, illetve a Tisza és a Duna mentén. A korabeli források alapján a Bánátban felkeltek száma június elején már elérte a 15.000 főt,/15/ ami komoly számot jelentett a korabeli viszonyok ismeretében. Természetesen ez a szám nem azt jelenti, hogy e 15.000 főnyi tömeg állandóan együtt volt, hanem valószínűleg a temesi elajét különböző területein tartózkodott, s így halmozott győzelmet győzelemre június első tíz napjában./16/

1./ Erdőhegy és Becse ostroma: Becskerek elfoglalása után a felkelők egy csoportja Lippp alá vonult, de még nem tudták elfoglalni a jól védett várat. Megjelenésük és a becskerekiek győzelem híre mozgásba hozta a Lippp-vidéki szerbeket és elhatározták, hogy a 260 főnyi védővel rendelkező erdőhegyi /Erdehoc/ erődöt foglalják el. A felkelők azonban Erdőhegygel nem bírtak "...ma per

essere ben munitio et difesto non lo puotero ottenere,..." /"...mi-
vel azok jól el voltak látva és védekeztek,..."/ - írja a korabeli
olasz forrás/17/. Mindennek - véleményem szerint - június legelső
napjaiban kellett lejátszódnia.

Erdőhegy sikertelen ostroma után a Maroson túli felkelők és
a Becskerek alól idejöttek ismét feltehetően Lipppa alá vonultak
és folytatták az 1590/91-ben 229 főnyi védővel rendelkező lippai
vár ostromát /vö: e dolg. 26.lapját/.Ezzel párhuzamosan egy ré-
szük visszavonult Becskerek környékére és csatlakozott azon fel-
kelőkhöz,akik a közeli becsei várat vették ostrom alá közvetlenül
a becskerei megegyezés után./18/

Becse ostromát az is lehetővé tette,hogy a mazullá tett Hasszán
pasa az ostromlott Lipppa felmentésére sietett./19/ Becse "...dietro
la Tissa,si sono impadroniti della citta,ma non del costello,che
ben li Turchi si volevando rendere,ma loro non hanno voluto accet-
tari il partito,sapendo che hanno tutto in loro tesoro in quei
contorni,che in quel castello v erano soli da 50 in 60 Turchi e
che perso speravano d' aver in breve esso castello in suo potere
con tutto quel che la savà dentro." /"...a Tisza mögött van - és
a felkelők T.I. - elfoglalták a várost,de a várat nem,jóllehet
a törökök meg akarták adni magukat,de ők nem akarták elfogadni
az alkut,tudva,hogy náluk van a környék minden kincse,/továbbá/
hogy abban a várban csak 50-60 török van,és azt remélték,hogy rö-
videsen elfoglalják azt a várat hatalmával és mindazzal együtt,
ami bent lesz."/ - írja 1594.jún.10-én keltezett levelében
Tiefenbach tábornok Becse ostromáról./20/ A felkelők sajnos nem
tudták birtokukba venni június első napjaiban a becsei várat,mert
török felmentősereg közeledett a vár alá.

2./ A pretayi ütközet /jún.5.körül/: Hasszán mozul pasa ami-
kor tudomást szerzett a török vagyont őrző Becse ostromáról,azon-
nal irányt változtatott és a megtámadott Lipppa helyett Becse fel-
mentésére /21/ sietett.Szorongatott helyzetében magához rendelte
a lippai,a csanádi,a gyulai és a beogradi bégeket,/22/ akik ha-
daival egyetemben seregének száma 11.000 főre emelkedett./23/

A felkelők is értesültek a nagyszámú török felmentősereg
közeledtéről és erőiket összevonva készültek a küzdelemre,fel-
hagyva Becse ostromával.A két sereg a pretayi mezőn sorakozott
fel és nézett egymással farkasszemet./24/

A török sereg részint lovas szpáhikból, részint pedig gyalogos katonákból állott. Maga a pasa az ütközet előtt a pretayi mezőn beszédet intézett katonáihoz, amelyben kifejtette, hogy az elkövetkezendő ütközetben a lelki erő a legfontosabb, a bátorság, nem pedig a testi, a fizikai erő. Ezután hirdetményt tett közzé harcosai közt, amelyben tudtukra adta, hogy azt, aki a futásban keres menekedést, maguk a törökök fogják kivégezni. Közben a felkelők is felkészültek a harcra és amint a "...mindkét oldalon felállított csatasorok közel jöttek egymáshoz, szörnyű harc kezdődött. A győzelem még nem dőlt el és az elől küzdők részére a halál napja van: de később mégis a szerbeknek sikerült a törököket menekülésre kényszeríteni .. és a mezőt szélesen a lemészárolt emberek holttestei töltötték be." /25/

Az ütközet vészes kimenetelű volt a törökre nézve, mert a csatatéren maradt - a források szerint - vagy 10.000 ember és alig menekült meg 1000. /26/

Az elesettek között volt maga a mazullá tett Hasszán pasa is, meg a lippai, gyulai és a csanádi bég: névszerint Rajcsaje /Reutzschaue/, Vidin és Mudasz /Mudas/. /27/ A szerbek a legyőzöttektől 18 ágyút is zsákmányoltak a tábori felszereléssel egyetemben. /28/ Gyenge vigasz volt a törökök számára az, hogy a pasa fiának sikerült kicsúszni az üldözők kezei közül és vitte a végzetes hírt vagy 1000 társával Temesvárra. /29/

A törökök már régen szenvedtek ekkora vereséget a vajdasági tájakon, mint most 1594. június ötödike körül. /30/

III. / SZOFI SZINÁN PASA VERESÉGE A BÁNÁTBAN

A törökök a pretayi veregégről a menekültek révén azonnal tudomást szereztek, így Szofi Szinán, a tényleges temesvári pasa is, aki ekkor érkezett meg az esztergomi táborból, hallván, hogy elajete fellázadt az Iszlám hatalma ellen. /31/ A pasa azonnal összegyűjtötte és rendezte a rendelkezésére álló fegyveres erőket és közvetlenül a pretayi vereség után - segédcsapatokkal - a felkelők ellen indult. A felkelők nem tehettek mást, minthogy elfogadták ezt az újabb küzdelmet is, és rendezve soraikat ismét harcra szálltak a törökökkel, bizva erejükben és korábbi győzelmükben. A hadi szerencse ezúttal is a felkelőknek kedvezett s Szofi Szinán is vere-

séget szenvedett a szerbektől, bár magának sikerült megmenekülnie. A felkelők elfoglalták a törökök táborát és gazdag zsákmányhoz jutottak ismét. Nagy mennyiségű katonai felszerelés, több ágyú és zászló került a kezükre. A győzők foglyokat is ejtettek a törökök közül./32/ Azt, hogy hol zajlott le ez a második ütközet, nem tudjuk, de feltételezhető, hogy valahol Becskerek környékén kellett ismét összeütközni a két seregnek, s feltehetően közvetlenül a pretayi vereség után, tehát kb. június hetediké körül./33/

A felkelők zsákmányukkal visszavonultak a csatatérről, talán Becskerekre és újabb széleskörű akciók kezdeményezését vették tervbe az eddigi sikerek alapján.

IV. ÚJABB TÖRÖK VERESÉGEK

1./ A felkelők frontális támadása. A kettős szerb győzelem idején a felkelők egy időben, három csoportra oszolva, három irányban kezdtek támadást. E támadások célja természetesen az volt, hogy az egész Bánát urai legyenek. A támadási irányok a következők voltak: 1./ a Tisza vonala, 2./ a Dél-Bánát, és végül a 3./ támadási terület É.Ny.-Bánát volt. E területek elfoglalása után gondolhattak csak, természetesen külső segítséggel, az erős Temesvár elfoglalására, amely megvívása győzelmük zálogának kellett, hogy legyen.

2./ Titel elfoglalása és vízi sikerek. A Tisza-vidéki frontális támadás vezetője Petru Maizos volt./34/ Június elején Maizos csapata végig portyázta a Tisza vonalát, majd azon átkelve - még jún. 10-e előtt, - /35/ elfoglalta a meredek dombon épült titeli várat, /36/ amelynek - később - 1628/29-ben 31 védője volt, /37/ s feltehetően 1594-ben sem lehetett több.

Titel elfoglalása után a Dunán vonuló török hajókat támadják meg, s ezek közül 13-at elsüllyesztettek a hajósokat leölték, s zsákmányukat pedig magukkal vitték./38/ Miután megtisztították a Tisza mentét a Bácskán keresztül, ismét Becse alá vonultak és tovább folytatták a korábbi ostromot. Becse ostroma elhúzódott jún. 10-e utánra is, s hogy elfoglalták-e, forrásaink nem szólnak róla, de semmi sem mondhat ellent annak a feltevésnek, hogy kb. jún. közepén birtokukba vették. Ugyanis elképzelhetetlen, hogy az 50-60 főnyi védő, segítség nélkül, sokáig ellent tudott volna állni a felkelőknek./39/

3./ Lippa birtokbavétele. E hadműveletekkel párhuzamosan a felkelés É.Ny.-Bánátban is tovább folytatódott, s sikereket ért el. Lippa ostroma, amely még június legelső napjaiban megkezdődött a kettős győzelem alatt és után tovább folytatódott. Sikerét elősegítette az is, hogy a lippai bég a pretayi sikságon lelte halálát./40/ Ujabb török felmentőcsapattól nem tartva az ostrom - talán június derekán - /41/ Lippa elfoglalásával fejeződött be. /42/ Lippa megvételével az egész É.Ny.-Bánát a felkelők ellenőrzése alá került, a már korábban elfoglalt Világosvár és Jenő segítségével. A felkelés így a Maroson túl is szilárdan tartotta magát, de nem tudni azt, hogy vajon megkísérelték-e megegyeszer az erős Erdőhegy elfoglalását, erről forrásaink nem számolnak be./43/

4./ Versec ostroma és elfoglalása. A dél-bánáti akciók középpontjában Versec elfoglalása állott. Ide a felkelők román segédc csapatokkal érkeztek meg, feltehetően június legelején./44/ Magát a várost könnyen elfoglalták,/45/ de a kb.23 főnyi őrséggel rendelkező palánkkal már nehezebben birtak a kb.1000 főnyi felkelők. /46-a./ Ekkor a verseci vár agája "a védelem vezére, erőiben bizva egyéni harcot követel és név szerint a rácok közül egyet kihív harcolni, akinek a hire jelentős, s akinek Jankul Halabur volt a neve. A párviadal kimenete hamar eldőlt, ugyanis Jankul a török agát lemészárolja és, mint győztes, fejét testétől elválasztja és a leválasztott /fejet/ övéhez viszi..." /46/b/ A halálos kimeneteli párbaj után a palánk ostroma bizonyára meggyorsult, s azt még június 10. előtt elfoglalták a felkelők./47/ Versec birtokbavételével egy időben a közeli Luth nevű apátságot is elfoglalták a felkelők./48/

Az elfoglalt Versecen táborhelyet alakítottak ki, amely az egész dél-bánáti mozgalom központja lett, s június végéig valószínűleg az egész bánáti felkelés centrumaként szerepelhetett. Itt gyűltek össze a felkelők vezetői: Janko /v. Jankul/ Halabur,/50/ a dél-bánáti mozgalom egyik irányítója, Sava bán Velja Mironić - talán a verseci vladika neve - és Teodor Tivodorević, a becske-reki vladika./51/

Janko Halabur, Velja Mironić, Sava bán és Teodor Tivodorević irányították aztán az egész felkelést a továbbiakban egész annak bukásáig./52/

1594. június derekán a bánáti felkelés sikereinek tetőpontján volt. A felkelők birtokába volt: Becskerek, Becse, Titel, Versec, Obád, Csákova, Lippa, Dobra, Morzsina, Világosvár, Jenő, Ellenőrzésük alatt tartották az egész É.Ny.-Bánátot és a Maroson túlt, Dél-Bánát Versec központtal a felkelés szilárd bázisa volt. Ugyancsak urai az egész Tisza mentének, s a Duna bánáti vonalát is ellenőrzésük alatt tartották egész Pančevotól Nova palankaig./Ujpalánka - régen Horom./53/

A felkeltek e területek birtokában most már magának az elajet központjának - Temesvárnak elfoglalására készültek./54/ Az eddigi harcok folyamán Baranyai Decsi János, a kortárs szerint, vagy 25000 törököt öltek meg./55/ Ez a nagy veszteség is buzdította a felkelőket Temesvár ostromára. Az erős Temesvár elfoglalásához azonban külföldi segítség is kellett, s ezért ismét Erdély felé tekintettek, onnan várva segítséget.

A felkelők bebizonyították hősiességüket, merészségüket, ez azonban még kevés volt az egész Bánát birtokolása. Csapataikat meg kellett volna szervezni, s a legkorszerűbb haditechnikai módszereket alkalmazásától várhattak újabb sikereket. Ezért is fordultak a többi közt Erdély urához, tőle segítséget és egy hadvezért kérve, hogy Temesvár sikeres ostromához fogjanak. Ugyanakkor segítségért fordultak az osztrákokhoz is!

Báthori Zsigmond segíteni akart, hiszen terveivel tökéletesen egyezett ez a sikeres mozgalom, de 1594. júniusára Erdély kül- és belpolitikai viszonyai nagyon összekuszálódtak, amely csak félmegoldásokhoz vezetett.

V./ A FELKELŐK ERDÉLYI KÖVETJÁRÁSAI

1./ Erdély politikai helyzete 1594. júniusában. Az erdélyi politikai események nem tértek nyugvópontra a májusi tordai országgyűlés után. Mint tudjuk, még e májusi gyűlés idején járt a fejedelelemnél a második szerb követség, majd utána a temesi pasa csausza, melynek eredménye az lett, hogy Závor Ferenc közreműködésével átmenetileg megerősítik a török szövetség és Báthori Zsigmond tisztázza magát Szinán pasa előtt is május 23-án írt levelében. A szerdár hadbavonulása után azonban ismét szabad kezet kaptak a felkelők, s csakhamar bekövetkezik a Bánátban a júniusi győzelmek időszaka. Ezeknek a győzelmeknek kibontakozását - ha

közvetve is - elősegítette Ungád Dávid /Mátyás főherceg követe/ és Amaltheus pápai megbízott Gyulafehérvárra érkezése a tordai országgyűlés után./56/

A két követ azért érkezett Gyulafehérvárra, hogy Erdély fejedelmét és rendjeit rábirják az azonnali csatlakozásra a Szent Ligához. Megérkezésük után Báthori Zsigmond rögtön összehívta tanácsurait, ahol Ungád előadta utazásuk célját. Beszédet tartott, amelyen elmondta, hogy Európa részvétellel figyeli Transilvania harcát, amelyben arra törekszik, hogy a török vazallitást lerázza, s ehhez a harchoz a keresztény Nyugat segítségét ígérte./57/

Ungád beszédét Kovacsóczy kancellár igyekezett alátámasztani a tanácskozáson, s beszédében kifejtette Erdély felemás helyzetét, vagyis azt, hogy keresztény volta ellenére mégis a török kiszolgálója, majd kijelentette, hogy Szinán pasa Erdély elfoglalására törekszik, s végül felhívta a tanácsurak figyelmét arra, hogy a pápa és Mátyás főherceg Erdély csatlakozását szeretnék a törökellenes koalícióhoz./58/

A tanácsurak, bár figyelmesen végighallgatták mindkét beszédet, lényegében elhatárolták magukat a döntéstől és kijelentették, hogy a csatlakozás kimondására nekik nincs joguk, az az országgyűlés feladatkörébe tartozik, így vigyék a tanácskozás javaslatait a rendek elé, majd úgy határoztak, hogy június 10-ére Gyulafehérvárra részleges országgyűlést hívjanak össze.

A tanácsosok ilyen döntése lényegében már bizonyos eredmény volt a kérdésben. Nem zárkóztak el mereven a törökbarát politika felmondásától, hiszen az egészet nyíltan a rendek elé akarták vinni. E döntésnek oka egy külpolitikai tényező volt, az, hogy tudomásukra jutott Szinán május 25-i távozása a Szerémségből Észak-Magyarország felé, így az Erdélyt közvetlenül fenyegető katonai invázió pillanatnyi szünetelésében hajlandónak mutatkoztak tárgyalni a török frigy felbontásáról. A kényszerből törökbaráttá lett politikusok tehát nem vádolhatók azzal, hogy a török hatalom hívei lettek; eddigi politikájukat józan katonai és politikai tények irányították, amellyel fenntarthatták Erdély szuverenitását, s most a kedvezőbb politikai és katonai feltételek mellett hajlandónak mutatkoztak tárgyalni az elszakadásról, természetesen kellő biztosítékok mellett./59/

A fejedelem elfogadta a tanácsosok ilyen döntését, de elhatározta, hogy ha kell, akár erőszakkal is keresztülviszi a töröktől

való elszakadást, s ez elhatározásában döntő szerepet játszott a szerbek május végi győzelme is! Így született meg a fejedelem gondolatában egy katonai puccs lehetősége.

1594. június 10-én Gyulafehérváron valóban meg is nyílt az erdélyi rendek részleges országgyűlése a fejedelmi palota tanácstermében. Azért a fejedelmi palotában, s nem a szokásos helyen a templomban, mert Lázár István darabontkapitánynak meghagyatott, hogy ha a rendek elleneznék a fejedelem akaratát, koncolják fel őket. Lázár azonban ezt a parancsot megtagadta, s miután a dolog kitudódott "...a Tanács Urak, ideje előtt a' Fejedelem udvarából ki jönnek, ki ki a' maga szállására ment Fejérváron, és fegyveres kézzel Darabontokkal őriztették magokat." /60/ A tanácsurak végül úgy döntöttek, hogy a biztonságot nyújtó templomban tartják meg az országgyűlést. Ezzel a katonai puccs kísérlete megghiúsult. /61/

A következő nap, június 11-én, aztán a fehérvári nagytemplomban végre megnyílt az országgyűlés. A fejedelem "...Kovacsóczy által két határozati javaslatot terjesztett elő; a török szövetség fölbontásáról és a rácok megsegeléséről, kik... segítségkéréssel ostromolták a fejedelmet. /Ugyanis ekkor érkezett meg egy újabb követségük Gyulafehérvárra. T. I. / Alig végezte be beszédét Kovacsóczy, midőn a fejedelem egészen váratlanul, az eddigi szokás ellenére, maga is megjelent a tanácssteremben; vagy azért, mintha már nem bizott volna kanczellárjában - mert már Kovacsóczy is elkezdett habozni s a török-pártiak véleménye felé hajlott, - vagy pedig azért, hogy személyes jelenléte és felszólalása által adjon nagyobb nyomatékot kívánalma teljesítésének." /62/ A feltűnést még az is fokozta, hogy a fejedelem - ugyancsak a szokás ellenére - magyarul beszélt a nemesekhez. Beszédét először halkán és lassan kezdte, majd mind élénkebb lett beszéde üteme és arca egészen kipirult, s magával ragadta hallgatóságát, főleg a forróbb fejüeket, az ellenzék vezetői - Kendiék - azonban higgadtan fogadták a lelkes beszédet, s újabb kompromisszum született nyomásukra. A fejedelem beszédének lényege a következő volt: segítséget kért a szerb felkelőknek a török ellen, majd ismét kérte a török szövetség felbontását. /63/

A Kendiék vezette ellenzéknek ismét sikerült félig-meddig felülkerekedni, s egy kompromisszumos megállapodás született még aznap, tehát június 11-én. Rövid tanácskozás után úgy döntöttek a

rendek, hogy terjessze Zsigmond javaslatát egy egyetemes országgyűlés elé, majd nézik a kalendáriumot és úgy határoztak, hogy ez a gyűlés július elsejére hívasson össze mégpedig úgy, hogy az urak Fehérváron, s a fegyveres alsóbbrendű nemesség pedig Tortára gyülekezzen. A tanácsurak akaratát Forró János vitte a fejedelem elé, aki a határozatban megnyugodott! /64/

Az egész megegyezésben csupán az volt az új, hogy Báthori Boldizsár ismét a fejedelem mellé állt reménykedve még mindig a korábban beigért aranygyapjában. /65/

A június 11-i végzésben mindkét fél a maga győzelmét látta. A fejedelem kápolnájában felcsendülő "Téged Isten dicsérünk..." /Te Deum/ jelezte, hogy Erdély ura sikernek könyvelte el a döntést, mert a részleges országgyűlés meghátrált, július elsejét az egész fejedelemség színe előtt döntenie kell az országgyűlés^{nek a} keresztény szövetség mellett, vagy ellen, s keményen eltökélte magát, hogy akaratát keresztülviszi. "S hogy pedig e szándékában meg ne ingattathassák, esküt tett le, hogy semmi által sem engedi magát a keresztény szövetségtől elvonatni, s egyszersmind portán levő követei Torma és Óváry visszahívása iránt is intézkedett; az elsőnek mint elaggott embernek hazabocsátását egyszerűen kérte a portától, az utóbbit pedig egy levéllel inté a hazajövetelre. Én jól vagyok - ír a neki - te is ügyelj magadra. S Óváry megértvén az intést, hazaszökött." /66/ Ugyanakkor egy tervezetet készített Zsigmond, amelyben 2000 harcost kér Mátyás főhercegtől, s maga is készült a török megtámadására és a bánáti felkelés tényleges megsegítésére. /67/

Az ellenzék is a maga győzelmét látta e határozatban, mert ismét sikerült elodáznuk a döntést, s bíztak abban, hogy az idő nekik dolgozik, hogy júliusra tisztázódnak az erővonalak, fény derül arra, hogy időszerű-e már a török-szövetség felmondása? Az előjelek nem ezt mutatták, mert most vették a hírt a lengyel Kanc-tól, hogy Gázi Gэрáj kán tatár hordái - a török hívására - már útban vannak Magyarország felé, s ki tudja, hogy nem-e a rebellis Erdély ellen fog-nak-e majd fordulni? /68/

Ez volt Erdély politikai helyzete akkor, amikor a bánáti felkelők harmadik követjárása vitte az örömhírt a Bánátba, hogy fegyveres segítséget kapnak a bánáti harcosok.

2./ A felkelők harmadik követsége Gyulafehérváron. A felkelők harmadik követjárására közvetlenül Szofi Szinán legyőzése után került sor, s az június 10-ére érkezhetett meg Gyulafehérvárra Báthori Zsigmondhoz. /69/ Sajnos e követség résztvevőinek nevét sem ismerjük források hiányában, viszont tudjuk, hogy győzelmeik trófeáit - zászlókat és értékes fegyvereket - hoztak a fejedelemelek, meg egy levelet, amelyben Zsigmondot így titulálják /70/: "Az tündöklő és fényességes királynak, Erdélyország és Rácország királyának Zsigmondnak, molduvai és havasalföldi dicsőséges vajdájának." /71/ A felkelők tehát királysággá alakultak, s királyuknak Zsigmondot választották. Az említett levélben leírják, hogy a törököket legyőzték, s alázatosan segítséget kérnek uruktól és "egy a hadi dolgokban jártas vezért", mert attól tartanak, hogy a temesi pasa újból támadásba fog lendülni ellenük, ám "...ha volna fővezérünk, /mi/ bátran /előállnánk/ és vereséget mérnénk /az ellenségre./" - /72/ írják levelükben.

A fejedelem előzékenyen fogadta a felkelők küldöttségét, sőt Zsigmond "ez rác királyságot...felvévén, és immár két királyságban lévén..." úr - mint ahogy azt kortárs Szamosközi István írja. /73/ Ugyanakkor 50 tallért adományozott a követeknek /74/ elismerése jeléül, s ismét ígéretet tett, hogy Temesvár felmentésére segélyhadakat küld, sőt megígérte, hogy a híres erdélyi katonát, Székely Mózes hadakkal egyetemben azonnal segítségükre küldi.

Székely Mózes valóban tehetséges katona volt, aki komoly segítséget adhatott volna a felkelőknek. Ugy 1553-54 körül született Székelyudvarhelyen, s fiatal korában sókereskedő volt, majd katona lesz. A Báthori ház oldalára állt, s a kerelőszentpáli csata /1575/ egyik győztes vezére volt. Később Báthori István orosz hadjáratainak győzelmes vezetője, majd Erdélybe hazatérve udvari méltóságot töltött be, s a Báthori család hű pártfogója mindig. Ezért esett a fejedelem választása most rá, amikor a szerbeknek segítséget szándékozott küldeni. /75/

A felkelők küldöttei megnyugodtak a közöltekben, s visszatértek övéikhez, vive az örömhírt, Székely hadainak kiküldését.

E követjárás és a nekik tett ígéretek miatt terjesztette június 11-én a fejedelem Kovacsóczy által az országgyűlés elé a szerbek megsegítésének megszavazását, s ezért állt ki maga is mellettük beszédében!

A jún.10-11-i országgyűlés lezajlása után aztán a siker reményében Báthori Zsigmond valóban "jelentékeny számú fegyveres erővel" Székely Mózeset el is küldi a Bánát felé, azonban egyelőre még nem adott neki parancsot az erdélyi török határ átlépésére./76/

3./ Szerb követség Palaticus Györgynél. A felkelők - párhuzamosan a gyulafehérvári követségjárással Lugosra, Palaticus Györgyhöz is küldtek követeket. A lugosi bán is udvariasan fogadja őket, s ő is ígéretet tesz a felkelőknek, hogy mozgalmukat támogatni fogja, s az egész június folyamán - utasításának megfelelően, - követeket küld hozzájuk levéllel és üzenetekkel, amelyben állandóan harcra buzdította őket, sőt fegyvereket, úgyúkat és löszert küldött nekik. A bán állandóan híresztelte, hogy maga a fejedelem fog személyesen hadba indulni Temesvár felszabadítására./77/ Ezt a híresztelést a felkelők el is hitték, ami nem volt csodálatos, hisz ekkor ez a hír nyugaton is átment a köztudatba, amit bizonyít például Tomasso Contarini velencei követ 1594 jún.23-án Regensburgban írt levele is: "Il Transilvano pare che sempre più si vada dichiarando per la parte Imperiale pel quanto viene divulgato, dicendosi che gia aveva determinato di campeggiare la terra di Temisvar..." /78/ "Az erdélyi /fejedelem/ úgy tűnik, hogy mindinkább kinyilvánítja a császári fél részére - amennyiben az elterjedt - mondván, hogy már megállapodott abban, hogy Temesvár földjén fog táborozni..." / Venier velencei követ 1594. júl.9-én Sztambulból pedig egyenesen azt jelenti a Dogenak, hogy "...Temesvár ostrom alatt áll." /79/ Természetesen ez utóbbi hír alaptalan mendemonda volt.

Nyilvánvaló, hogy ez annyira elterjedt híresztelésnek hitelt adtak a felkelők is, és várták a fejedelmi hadakat, amellyel közösen ostrom alá vehetik Temesvárt! Valójában azonban a várt segítség úgy a fejedelem részéről, mint Palaticus részéről mindegyre késett, s helyette egy követ jelent meg verseci táborukban, úgy június derekán.

4./ Vajda Mihály követjárása a felkelőknél. Feltehetően a júniusi részleges országgyűlés után, Báthori Zsigmond felbuzdulva az eddig elért félsikereken, meg a szerbek megnyugtatóására is, a fejedelem valószínűleg értesíti Palaticus Györgyöt, hogy küldjön

egy követet a szerbek közé. E követ feladata volt, meggyőződni arról, hogy a felkelők valóban lojálisak-e Erdély urához, továbbá a felkelés további kiszélesítésén kellett munkálkodnia. /80/ Véleményem szerint, erre Palatics György lugosi bán, egyik megbízható ispánját nevezi ki a feladat végrehajtására. Az ispánt /castelloni/ Vajda Mihálynak hívták, aki forrásaink szerint, már 1593-ban is szörényi castelloni volt. /81/

Vajda Mihály kb. június derekán ment a szerbek közé, s a jelek szerint azt a hírt vitte nekik, hogy Székely Mózes már a szörényi bánság területére érkezett. /82/ A verseci táborba való érkezésekor mintegy 1000 felkelőt talált itt együtt, s azokkal közölte Székely közeledtét, majd harcra buzdította őket a török ellen. Vajda felszólításának meg is volt a maga eredménye, mert két-három napon belül a verseci vezetők - Sava bán, Velja Mironic és Teodor Tivodorevic - szétküldött embereiken keresztül 5-6000 főre emelték a verseci tábor felkelőinek számát. Az egybegyűlt felkelők aztán Sava bán, Velja Mironic, Teodor Tivodorevic meg Vajda Mihály előtt megesküdtek, hogy hiven és igazán fogják szolgálni a királynak tekintett Báthori Zsigmondot, s a felkelés ügye mellett mindig kitartanak. /83-a/ Versec tehát június derekán a felkelés középpontjává vált, s ebben nagy szerepet játszott Vajda Mihály küldetése. A kiküldött Vajda valószínűleg rövid ideig maradt a felkelők között, s miután meggyőződött azok harci készségéről viszszaért megbízóihoz, hogy jelentse tapasztalatait. /83-b/

5. / A verseci tábor és Székely Mózes. Versec^{en} miután június derekával a felkelés középpontjává vált, döntötték el a mozgalom vezetői a további haditervet is. E haditerv feltehetően magának Temesvárnak a birtokbavételét tartalmazta, tudván a felkelők azt, hogy míg e vár nincs a birtokukban, addig nem tekinthetik bánáti hatalmukat biztosnak. /84/ Temesvár elfoglalásához azonban gyengének érezték magukat, s vezetőik Janko Halabur, Teodor Tivodorevic, meg Velja Mironic - feltehetően verseci püspök - és Sava bán úgy döntöttek, hogy megsürgetik Székely Mózes érkezését, s ennek érdekében 1594. június 23-án /85/ Sava bán, Velja Mironic és vladika Teodor levelet íratott Székely Mózesnek. Levelükben beszámolnak Vajda Mihály érkezéséről, számuk megnövekedéséről és hűségükükről s végül kéri Székelyt, hogy minél hamarabb jöjjön a felkelők

segítségére. Miután az irnok mindezt anyanyelvén - szerbül - le-
írta, fordított egyet az árkuson, s sebesen írni kezdte a levél
magyar nyelvű fordítását is, amely így hangzik:

"E levél adassék az felséges király hadnagyának Zekely
Moysesnek kezébe.

Szava Bán Vely Mironith és Vladika Teodor.

Ezt a levelet írjuk mindniaian, mind zpahiak,^{1./} kenezek és
az egész ratzsag és kereztienység mindnyájan kyk az egy Istentől
megkereztelkettek.

Zolgalatunk és köszünetünk után kívánunk hoszu életet és jó
egészséget az felséges Erdély király és vaydától küldett had-
nagynak és hiv szolgájának my urunknak Zekely Moysesnek.

Ezt akarok kydnek tudtára adni, hog jöre közjyukbe Vayda Mi-
haly együtt találá bennünket ugy mint ezeret. Azért mindennün
elküldözénk a földre és két vagy három napig és egybe gyülhetnek
öt vagy hat ezeren. Az kenezek penig és az kereztienek mindnyájon
ide gyülének és megesküvének Vely Mironith, Szava és Vladyka és
Vayda Mihaly előtt, hogy mindnyájan hyven és igazan zolgalnak az
felséges királynak.

My is egy akarattal mindnyájon Istené vagyunk és az felsé-
ges királyé és kívánunk segítséget ő fgétől. Ezen penig igen örül-
tünk, hogy láttuk az my felséges és kgmes urunk segítségét. Kydet
is az Istennek az király egéssegeért. Tarcsa meg Isten sok ezten-
deig io egjességben.

Költ Versetzen, 13. junii 1594." /Régi naptár szerint. T.I./86/

Székely a levél vétele ellenére sem jöhetett, amelyet külön-
ben továbbított Gyulafehérvárra, s oda június 26-án érkezett, /87/
mert június vége felére a katonai és politikai viszonyok megvál-
toztak. A porta megsejtette Báthori elszakadási tervét. Erdélyben
ugyanis a június 10-11-i országgyűlés után továbbra is megmaradtak
az ellentétek. "U njemu, kao i u Vlaškoj i Moldavskoj, pored moćne
stranke, koja je zelena što više samostalnosti, bila je druga što
je radila u korist Turaka. Kako je u ovo doba sav Žigmundov rad bio
protivan težnjama ove stranke, ova se stala opirati ostvarenju pri-
premanoga saveza s Rudolfom i knezovima Vlaške i Moldavske. Utica-
jem njenim u Carigradu je već bilo odlučeno na mesto Žigmunda er-
deljskim knezom naimenovati brata mu Valtazora, pristalicu Turaka,

1./ Szláv zadrugót ^{jönöket} jelent itt. T.I.

x/ kérjük külgg segítséget, hogy my is örülhessünk és hányöröghessünk

a turska stranka nadajući se od Turaka i oružajnoj pomoći otpoče življe raditi protivu kneza, istina u početku više tajno, ali kasnije otvoreno tako, da se Žigmund morao više zanimati mislju kako da obezbedi sebi kneževski presto nego što je mogao misliti o uštanaku u Banatu. Opozicija je bila moćna, s toga je ovaj tražio sres-tava da joj doskoči." /88/ /"Eppen úgy mint Havasalföldön és Moldovában az önállóságra törekedő erős párt mellett volt egy másik párt is, amely a törökök érdekeit képviselte. Ez a Zsigmond ellen dolgozó klikk ellenezte a Rudolffal és a havasalföldi fejedelem-mel meg a Moldovával kötendő szövetséget. Sztambul pedig már eldön-tötte, hogy Zsigmond helyére Boldizsárt fogják a fejedelmi trónra ültetni, mint saját emberüket. Ez a párt abban a reményben, hogy tö-rök segítséget kap, még élénkebben és nyiltabban kezdett dolgozni Zsigmond ellen. Ezért Zsigmond többet volt kénytelen foglalkozni a fejedelmi trónra megőrzésével, mint a bánáti szerbek felkelésé-vel."/

Báthori a dolgok illetén alakulásával, ismét kénytelen volt visszalépni, és június 24-én a szultánnak, illetve június 25-én Szi-nánnak írt levelében Székely hadmozdulatát a határmenti zavargá-sokkal indokolja, /89/ s miután Székely Mózes az erdéli megállá-podás szerint megállt Erdély határánál, most ismét utasítást kap a fejedelemtől, hogy a kedvezőtlen politikai helyzetben semmiképpen sem lépjen török területre. /90/ Ez utasításhoz híven Székely Mózes csapatával június végén megállt a Szörénységben, s tétlenül nézte végig a bánáti eseményeket.

Az erdélyi hadseregnek ez a megállása most már végzetes volt a felkelés szempontjából, amelyet teljessé tettek aztán a júliusi erdélyi politikai események, meg az, a tényező is, hogy a felkelők az osztrákoktól sem kaptak tényleges segítséget.

VI. OSZTRÁK-SZERB TÁRGYALÁSOK

1./ Az osztrák-török hadszíntér 1594 nyarán. Ahhoz, hogy a szerbek nem kaptak tényleges, illetve számottevőbb katonai segít-séget a törökökkel hadban álló osztrákoktól, a császári hadvezetés szűklátókörűsége mellett, a kedvezőtlen katonai helyzet is hozzá-járult.

1594. júniusában az osztrák-török fronton két ponton volt je-lentősebb hadművelet: Hatvannál és Esztergomban. Mátyás főherceg

1594.máj.4-től jún.28-ig vívta 50.000 főnyi katonával sikertelenül Esztergomot, míg Tiefenbach vagy 14-15.000 emberrel Hatvant ostromolta. Ez az ostrom is sikertelen volt, akárcsak az esztergomi. A szerdár május 25-én a többi közt temesi segédhadakkal is - megindult az ostromlott Esztergom felmentésére, s magához rendelte a krimi tatárokat is Gázi Gэрáj kán vezetésével. A tatárok július elején /3 és 11-e közt/ már Erdélyben vannak és július közepén Szolnoknál átkelnek a Tiszán, s augusztus elején csatlakoznak Szi-nán hadaihoz Tata közelében.

A török felmentősereg érkezésének hírére Mátyás főherceg felhagyta Esztergom ostromával és június 28-án Bécs védelmének érdekében hadaival visszavonul Esztergom alól. Július 7-én pedig magához rendeli Tiefenbachot is, akinek korábban 2000 főnyi segédcsapatot küldött. Így Esztergom és Hatvan felszabadult a keresztény nyomás alól, és a front nyugatabbra húzódott vissza. /91/ Mindez természetesen végzetes volt a bánáti szerb felkelésre nézve - különösen Tiefenbach elrendeltetése érintette őket súlyosan, mert így messzebb került a felkelés színhelyétől, pedig ő komolyan támogatni akarta a bánáti szerbeket. A becskerekai szerbek ugyanis kapcsolatba léptek segélykérés miatt az osztrákokkal.

2./ A felkelők kapcsolatai az osztrákokkal. Mig Erdéllyel titokban kellett tárgyalni a felkelőknek, addig Ausztriával nyíltan tárgyalhattak a szerbek, mert Ausztria hadban állt Törökországgal. "Nevolja je bila samo to što je granica austrijske Ugarske bila udaljena, no kod je u maju general Tiefenbach, vojni zaporednik u gornjoj Ugarskoj, nobeo svoje čete iz Košica i opseo turski grad Hatvan pa se tako približio ustjancima, stupišu oni u živahnu prepisku s Tiefenbachom." /93/ /"A nehézség csak az volt, hogy a Habsburg-Magyarország határa messze volt, de amikor május hónapban Tiefenbach tábornok, Felső-Magyarország katonai parancsnoka, elindította csapatait Kassáról és megszállta a török várost - Hatvant - és így a felkelőkhöz közelebb került, élénk levélváltásba kezdtek /a felkelők/ Tiefenbach-hal."/

Különben a bánáti felkelés híre eljutott az osztrák hadseregbe és Prágába is. Prágában kétféleképpen vélekedtek a felkelésről. Voltak akik lebecsülték a bánáti mozgalmat, és nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget. Mások helyesen, komoly következményeket tulajdonítottak az eseményeknek, amely mentesítheti az osztrák

török frontot. Amikor aztán újabb hírek érkeztek a szerbek győzelméről, s ugyanekkor a császári seregek jelentéktelen eredményekkel harcoltak a törökökkel szemben, kezdtek az udvarnál nagyobb jelentőséget tulajdonítani a felkelésnek. A felkelőknek ugyanis sikerül megakadályozni a török katonai telepeket abban, hogy komoly katonai segítséget nyújtsanak a bekerített Hatvannak és Esztergomnak./93/

3./ Követjárások. A bánati felkelők júniusban elküldték követüket - Đurađ Racot - Tiefenbachhoz a hatvani táborba. Đurađ Racot június 9-én érkezett Hatvan alá, és közli a szerb győzelmeket /Becs-kerek elfoglalását, Erdőhegy, Becse ostromát és a pretayi győzelmet./ A következő napon /június 10-én/ újabb szerb követ érkezett, aki beszámolt a tábornoknak Titel meg Versec elfoglalásáról, s Becse ismét megújuló ostromáról. Ezután mindkét követ segítséget kért, meg azt, hogy küldjék őket Mátyás főherceg elé./94/

Tiefenbach lelkesen fogadta a felkelők követeit, s maga 3000 lovast szándékozott nekik küldeni meg lőszert, majd eleget téve követelésüknek, június 10-én ajánlólevéllel Mátyás főherceghez küldi őket Esztergomba./95/

A szerbek magát a tehetséges Tiefenbachot szerették volna fővezérüknek, azonban Mátyás - aki ugyancsak fogadta őket - nem teljesíthette sem a szerbek, sem Tiefenbach kívánságát a júniusi hadi helyzet miatt, s ez a felesleges időtöltés sorsdöntő volt a felkelés szempontjából./96/ A szerb követek az esztergomi táborban tárgyaltak még Pálffy Miklós magyar hadvezérrel is, akárcsak a hatvani táborban tartozkodó Báthori Istvánnal is,/97/ de ezek a tárgyalások sem vezettek különösebb eredményekre.

4./ Német segítség a felkelőknek. A szorongatott helyzetben levő osztrák tábornokoktól, ha jelentősebb segítséget nem is, de kisebb anyagi és katonai támogatást mégis kaptak a felkelők az osztrákoktól. Ennyivel legalább pozitívabb eredményt értek el, mint Erdély viszonylatában, ahonnan lényegében - ígéreten kívül - semmi anyagi támogatást nem kaptak.

Pálffy Miklós június közepén küldött nekik néhány kiváló katonát. Mátyás főherceg pedig június 18-án 400 német vasast, néhány ágyút és kevés magyar könnyűlovast küldött nekik./98/ Tiefenbach is eleget tett a szerbek kérésének - tehetségéhez mérten - és a

Hatvant ostromló seregéből küldött 400 katonát, 300 huszárt és 100 ágyút a költő Balassi Bálint testvérének - Balassi Ferencnek - vezetésével./99/

Sajnos a Balassi Ferenc által küldött segítség sohasem érkezett meg. Ugyanis a tatárok "...a Lengyel - és Magyarországot elválasztó beszkiđi havasokon, roppant erdők, szakadások s omladványoktól nehezített úton ereszkedett Máramarosba, hol sok emberét veszté, mert Kornis Gáspár az erdélyiekkel a szorosokat megszállá, mi az átkelést igen megnehezíti, végre Szolnoknál a Tiszán átkelén, a törököktől kalauzolva Szinán táborába érkezett, kit már a persa háborúból ismert... Tieffenbach, mennyire ereje engedte, mindent elkövetett, hogy a tatárokat a Tiszáni átkelésbe gátolja; miért is hadait fölvivén Máramarosnak, Huszt felé nyomult és Szölösnél táborba szállott; de gyengesége érzetében, meg jobb oldalát szél is érvén, amerre jött visszatért. E hadjárat alkalmával a serény, nagy reményű ifjú Balassa Ferencz, midőn a tatár utóhadat háborgatva, csipkedé, övé alatt egy nyíllal hasba találva, mindenki fájdalmára elesett." /100/ Ez ütközetben, amely a források szerint valami Monostor hegyénél játszódott le, elhullott a szerbek segítségére küldött had nagyrésze is! Mindez július derekán történt./101/

A szerbeket azonban még egy komoly veszteség is érte: reményüket Tieffenbachot, Mátyás főherceg július 7-én magához rendelte. Mátyás és Pálffy segédcsapatai viszont talán megérkeztek a felkelők közé./102/

Az osztrák segély ilyen nagymérvű lecsökkenése, s az erdélyi segítség elmaradása, meg a belső bajok miatt is, a felkelés sajnos elérkezett a hanyatlás stádiumába 1594. június végén.

VII. BÁNÁT 1594. JUNIUS VÉGÉN

Bánát katonai helyzete 1594. június végén még lényegében változatlan volt. A felkelők kezén volt még mindig Becskerek, Becse, Obád, Csákova, Titel, a Dél-Bánát Versec központtal, a Duna-Tisza vonala, Morzsina, s a Maroson túl pedig Lippa, Jenő és Világosvár. Temesvár még mindig szilárdan a törökök kezén volt, s a segítségek elmaradásával most már nem is számíthattak a város elfoglalására. A bánáti felkelés további sorsa pedig e várostól függött.

Ebben a kritikus helyzetben a felkelőknek következetesen össze kellett volna tartaniuk, de sajnos a felkelők "...csapatai rendet-

lenek voltak, nem volt elég lőpor, sem katonai szakértelemmel rendelkező emberük, aki helyesen tudta volna vezetni a fellázadt népet. A vezetők helytelenül fogták fel a feladatokat. Ahelyett, hogy megszervezték volna a csapatokat, ahol nem volt semmi fegyelem... s megtiltották volna a rablást, és adott esetben döntöttek volna arról, hogy hol és mikor kellett volna, vagy nem kellett volna verekedni, a legdrágább idejüket azzal pazarolták el, hogy erős erődítményeket támadtak meg és várták a segítséget a felbújtóktól." /103/

A felkelőkön elhatalmasodott a viszálykodás, amelynek keletkezését a történetíró Bethlen így írja le: "És már a rácok seregei az ügyek oly jó kimenetelében virágoztak, s a temesvári pasa által a legkevésbé sem becsméreltettek, csak az egyenetlenség, a hadi dolgok haláltvivő mérge, ne csinált volna haszontalan próbálkozásokat, úgy, hogy a lelkeket és az erőket széthúzta." /104/ A szerbek egysége tehát akkor bomlott fel, amikor arra éppen a legnagyobb szükség lett volna. Ezzel azonban még nem ért véget a szerb felkelés bukásának lehetőségeit előre vető tényezők golyótája! Még egy rendkívülien kellemetlen esemény következett be június végén a szerbekre nézve.

A porta 1594. június utolsó napjaiban ismét pasacserére szánta el magát a temesi elajetben. Leváltották az eddigi temesi pasát - Szofi Szinánt - neki tulajdonítva az eddigi vereségeket, s helyébe a tehetséges Hasszán pasát nevezték ki temesi bejlerbejjé. Az új temesi pasa /"Hasszán, a kicsi"/ csapatait egyesítve a budai pasa seregeivel, kb. 30.000 emberrel július elején a felkelők ellen indult. /105/ Ez a hadbavonulás végérvényesen előrevette a felkelés bukásának lehetőségét, - hisz az egyenetlenkedő és magukra hagyott szerbek ezt a csapást már nem tudják kivédni, - s a felkelés bukása 1594. júliusában és augusztusában valóban bekövetkezett!

VI. FEJEZET

A bánáti felkelés bukása

/1594.július-augusztus eleje/

Négy hónapos küzdelem után, 1594. júliusában és augusztus elején, a magára maradt és széttagolt felkelőket a török túlerő legyőzi. A felkeltek azonban nem adták ingyen életüket és szabadságukat, hanem keményen harcoltak a kilátástalan helyzetben is. A vereségsorozat először Nyugat-Bánátban kezdődött meg július elején.

I. A FELKELES BUKÁSA NYUGAT-BÁNÁTBAN

1./ A temesi pasa támadásának kezdete. Az újonnan kinevezett temesi pasa - Hasszán "a kicsi" - segítséget kért és kapott a budai pasától, a nagyvezértől, meg Beogradból is, /1/ és így segeregének száma 30.000 főre növekedve, /2/ elindult valószínűleg Temesvárról a felkelők ellen. Támadási iránya Versec volt, a felkelők fő táborát akarta felszámolni, hogy aztán felszámolja a bánáti tájak más helyein levő mozgalmakat is. /3/ A pasa hadbavonulására - a jelek szerint - június végén, vagy július elején került sor.

2./ A verseci tábor felszámolása. A felkelők amint megtudták, hogy nagy török haderő közeledik táborukhoz, azonnal támadásra készültek ellenük. /4/ Ám nem az egész itteni szerbség, hanem csak egy részük gondolt az ellentámadásra, feltehetően Teodor Tivodorevic vezetésével. /5/ Ezek felszólították a lakosságot, hogy csatlakozzanak hozzájuk, de a nép, félelmében, már sokszor ellenkezett, s így a török ellen vonuló csapatok harca csak kisebb csetepatéakra korlátozódott. /6/

Versec, Teodor Tivodorevic és csapatainak távozása után, június végén, elvesztette eddigi jelentőségét és irányító szerepét, és így a verseci tábor által átmenetileg összefogott felkelés ismét részekre szakadt, s ezután elkülönítve harcoltak a törökök ellen, külön a Dél-Bánátban, külön nyugaton és keleten, illetve az É.Ny.-Bánátban és a Maroson túl. A felkelőknek ez a szétforgácsolódása természetesen csak a törököknek kedvezett és elősegítette a mozgalom bukását. /7/

3./ Facset erdélyi közre jutása. A bánati török erősségek védőit meglepte a felkelők ellenállási szándéka, s okulva a korábbi szerb győzelmekből, a kisebb várak és palánkok védői egyáltalán nem érezték magukat biztonságban most, amikor megtudták, hogy a felkelők ismét harcra készülnek. Mivel nem tudták a felkelők támadásának pontos irányát, a kisebb erősségek védői határozottan félni kezdtek. Így volt ez a facseti török őrség esetében is. Facseten - amelyet már márciusban is fenyegettek a felkelők, 1590/91-ben 94 főnyi őrség volt, /8/ köztük délszláv martalócok is. A facsetiek attól tartva, hogy a felkelők ellenük fordulnak, egyszerűen elmenekültek Facsetről a biztonságosabb Temesvárra, s az üresen hagyott facseti palánkot aztán Palatics György katonáival egyszerűen megszállotta július első napjaiban. /9/ Így került minden különlegesebb erőfeszítés nélkül Facset az erdélyi fejedelem birtokába. Facset kézre kerülése azonban már nem változtatott lényegesebben a felkelők helyzetén.

4./ A nyugat-bánati felkelés leszűkülése. Amikor a bánati ráják hírt kaptak Hasszán pasa támadásáról, elvesztették harci kedvüket, s nem támogatták a felkelt hajdukokat és rájatestvéreiket, félve a török kegyetlen megtorlásától, /10/ s a török támadás valóban csakhamar megkezdődött. A pasa seregeivel először Facset visszafoglalására indult megváltoztatva eredeti tervét, vagyis Versec megtámadását. /11/ Amikor azonban hírt kapott arról, hogy a felkelés egyik fő vezetője - Teodor Tivodorević csapataival Nyugat-Bánátba húzódott vissza arra gondolva, hogy majd támadásba lendül, a török ellen, Hasszán ismét irányt változtatott, s Facset visszavételéről lemondva Nyugat-Bánátba indult.

Hasszán 30.000-es főnyi seregének útja valóságos diadalút volt, mert a közbeeső kisebb erődök és települések egymás után adták meg magukat a törököknek. Ennek aztán az lett a következménye, hogy Nyugat-Bánátban a felkelők hatalma csupán Becskerek és Becse környékére zsugorodott össze. /12/ E szűk gyűrűben tudták meg aztán a felkelők a környék magyar fuvarosaitól, hogy Hasszán pasa seregével egyenesen ellenük nyomul előre. /13/

A felkelők először megijedtek és zsákmányukat összeszedve el akarták hagyni Becskereket. A város lakói azonban "...zúgolódva hányták ezek szemére: hogy t.i. holt testeiket sem kellene ott

hagyniok. És erre, bár segéd nem érkezék ott maradtak, s a véghe-
lyeknél örködött s most meghitt rác-oláh - s magyarcsapatokkal
/erdélyi szabadhajdúkokról van szó - T.I./ Hozán basa... elébe
léptek." /14/ A védelemre felkészült felkelők száma azonban - a
kortársak véleménye alapján - alig haladta meg a 4300 főt, míg a
törökök száma vagy harmincezer volt. /15/ Ilyen lényeges erőkülön-
ség mellett ütköztek meg aztán a felkelők a törökökkel Becskerek
mellett, a Branković krónika szerint 1594. július 10-én. /16/

5./ A felkelők becskerei veresége /július 10./ A maroknyi
elszánt szerb, magyar és román csapat talán nem is tudta pontosan
azt, hogy mire vállalkozik, mikor ezt az ütközetet elfogadta. Segít-
ségre nem számíthattak, egységes hadvezetésük nem volt, tüzfegyve-
rekkel pedig aligha rendelkeztek, de mégis elfogadták az ütközetet,
mert tudták, hogy jobb a halál a török rabságnál, s ők, akik megiz-
lelték most a felkelés során a szabadságot, nem voltak hajlandók
arról lemondani, s felvették érte a kétes kimenetelű küzdelmet is.

Az ütközet a következőképpen zajlott le: "A várban volt ma-
gyarok az elő-, a rácok a derék-, az oláhok a hátszázadban vonulnak
ki négyezer-háromszázan. A rácok sz. Miklós nevét kiáltva kezdék
meg a csatát; s mindjárt az első megrohanásnál hátrálni kezdte az
ellenfél. Ez vagy üldöztetve amazoktól, vagy talán csak színlelés-
ből futamodva, ott állapodott meg, hol őket elpusztítani akará, s
szörnyű álgylánggal fogadá. A magyarok oldalvást húzódtak olly
célból, hogy az ellenfélnek cselt vethessenek. A rácoknak s oláhok-
nak gyorsan kellett volna a várba visszatérni. Azonban ezek részint
egymás nyelvét nem értve, részint a kiszámolt mozdulatokat szala-
dásnak tekintvén megfutamodtak, s ezzel minden el volt végezve;
törökbárd s gyilok alatt húltak-el a becskerei hősmagyarok s rá-
czok, keresett kincsek alatt rostkadának - össze, s háromszáz alig
menekült - meg életben." /17/

A felkelők július 10-én Becskerek alatt elszenvedték első
súlyos vereségüket. E vereség sorsdöntő volt a nyugat-bánáti, de az
egész bánáti felkelés viszonylatában is. A négyezer hulla világosan
fémjelezte a török kegyetlen szándékát, s ez további harcra ösztö-
nözte a felkelőket, de a kimenetel már nem lehetett kétséges, csak
újabb áldozatok árán kitolta a felkelés teljes bukásának bekövet-
kezését, s a becskerei tragédia után az események még nem tértek
nyugvó pontra a Nyugat-Bánátban sem!

6./ Nyugat-Bánát pacifikálása. A törökök a becskerekí győzelmük után elfoglalták a kiszolgáltatott várost, kiszabadították foglyaikat, majd kirabolták és felgyújtották a várost és szerb lakósaikat felkoncolták./18/ E rombolás és pusztítás áldozata lett aztán a becskerekí vár is, amely leégett, s a felkelés bukása után sem építették újjá, s maga a város is elvesztette korábbi jelentőségét, s a hanyatlás stádiumába lépett. Becskerek megszűnt továbbá szandzsák-központ lenni, s területét a csanádi szandzsákságba sorolták be./19/ A nyugat-bánáti felkelők a vereség után szétszéledtek, s többé nem lehetett összefogni őket. A törökök ezzel az egy győzelemmel teljesen elfojtották a felkelést ezen a vidéken. /19/

Becskerek feldúlása után a törökök a környező falvakra vették magukat, s az ott talált asszonyokat, öregeket, s gyermekeket fogolyként magukkal hurcolták./21/

Becskerekről "...indultak ki a környékre prédáló csapataik, égetve, pusztítva, zsákmányolva a keresztény falvakat egészen a Marosig, de leginkább a ráczokkal éreztetve a félhold zsarnokoskodásának súlyát. A rácz nép elhagyva tűzhelyeit, jószágát és vagyonát, elmenekült a magyar részekre és Erdélybe; /Teodor Tivodorević vladika vezetésére - T.I./ a török Becskerek vérmezején nemcsak reményét és szerencséjét tette semmivé, de egy időre - mint egykorú annalista /Baranyai Decsi - T.I./ - írja - még a rácz nevet is kitörülte Torontálban."/21/ Török kézre került Becse, Titel és a Tisza vonala is./22/

A nyugat-bánáti felkelés bukásával azonban a bánáti felkelés még nem ért véget. Kelet-Bánátban a felkelők erdélyiekkel és románokkal szaporodva, éppen a becskerekí vereség idején Temesvár megtámadására készültek. Amikor azonban híret vették a nyugatiak vereségének, támadásukat egyelőre leállítva futást küldtek Báthori fejedelemhez gyors segítséget kérve./23/ Báthori hatalma azonban 1594. július derekán vészesen megingott, s nem tudott segítséget nyújtani a felkelőknek, hisz fejedelmi hatalmát is komoly veszély fenyegette. A júliusi erdélyi események döntően közrejátszottak a kelet-bánáti felkelés alakulásában is, s annak felvázolása így elengedhetetlenül szükséges a felkelés bukásának megértéséhez.

II./ A JULIUS-AUGUSZTUSI ERDÉLYI KÖZJÁTÉK

ELSŐ SZAKASZA

Erdélyben a törökellenes és a törökbarát párt egyaránt feszülten várta a július elsejére összehívott országgyűlést. A külpolitikai és hadi helyzet azonban 1594. júliusára megváltozott. A császári hadak június 28-án elvonultak Esztergom alól, s Hatvan ostromát is felhagyták július 7-én, amikor Tiefenbachhot Mátyás főherceg magához rendeli. A török mindenütt erőre kapott s Szinán pasa június végén Tatát elfoglalja, majd itt bevárja az általa Magyarországra rendelt krimi tatárokat. Ez eseményekkel párhuzamosan június végén a bánati felkelés is hanyatlásnak indult. Ebben a töröktől való elszakadás kimondására kedvezőtlen időben ült össze Gyulafehérváron július elsején a főurakból és a rendek egy részéből álló országgyűlés, míg a fegyveres nemesek és hadak Tordára mentek, ahol fegyveres tábort alkottak.

A július elsejei tanácskozás Fehérváron a nagytemplomban nyílt meg, ahol Geszti Ferenc tartott beszédet a fejedelem nevében. Kifejtette, hogy Erdélynek fel kell hagynia eddigi politikájával, s le kell váltani a kormányzótanács élén álló olasz egyetemeken tanult főurakat, mert gyakorlatuk nincs a kormányzásban, akárcsak az ókori bölcsenek. Ezután kifejtette "...hogyan térjenek most jó útra, s fegyvert fogva a török kegyetlensége ellen, segítsék meg a veszélyeztetett kereszténység ügyét /ti. a bánati szerb felkelést. - T.I./, melynek támogatására a fejedelem esküt tett." /24/

A rendek meghallgatták Geszti Ferenc előterjesztését, majd Forró János vezetésével követséget küldtek a fejedelemhez, s a végleges döntés meghozatalára egy napos határidőt kértek. Báthori Zsigmond beleegyezett a főnemesek kérésébe.

Július 2-án a rendek valóban meghozták határozatukat, amelyben kimondták, hogy a töröktől való elszakadás ügyében alávetik magukat a fejedelmi tanács határozatainak. /25./ Báthorinak tehát sikerült megnyernie a rendeket, most már csak a tanácsurak voltak hátra, de ez volt az ügy legnehezebb oldala! A fejedelem állandó nyomására azonban a tanácsurak is meghátrálni kényszerültek, s "július 3-án - egyhangúlag kimondták a töröktől való elszakadást." /26/

Történetírásunk eddig úgy tudta, hogy a júliusi gyulafehérvári országgyűlésen sem mondták ki a rendek az elszakadást. Ez azonban

helytelen felfogás volt. Az elszakadás kimondását igazolja a Brüsszeli okmánytár 3. kötetének 64-72. lapján közölt ún. Hatvani névtelenje, illetve az Archiv neue Folge I. kötetének 128. lapján közölt forrás is. Ezt igazolja még San Clemente spanyol követ aug. 28-án Regensburgban írt levele is /közli: Óváry: Az M.T.A. Tört. Biz. oklevél-másolatai Bp., 1894. 229-230. lapján/, továbbá Carrillo jezsuita atya Gyulafehérváron keltezett július 11-i levele is. /Közli: Veress E.: Carrillo A. levelezése és iratai Bp., 1943. 107-108. lapján./ Ezzel szemben az elszakadás elutasítását Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis c. munkája /III. k. 270. l./, Trausch Chroniconja /I. k. 110. l./, és az eseményeket összekereső Baranyai Decsi Magyar históriája /Toldy kiadás-Pest, 1866., 125. l./ bizonyítja csak. Így kézenfekvő, hogy július harmadikán a tanácsurak kimondták a török szövetség felbontását, majd július 4-én - az országgyűlés negyedik tanácskozási napján - a rendek is elfogadják a fejedelmi tanács határozatát - július 2-i végzésükhöz hiven - /27/, és "...megerősítették a törökre való rácsapást... A zaklatott országgyűlés /hadakat/ ajánlott fel a tatárok ellen... Katonákat ajánlottak még fel, akik a rácokat segíteni fogják a török ellen, és még a fejedelem védelmére insurrexiót." /28/ Majd miután "az osztrákokkal való szövetség végzésileg kimondatott, ... a tanácskozó urak a fejedellemmel együtt a templomba menve »Te Deum« -mal ünnepelték meg az új szövetség létrejöttét." /29/

"Az urak beleegyezése azonban csak látszólagos vala. Néhány nap múlva ugyanis tatárok törvén be Erdélybe /Gázi Gэрáj 25000 főnyi hordája - T. I./, a fejedelem Báthori Boldizsárt küldé ellenök. Ez azonban több elégtelen urral együtt /Kendi Sándorral, Ifju Jánossal és másokkal - T. I./ Tordára sietett, ..." /30/

Tordán Kendi Sándor - a korábbi ellenzék vezére - ismét fellépett a törökbarát politika mellett a tatárbeütés hírére, s beszédet tartott a fegyveres nemesek előtt, amelyben a most kimondott törökellenesség felbontását követelte. /31/ Beszéde a nyomasztó helyzetben nagy hatást keltett, s az egybegyűlt fegyveres nemesek a Gyulafehérvárról ideérkező tanácsosokkal és főurakkal egyetemben "...a gyulafehérvári végzést megsemmisítve, a törökkel való szövetséget Erdélyre nézve szükségesnek jelenték ki; ..." /32/ ugyanakkor elhatározzák, hogy a fejedelmet Tordára kéretik "minthogy a fejedelem már elérte 24. évét, újítsa meg a Medgyesen letett alkotmány-esküt, azon esküt t. i., melylyel a portának hűséget fogad-

dott."/33/ A tordai gyűlés e határozatát Ifjú János vitte Gyulafehérvárra a fejedelemhez, de a fejedelem a Tordára utazást és az eskütevést betegségére hivatkozva elutasítja./34/ Az események ezzel még tovább bonyolódtak, mert Gázi Gэрáj kán csapatai júl. 3. és 11. között beözönlenek Erdélybe, s Kornis Gáspár Husztnál ellenálló csapatait megverik, majd Zilahot fenyegetve Erdély belseje felé igyekeztek./35/ A tatárbeütés július 11-én nagy pánikot keltett. Fehérváron és Tordán egyaránt, s az emberek Erdély végnapjainak elközelgésétől tartottak.

Ebben a rendkívül nyomasztó helyzetben ismét egy katonai puccs lehetőségének eszméje született meg, ezúttal azonban Báthori Boldizsár agyában! Július 11-én Boldizsár néhány tanácsúrral Fehérvárra ment át és hadakat rendelt a tatárok ellen, s ezen a címen hadbaküldték a fejedelem darabontjait is! A tatárveszélyt így sikerült elhárítani Transilvania felől, s azok átmentek az Alföldre, majd aug. elején egyesültek Szinán hadaival a tatái mezőn!/36/

A fejedelem magára maradt Gyulafehérváron, terveit megbukva látja s hadait is kivonták kezéből. Ekkor érkezett meg a szerb futár, aki a becskerek-i vereség híre mellett még segítséget is kért a kelet-bánáti felkelők részére. Zsigmond nem bírta tovább, le kellett mondania a felkelők megsegítéséről, s közölte a futárral, hogy mozgalmukat nem tudja támogatni!/37/ Fejedelmi hatalmához azonban még makacsul ragaszkodott, s "...Carrillot hirtelenében a császári udvarba indítá segítségért a maga és a kereszténység ügyének védelmére. A tordai felkelők azonban Carrillot Erdély határán elfogták /július 17-én - T.I./ /38/ és Bethlen várába vitték." /39/

Carrillo küldetése időszakában lép a színre Báthori Boldizsár és unokaöccsét - a fejedelmet - lemondásra szólítja fel!/40/ A fejedelemnek hadai nincsenek, tervei megbuktak, követét elfogták politikai ellenfelei. Ebben a kilátástalan helyzetben Zsigmond enged a nyomásnak, s ideiglenesen átadja a hatalmat - kényszerűségből - Boldizsárnak, mint kormányzónak, de birtokaira továbbra is jogot formál s magának évi 12.000 tallért követel! Ez volt Báthori Zsigmond első lemondása a fejedelmi trónról, s nem a köztudatba átment 1597-es, és ez a lemondás, amely lényegében nem következett be, kényszerből fakadt, s nem Zsigmond önszántából, mint azt eddigi történetírásunk tartja; ugyanis a tények erre rácsafolnak! /41/

Miután Zsigmond kényszeredetten elfogadta a lemondást, Carrillot júl. 19-én szabadon engedik, s ura után küldik Kővárra./42/

Közben a tordai gyűlés július végén Kolozsvárra ment át, s ott július 29-én Báthori Boldizsár magát fejedelemmé akarta választatni, de a gyűlés megelégedvén a Báthori-család erdélyi uralmát, a fejedelemség kormányzását 12 tanácsúrra ruházta át ideiglenesen, mert a rendek előtt a velencei köztársasági forma északi megteremtésének illúziója lebegett./43/ A 12 tagú kormányzótanács legelső feladatának az ország lecsendesítését és a török megengesztelését tekintette. Emellett arra törekedtek, hogy ismét "felix Transilvania" legyen hazájuk s ezért gondoskodnak volt Erdély katonai védelméről is. Bornemissza Jánost és Lónyai Albertet a Szilágyságba küldték az újból betörő tatárok ellen, Szilvási Lászlót pedig a székelyek hadbahívásával bízták meg. Új portai követté pedig az abszolút törökbarát Kendi Sándor tétetett meg./44/

Egyik fő törekvésük volt a tanácsosoknak, hogy elhatárolják magukat a már haláltusáját vívó bánati felkeléstől, s ezért "...Szalánczy Lászlót... a Temesvár vidéki török viszonyok rendezésével bízták meg: feladata volt Palatics... lugosi bánhoz menni, s rábeszélni ezt, hogy a töröktől általa a rácz mozgalmak idejénben elvett Facsetet /júl. eleje körül - T.I./ és más erődöket ezeknek adja vissza, igyekezzék megengesztelni a szomszédos bégeket s jövőre tartson jó szomszédságot."/45/ Ez sajnos be is következett augusztus első napjaiban, s Facset feladása egyben a bánati felkelés teljes lezárulását is jelentette./46/

A tizenkéttagú kormányzótanács létrehozatalával az erdélyi közjáték első szakasza lezárult, s e szakasz a fejedelmi hatalom látszólagos bukásához vezetett, ám ezzel az események korántsem fejeződtek be, s a következő hónapban shakespeareai tragédiák színhelye lesz majd Erdély és a véres vajúdas után megerősödő fejedelmi hatalom keresztülviszi ezúttal már sikeresen, de kegyetlenül tragikusan és véresen a török frigy tényleges felbontását. Ez a felbontás azonban már akkor született meg, amikor a Bánátban elbukott a szerbek felkelése részben a júliusi erdélyi események miatt!

III./ A KELET- ÉS DÉL-BÁNÁTI FELKELES BUKÁSA

Az a futár, amelyiket a keleti felkelők küldtek Báthori Zsigmondhoz, sajnos nagyon kedvezőtlen híreket hozott magával, mégpedig azt, hogy Erdély semilyen támogatást sem tud adni a felkelőknek.

A felkelők helyzete viszont egyre súlyosbodott. "Temišvarskom paši stigoše tada u pomoć paše od Budima i Lipova i udruženi napadoše na Srbe pred Temišvarom, koji tu izgubiše bitku.

S ovim drugim porazom bi rešeno pitanje o ustanki Srba u Banatu 1594. godine. Ustanka neki dopadoše turskog ropstva, ali najveći broj, sakupivši se u čete, ne smejući se duže zadržavati u blizini Turaka, povuče se ispred turske vojske i od njih jedini se nastaniše u Jenopolju iznad Arade, a veći deo pokuče se u Erdelj i tamo naseli u Beogradu, Sibinju i drugim gradovima." /47/ /A temesvári pasához segítségül jöttek a budai és lippai pasák seregeikkel, és egyesült erővel újra legyőzték Temesvár alatt a szerb felkelőket.

Ez a második vereség eldöntötte a szerb felkelést a Bánátban 1594-ben. A felkelés nem volt többé. A felkelők egy része hazament, ahol kipusztított otthont talált, egyik része a török fogságába esett, a legnagyobb része pedig csapatokba verődve elmenekült a török közeléből. Ezek a jenei vladika vezetésével Arad felett telepedtek le. Nagy részük Erdélyben telepedett le, Fehérváron és Szébenben és más városokban." /

Hasszán pasa csapata, miután letörte Temesvárnál a Kelet-Bánátban tartzkodó felkelők seregét, feltehetően július derekán elfoglalta a Temesvár környékén a felkelők kezére került várakat, így Obadot és Csákovát, majd Dél-Bánát ellen indult, hogy ott is leszámoljon a még ellenálló felkelőcsapatokkal. /48/

A dél-bánáti felkelés vezetője most Janko /v. Jankul/ Halabur volt, /49/ s véleményem szerint Versec közelében ütköztek a még ellenállók - július derekán - a temesi pasa seregével. Ez utolsó megmozdulás aktív szervezője volt még J. Halaburon kívül a verseci vladika /püspök/ is. /50/

Az ütközetre hamarosan sor került a két csapat közt, s annak kimenetele már nem volt kétséges, a törökbárd és a túlerő ezúttal is győzött, s a verseci sikszágot a felkelők holttestei borították be. Maga Jankul Halabur is életét áldozta a szerbek szabadságáért. /51/

A verseci török győzelem után - mint ahogy azt egy korabeli szerb forrás tanúsítja - "...izide temišvarski paša na Vršác i uhvati vladiku vršačkog i odre ga na mah; i sumpušite se vsi lju-dije iže pod vlastiju vršačkoju: jedni pobegoše v gora, jedni os-

*V više nije bilo, jer se jedini od ustanika vratili na spaljena ognjišta

taše. Potom paša viče: Čujete ljudi je, tko je carev, ne boj, vrati se opet na selo: tko je kraljev - da znam. Potom se ljudi je vratiše k paši, dojdohše s častiju." /52/ /"...megjelenik a temesvári pasa Vršecen és elfogta a vršeci vladikát és azonnal megnyúzatta, és elkeseredtek mind /a felkelők - T.I./ a vršaci uralom alatt: egyesek elszöktek a hegyekbe, mások maradtak. A pasa ezután felkiált: halljátok emberek, aki a császáré /ti. a szultán alattvalója akar továbbra is maradni - T.I./, ne féljen visszatérni a faluba, aki a királyé - hadd tudjam. Utána az emberek részben visszatértek a pasához."/

Versec visszavétele után a pasa pacifikálta a déli területeket is. Versec után kezére került a Luth-i prépostság is, továbbá az Al-Duna vidéke is. Ezzel a felkelés a Dél-Bánátban is végetért július második felében. /53/

A felkelők nagy része elmenekült. Még a becskerek-i vereség után egy 400 főből álló csapat az osztrákokhoz menekült és ott katonai szolgálatba lépett, hogy tovább harcoljon a török ellen. /54/ A menekült felkelők többsége azonban Erdélyben talált menedéket s a lassan tisztázódó erdélyi viszonyok közepette a fejedelem, hatalma növekedtével augusztusban menedéket is tudott nekik biztosítani. A zöm Gyulafehérváron és környékén, meg Tövisen és Szebenben telepedett le Teodor Tivodorevic becskerek-i vladika vezetésével. Teodor Tivodorevic aztán - a források tanulsága szerint - Szebenben egy pravoszláv püspökséget alapított, amely nemsokára kiterjesztette hatalmát a dél-erdélyi románokra is, s belőle nőtt ki a később teljesen románná vált erdélyi ortodox egyház. /55/ Az Erdélybe menekült szerbek kisebb csoportja a Maros vonalánál maradt, s Arad és Szászváros környékén telepedett meg. Ezek azonban csakhamar feloldódtak a környező néprajzi közegbe, azáltal, hogy ismét bekapcsolódtak a törökellenes küzdelembe. /56/

IV. A MAROSON TÚLI ÉS AZ É.Ny.-i MOZGALOM FELSZÁMOLÁSA

A délbánáti felkelés bukása után kerülhetett sor - véleményem szerint - a Maroson túli és az É.Ny.-bánáti mozgalmak felszámolására. Forrásaink ezekről a küzdelmekről semmit sem szólnak, s ennek feltárása - ha ugyan lehetséges - még a jövő feladata. Először talán a Maroson túli mozgalom számolódott fel, talán az itteni

török kézen levő erősségek /Békés, Szarvas, stb./ megerősödésével, s Hasszán pasa seregének ide vonulásával. Tény az, hogy Világosvár, Jenő, illetve Lippa még július második felében ismét a török kézre került. Lippa ekkori ismételt török kézre jutását igazolja az a tény is, hogy 1595-ben a keresztények Borbély György vezetésével ostrom alá fogják, sőt be is veszik. Ez természetesen csak úgy történhetett meg, hogy a bánáti felkelés bukásakor Lippa ismét török uralom alá jutott. /57/

A Maroson túli felkelés bukása után került sor az É.Ny.-bánáti mozgalom felszámolására, s Morzsina, Dobra elfoglalása után július végén már csak Facset volt a felkelők kezén, annyiban amennyiben Palatics ideküldött csapatában felkelők is voltak. A vázolt erdélyi események miatt azonban augusztus első napjaiban Szalánczi

László küldetésének eredményeképpen az erdélyiek Facsetet átadják a törököknek, s átadásával a bánáti felkelés végetért! /58/ A török ura lett egész Bánátnak, s a szerb lakosság egy ideig komoly megtorlások áldozata lett, de nem adta fel küzdeni-akarását és a felkelés bukása után csakhamar ismét a harc élvonalában találjuk Erdélyben, az osztrák hadseregben, sőt az 1595-ös erdélyi vezetésű bánáti hadjáratban is!

Az öt hónapig tartó felkelés elbukott, mert a külföldi támogatók kegyetlenül magára hagyták, mert 1594 második felére a török fegyverek fölénybe kerültek az északi fronton, mert a felkelők nem tartottak össze győzelmeik után, nem volt egységes vezetésük és erejüket meghaladó ostromokba kezdtek. Emlékük azonban megmaradt, hisz tehermentesítették átmenetileg a tényleges hadszíntért, s a nép szabadság utáni vágyódása mondákba öntötte a nagyszerű szabadságküzdelmet, amelyet még a 17. század második felében élt erdélyi történetíró - Bethlen Farkas - ismert.

E dolgozat írója is elsődleges feladatának azt tekintette, hogy feltárja a rendelkezésére álló anyag segítségével ez öt hónapos hőrosz történetét, s ezzel történetírásuk egy fehér foltját felszámolja. Remélem, hogy e dolgozat írójának ez a törekvése sikerrel járt.

K I T E K I N T É S

Röviden szólnunk kell még a teljesség kedvéért az erdélyi közjáték lezárásáról is. Az események sorát ott hagytuk félbe, hogy Erdély ura lemondva trónjáról, hazája elhagyására kényszerült, míg Kolozsváron a tizenkéttagú kormányzótanács a "felix Transilvania" állapotának megteremtésére törekedett. Zsigmond lemondását azonban hívei nem hagyták annyiban, hanem Kővárra gyűlékezvén /Bocskai J., Kornis G., Geszti F., stb./ Báthorit rávették a fejedelmi hatalom visszaszerzésére. Ennek jegyében Kornist július végén Kolozsvárra küldik, aki maga mellé állítja a székelyeket és szászokat, s ennek eredményeként az országgyűlés követeket küld a fejedelemhez, amelyben az kéri visszatértét. A fejedelem természetesen ezt elfogadja, s aug. 8-án bevonul Kolozsvárra, felosztatja a gyűlést és augusztus 17-ére újat ír ki, amely aug. 25-26 között nyilhatott meg. /59/

Az új országgyűlés a fejedelem fegyveres hadainak nyomására kimondta az elszakadást a töröktől aug. 27-én, bár Kendi Sándor ezt továbbra is ellenzi, de az országgyűlés nem iktatta törvénybe a határozatot. Zsigmond álma így valóra vált, azonban tanulva a júl. 3-i végzés következményein, Bocskai és Geszti javaslatára az ellenzéki főurakat, számszerint 12-öt, elfogatta aug. 28-án és aug. 30-án a kolozsvári piactéren az ellenállóknak vagy felét kivégeztette, a többit pedig, - köztük Báthori Boldizsárt és a Facset átadó Szalánczi Lászlót - szeptember folyamán megfojtotta. /60/ Ezzel az erdélyi közjáték második fele is lezárult, véresen és tragikusan ugyan, de a fejedelmi akarat beteljesedett, s az engedékeny és megszeppent országgyűlés szept. elsején ismét elfogadta a töröktől való elszakadást, bár iktatására ezúttal sem került sor.

A szept. elsején lezáródó gyűléssel lényegében Transilvania hivatalosan is csatlakozott a Szent Ligához, azonban a bánáti felkelés ekkorra már elbukott, azon nem segíthetett, bár ezúttal módjában állt volna már Erdélynek hivatalosan is támogatni a felkelést. November 5-én pedig Havasalföld és Moldova is csatlakozik a Ligához, majd Zsigmond még e hóban Geszti Ferenc és Székely Mózes vezetésével hadjáratot indít a Bánátba Lippa és Facset megszerzésére, de e hadjárat teljes kudarccal végződik. Oka: a bánáti

felkelés bukása, hisz a néhány hónap óta állandóan üzött bánáti szerbek, tanulva a felkelésből, még most sem mertek az erdélyi hadak oldalára állni! /61/

Erdély útja innen már egyenesen visz a Szent Liga oldalán történő fegyveres harcokhoz, amelyre az 1595. jan. 28-án Prágában aláírt ünnepélyes szerződés után került sor.

Ami Szinán pasa 1594-es hadjáratának további menetét illeti, arról a következőket mondhatjuk el: augusztus elején a tatái mezőn egyesül Gázi Géraj kán seregeivel és közösen Győr elfoglalására indulnak, amelyet Hordeck gróf szept. 29-én átad nekik. Ezután Komárom elfoglalására készül a szerdár, de arról a hadjárat elhúzóda miatt kénytelen lemondani, s hadait telelőre rendeli vissza, s maga Beográdba megy. /62/

Bánát területe a telelés folyamán ismét a kinok földjévé változott, mert a felkelés bukása után ismeretlen okokból leváltott Hasszán helyébe visszatérő Szofi Szinán pasa dec. 12-én azt írja Palatics lugosi bánnak: "Az tatár kán ide jött telelőre és ugyan itt akar telelni is." /63/ Ugylátszik, hogy a szerbek közül a legvakmerőbbeket ismét mozgásba hozza a tatárok itteni telelése, talán ezért váltják le ismét Szofi Szinánt /64/ s helyébe Ahmed pasát nevezik ki temesi bejlerbejjé 1594. december végén vagy 1595. elején. Ahmed 1595. febr. 25-i levelében újabb erdélyi indítású hajdukportyákról számol be, amelynek talán gyenge visszhangja lehetett a nemrég levert bánáti szerbek körében is. Mindenesetre komolyabb megmozdulásra nem került sor, hisz a bánátiak előtt még nagyon eleven volt a bukott felkelés példája. Ahmed - említett levelében a következőket írja: "Itt a szomszédságban Lugos és Koránsebes táján, az erdélyi latrok /értsd: hajdukok - T.I./ a szegény jobbágyoknak sem juhát, se barmát, sem buzáját nem hagyják. Ez nem jó dolog. Tudhatja, hogy a pasa 40.000 katonával rendelkezik, és hogy másfél százezer tatár is itt telel. Annyi ember még egy gyermeket sem hurczoltak ki Erdélyből, még egy tyúk fiát sem vettek el." /65/ Komolyabb visszhangja azonban a portyázás nem talált a Bánátban.

Amikor azonban 1595-ben Zsigmond fejedelem hadai Borbély György vezetésével elfoglalják Lippát, Csanádot, Versecet, Aradot és Facsetet, a bánáti szerbek, illetve az Erdélybe menekült szerbek egy része bekapcsolódott a várostromokba, s ismét küzdöttek az ősi ellenség ellen.

Temesvár 1596-os sikertelen ostromában is résztvesznek önálló csapatokkal, amelyeket Dorda Slankamenca Rac, Deli Mark és Sava Temišvarca /azonos az 1594-es Sava bánnal?/ vezetett. Sőt tudjuk, hogy Bocskai István szabadságharcát is segítették.

A Bánáttal párhuzamosan a Balkánon is támadták a törököket állandóan. Így tudjuk, hogy 1594. második felében Deli Mark csapatával egészen az Adriai-tengerig portyázott, s ugyanekkor a Pec vidéken is felkeltek a szerbek a török ellen. A Pec vidéki felkelés vezetője maga a pátriárka volt, de a magárahagyott Peci felkelés is megbukott.

Deli Mark 1596. tavaszán a bulgáriai Plevna városát támadta meg. Még ez évben tört ki a klisi uskokok felkelése, majd 1597. Piva és Dyobnják vidékén kelnek fel a szerbek Grdan mikšići vojvoda vezetésével.

Ezek a mozgalmak azonban nem jártak sikerrel, hanem fokozatosan erejüket veszítették és elszigetelődve elbuktak, mert nem kaptak támogatást. Majd a később kirobbanó felkelések /1598. Timovo, 1603. Klis, Skutari stb./ is erre a sorsra jutottak, mert az osztrákok és a törökök között 1606-ban létrejött a Zsitva torkolatánál a béke. /66/

Ezek a felkelések között legnagyobb és talán legismertebb ^{már} volt a Bánáti felkelés, amelynek történetét e dolgozatban vázoltuk fel.

A bánáti felkelés után sokáig nem ragadtak haladó eszmékért fegyvert a magyarországi szerbek. Lényegében Ausztria kiszolgálói lettek az önkényuralom éveiben, s majd csak az 1735-ös Pero Sege-dinac és az 1806-os Tican felkelésben küzdenek ismét a haladás szolgálatában, a haladás oldalán.

Az 1594-es bánáti felkelésükkel azonban örökre beírták nevüket a szabadságért küzdő népek nagyszerű sorába, s e küzdelem előtt a megemlékező utókor mindig zászlót hajt az ismert és névtelen bánáti hősök előtt.

E dolgozat írója is e munkájával igyekezett emléket állítani nekik a mulandóság ellen, a megbecsülés és a csodálat jegyében.

VII. FEJEZET

A felkelés sajátosságai

1./ A kezdet és a vég

Egy mozgalom jellegéről sokat mond el a kirobbanás és a befejezés momentuma. Lényegében támpontot ad az egész eseménysor jellegére, sajátosságaira. Így volt ez a bánati felkelés esetében is.

A disszertáció megfelelő fejezetében foglalkoztunk már részletesen mindkét témakörrel, s ezúttal csak a végső összegezés, a konklúzió levonása miatt emeljük ki ismét a felkelés kirobbanásának és befejezésének eseményeit.

A felkelés kezdete adott, belső és külső társadalmi és politikai szituációk eredménye. A belső összetevők a társadalmi politikai válság, a rablás, a nagyfokú pusztítás és az éles keresztényellenesség volt. A külső tényezőkként pedig az osztrák-erdélyi és közvetve a pápai felbújtás szerepel.

A mozgalom vezetői sajnos nem ismerték eléggé az adott külpolitikai helyzetet s a belső elégedetlenséget a kedvezőnek látszó külpolitikai helyzetnek tudatában, egy kétes győzelemmel kecsegtető mozgalom megszervezéséhez kezdtek. Nem látták világosan helyzetüket, s ez már eleve megszabta a további eseményeket is, a felkelés további menetét.

A márciusi átmeneti sikerek után, s az áprilisi tatárdúlást követően, külső és belső tényezők hatására májusban ismét felledül a mozgalom és júniusban egy csodálatos győzelmi sorozat bomlik ki. Ám a tisztánlátás hiánya és a homályos célok miatt, már e hónap vége felé előrevetődik a bukás árnyéka s a bukás, a befejezés, július - augusztusban valóban be is következett.

A bukás okai a következők voltak: a beígért segítség elmaradt, a felkelők ereje a küzdelmek alatt szétforgácsolódott az egységes vezetés hiányában, s végül a török megerősödött az északi front keresztény veszteségei miatt.

A kezdet és a vég tehát világosan megmutatta, hogy a szerbek idegen érdekekért fogtak fegyvert, s mint ilyet segítettek mozgaluk egész idején. Hogy ez így alakult, abban nagyban közrejátszott az a tény, hogy a felkelőknek nem volt határozott és konkrét kö-

zelebbi céljuk a felkelés folyamán, amely érdekében erőiket jobban megszervezték volna.

2./ A felkelők céljai

Kétségtelen, hogy a kitörő felkelés célját, ideológiáját a szerb vladikák és az ortodox egyház adta. Erre az időszakra már kialakult a szerb államiséget helyettesítő "szerb föld" fogalom, amelynek ébrentartója az egyház és a peci pátriárkátus volt. Maga a pátriárkátus lényegében az állam feladatkörét töltötte be.

A felkelést szervező egyháziak tehát most a felkelés ki-robbanásakor a középkori szerb állam visszaállítására törekedtek, amely a "szerb földet" tényleges állami keretek közt fogta volna össze.

Homályos célkitűzésük a következő lehetett: felszabadítani a Bánátot a török alól erdélyi és osztrák segítséggel, majd pedig ezt követően az óhaza felszabadítása után egy királyság vagy depotság keretein belül egyesíteni a Bánátot Ószerbiával. /lásd e dolg. 32 lapját./ A jelek szerint az egyesített területek királyává Báthori Zsigmondot szerették volna megválasztani. /1/ E tervük részbeni megoldásához el is jutottak, amikor Zsigmond fejedelmet 1594. júniusában verseci táborukban jelképesen királlyá választották, amelyet június 10-i követjárásuk és június 23-i levelük is igazol. Hogy Zsigmond ezt a címet el is fogadta, sőt használta is, azt Szamosközi - kortárs erdélyi történetíró - feljegyzése is bizonyítja. /2/

E végső célkitűzés elérése érdekében több közvetett céljuk is volt, amelyeket azonban mint stratégiát is felfoghatjuk. Ezek a következők voltak: kezdetben portyázások zsákmányért, majd kisebb várostromok a vidék biztosítása érdekében, s végül nagyobb várak elfoglalásával a Bánát birtokbavétele. /3/

Sajnos magának a végső célkitűzés berendezésének hogyanjáról, részleteiről nem lehettek semmi konkrét elképzelései a vezetőknél. Amihez természetesen hozzájárult az a tényező is, hogy a küzdelem rövid, öt hónapos volta alatt nem dolgozódhatott ki sem részleteiben, sem fővonalában.

A létrehozandó állam valószínűleg - mint említettük - a középkori szerb állam folytatása lett volna, amely nyelvi és vallási közösségen kívül lényegesen jobb sorsot az alávetett szerb tömegek-

nek nem biztosított volna, s így elképzelhető, hogy a szerb rájákat vezetőik célkitűzése nem mozgósította közvetlenül, de különben is "je sam novod, siromasam i nespremon, bio nesrosoban ma za kakvu ozbiljniju akciju," /4/ /"maga a nép szegény, készületlen és alkalmatlan volt bármilyen komoly akcióra,"/

A népet így nem hatotta át teljességében a nagy cél, vagy talán nem is értette teljességében azt homályos volta miatt, nem is beszélve a felkelés román résztvevőiről, akiknek semmit sem mondott a középkori Nemanják és kései leszármazottjaiknak a Brankovicok államának eszméje és feltámasztása. Vonatkozik ez a felkelést beindító, s lényegében landsknechtizálódó délszláv hajdukokra is. Ezeket közvetlenül csak a bosszú hajtotta, a kegyetlen leszámolás a velük korábban megesett sérelmekért. A harácsolás volt az egyik fő mozgatójuk, amelyre a bánati felkelés során annyi példát találunk, gondoljunk csak Becskerek és Becse ostromára!

Igy különült el a vezetőréteg, a vladikák, a papok és kenézek elképzelése és a ráják meg a hajdukok felfogása a mozgalom célját illetően. Kézenfekvő, hogy ez csak a felkelés felbomlásához, a viszálykodáshoz, a felkelők felaprózódásához, s a mozgalom bukásához vezetett a külső segítség elmaradása révén is! /5/

A felkelők antifeudális elképzeléséről nincs tudomásunk, s a jelek szerint ilyen célkitűzés az adott sajátos török társadalmi gazdasági viszonyok között nem is lehetett.

3./ A felkelés jellege és jelentősége

Ami a felkelés jellegét illeti, arról megállapíthatjuk, hogy mint hajdukmozgalom kezdődött, s ebből fejlődött át rájafelkeléssé. E ketősség aztán a felkelés egész folyamán megmaradt. A hajdukok véleményem szerint nem keveredtek a rájakkal, hanem kisebb csapatokba verődve harcolták végig azt, s egységes vezetőjük nem volt. A felkelés folyamán csak június második felében kezd kialakulni egy egységes vezetés, de ez is csakhamar megszűnik. Az egyes csapatok sokszor harcba is keveredtek egymással. /pl. Becskereknél kétszer is!/ Vezetőik is szemben álltak egymással, s nem értettek az átfogó hadvezetéshez, kisebb csapatok vezetéséhez voltak szokva. Ezért kérnek mindig katonai vezetőket. Kellő hadifelszereléssel sem rendelkeztek, így pl. ágyúik alig voltak.

Ezek után összegzőként elmondhatjuk, hogy a felkelés a hajdukharcok jellegét viselte magán, amelynek apróbb csetepatékhoz szokott

harcmodorát próbálták itt is alkalmazni. Így a bukás e téren is adott, hisz a kb. 15.000 főnyi tömeget /pontosan annyi mint a "Car Jovan Nenad" - Cserni Jován felkelés résztvevői/ már más harcmodor szerint kellett igazgatni mint a hajdukcsapatokat. Itt is kitűnik, hogy milyen stratégiai hibát ejtett e realitást fel nem ismerő osztrák katonai vezetés, hisz e tömeg helyes és megfelelő támogatás és irányítás mellett komoly katonai erőt képviselt volna.

A felkelés jelentősége így meghatározott volt: lényegében helyi jellegű mozgalommal állunk szemben, amelynek viszont komoly szerep jutott abban, hogy a török utánpótlási vonalait állandóan háborgassa, s a hadsereg nyugodt felvonulását lehetetlenné tegye. Az ő érdemük, hogy Szinán csak május 25-én tudott elindulni Esztergom felmentésére és a bánáti elajét katonai erejét elvonták az északi frontról, s állandó készségben tartották a beogradi bég seregeit is!

Lényegében a lezajló mozgalom könnyítette Erdély politikai állását is, részben buzdítást és hitet adva az erdélyi keresztény-pártiaknak, részben pedig lekötötte az esetleg azonnal Erdély ellen indítandó török katonai erők egy részét, s a felkelők által elpusztított kb. 25.000 főnyi török katona is érzékenyen érintette a török hadvezetést.

Mindezek ellenére a mozgalom nem tudott helyi keretein túlnőni, mert nem volt egységes vezetés, s a beígért külföldi segítség is elmaradt. Mégis a tizenötéves háborút körülfogó délszláv felkelések legnagyobbja volt.

4./ A felkelés forrásai és a felkelésről szóló tanulmányok

A felkelés feldolgozását, teljes feltárását több tényező is nehezíti, ezek a következők. Forrásanyaggal ugyan rendelkezünk, de ezek elég ellentmondásosak, s ami a leglényegesebb csak egyetlen levél származik közvetlenül a felkelőktől, mégpedig az 1594. június 23-án írt levelük. A többi forrás mind mind hallomásból ír, sokszor olyanok is, akik véleményem szerint azt sem tudták, hogy hol van a Bánát, s talán életük folyamán nem is láttak egyetlen eleven felkelőt sem. Ez különösen a nyugati követi jelentésekre vonatkozik.

A forrásanyag többnyelvű: így latin, olasz, német, szerb, magyar és eredetileg török nyelvű anyaggal találkozunk.

A legfontosabb források a következők:

1./ Latin nyelvű források:

Baranyai Decsi János: "De clade Rascianorum Beczkerekinensium." A kortárs szólal itt meg, de hallomásból írva, s elsődlegesen a Báthoriakat dicsőíti. Ő adja Becskerek elfoglalásának pontos dátumát is /postridie Pentecestes/. Beszámol Závor küldetéséről is, de in medias res kezdi az eseményeket. Feldolgozása humanista stílusú, ám többször keresi az eseményeket.

Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis /Cibini, 1783./ c. munkájának 3. kötetében foglalkozik a felkeléssel, jó 60 évvel később veti papírra az eseményeket hallomásból írva, de részletesen nem dolgozza azt fel, a felkelésről szóló mondákat még ismeri, s azokat még használja, de a szövegből a további kutatás feladata a mondai elemek kihámozása. Kronológiai fogódzkodókat alig ad, és sokhelyt összezavarja az eseményeket. Főleg Szamosközi értékes hagyatékát használja, amelyet még ő teljességében ismert és fel is használt.

Chronica Serbica Despotae Georgii Branković /Közli Ivan Kuljević: Arkiv za povjestinicu jugoslavensku III. Zagreb, 1854./ Pejächewich szerbből latinra fordította itt az eredeti krónikát. Sok értékes adatot közöl, így Sveti Sava elégetését és a felkelők becskerekeli vereségét, mindkettőt napi pontossággal adva meg /1594. ápr. 27., júl. 10./. Bár a krónika mindkét eseményt 7103-ra /tehát 1595-re/ teszi, ma már tudjuk azt hogy mindkét esemény 1594-ben volt /tehát a bizánci naptár szerint számító krónika 7102. évében/, amint azt bebizonyította Ruvarac a "Peci pátriárkátus" c. munkájának 29-47. lapján.

Ezekén kívül megemlíthetjük még Schwandtnerii: "Scriptores rerum Ungaricarum" /Bécs, 1746./ c. gyűjteményének I. kötetét, melyben Jakobinus Joannes krónikáját adja, amely krónika - időmegjelölés nélkül - egyedül közli Jenő /Jenopoli/ és Világosvár elfoglalását.

Carrillo Alfonz 1594. máj. 20-i latin nyelvű levelében pedig a szerbek máj. 10. körüli dunai támadását írja le, s júl. 11-i levelében a júl. 3-i erdélyi és bánáti vonatkozású eseményekről ad számot. /Közli őket Veress: Carrillo A. lev. és iratai Bp., 1943. 41. és 46-os levél./

Katona I. A "Historia critica..." 27. kötetében /Buda, 1746./ ugyancsak latin nyelven számol be feldolg. alapján az eseményekről de elég semmitmondóan és ezzel a fontosabb latin források ismerte-

tése lényegében végetért. Összességében elmondhatjuk erről, hogy csak együttes alkalmazásuk során bomlik ki a felkelés története meglehetősen zavaros és hiányos váza. Önmagában valamennyi forrás csak mozaikokat ad.

2./ Az olasz nyelvű források:

Részben pápai, részben a velencei követ, részben pedig Tiefenbach jelentései adják ezeket a forrásokat. A legjobban Tiefenbach tábornok levele használható /Hatvan, 1594. jún. 10-i keltezésű/ amelyben beszámol Đurađ Rac jelentése alapján Mátyás főhercegnek a bánáti eseményekről s névszerint említi a pretayi ütközetet egyedül. Tomosso Contarini pedig 1594. jún. 23-án kelt regensburgi levelében beszámol a felkelés okairól, míg egy 1595-ből származó memoár megemlíti a felkelés kirobbanását. Általában a levelek datálása kronológiai fogódzkodókat adnak, viszont hátrányuk, hogy a Bánátot nem ismerik, így pontos topográfiai meghatározást nem tudnak adni, s hallomásból írnak. /Megtalálhatók: J. Tomic: O ustanaki Srbá u Banatu 1594 godine /Beograd, 1899./ c. munkájának függelékében, illetve Eudoxin de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor III. /București, 1888./ c. kötetében az 58-as, a 61-es 84-es, 467-es, 468-as és a 470-es dokumentumok alatt./

3./ A német nyelvű források:

E források közül külön ki kell emelni Theodorus de Bry Leodiensis: Pannoniae historia chronologica /Frankfurt am Main, 1596/ latin című, de német nyelvű forrást, amely 184-185. lapján a bánáti júniusi eseményekkel foglalkozik, s részletesen leírja a pretayi ütközetet /bár e nevet nem említi, de forrásegyeztetéssel ez megállapítható/ s egyedül közli itt a lippai, a gyulai és csanádi bég neveit. Ir Lippa ostromáról is.

Lényegében ezzel azonos a bécsi rendőrségi archivum egyik jelentése is. Ezek a források adják a szerbek esztergomi küzdelmét is. A források hallomásból írnak. /A német források egy részét közli: A. Ivić: Istorija Srba u Vojvodini I. Novi Sad, 1929. c. munkájában a 442-451. lap közt./

4./ A szerb nyelvű források:

Ezek közül legjelentősebb a szerbek 1594. jún. 23-án kelt verseci szerb-magyar nyelvű levele, amely a felkelők egyetlen saját hangú dokumentuma. Benne Székely Mózes várásáról írnak. /A levelet teljes egészében közöltem e munkában. / Lj. Stojanović: Srpski podoslovi i letopiši /Beograd, 1883./ c. munkájában közli a Branković krónikát

szerbül és Becskerek 1592-es körülzárását is./114.1./ Ugyancsak Lj.Stojanović a Stari srpski zapisi i natpiši c.munkája II.kötetének 311.lapján közli eredeti dokumentumok alapján Jankul vojvoda halálát,a verseci vladika megnyúztatását és a verseci szerbek visszahívását Hasszán pasa által./Ez utóbbit szószerint idéztem e munka III-IV.lapján!/.Sajnos ezen kívül a még meglevő néhány délszláv forrás nem sok újat mond,s a délszláv források zöme véleményem szerint még feltáratlan.

5./ A felkelés magyar nyelvű forrása:

Itt elsősorban a török magyar levelezéseket kell kiemelni,a melyeket közli az Acta publicæ Transilvanica ab anno 1583-94./Megtalálható az Országos Levéltárban./ E levelek,amelyeknek írói Szinán nagyvezér,Hasszán,és Szofi Szinán pasa,továbbá Báthori Zsigmond,sok rendkívülien becses anyagot közölnek a márciusi eseményekről: Petru Maizos portyájáról /Szinán ápr.3-8-i levele/,Muhnik vojvoda kitöréséről,Gesztiék betöréséről,a Szinán-féle pacifikációról,meg a bánáti első rájafelkelésről /Szinán ápr.1-i levele/ továbbá a tatárbeütésről /Szinán ápr.8-i levele/ stb.Fontos III.Murad szultán levele Báthorihoz 1594.jún.derekán /Közli Karácson I.: Török-magyar oklevéltár Bp.1914. 236.dok./ amelyben Hasszán pasa leváltását tudjuk meg,továbbá e levél közli Báthori márciusi levelének egy töredékét.

Szalay L.: Erdély és a Porta /Pest,1862./ c.dok.gyűjteményének 238.dokumentuma /Báthori Kristófnak III.Murád 1578.elején/ Petru Maizos korábbi multjáról számol be,s e dok.gyűjt.alapján bomlik ki a bánáti hajdukmozgalom 1594.előtt,mint azt már feldolgoztuk e disszertációban.Az ún.Kultsár-féle krónika /Pest,1805./ rég-tetűnt krónikák magyar nyelvű fordítását adja,amely közli a szerbek márciusi követjárását.Végül Szamosközi István /Szilágyi: Szamosközi I. tört.maradv.IV.k.Bp.,1880./ két örökbecsű töredéke közli,hogy a szerbek Báthori Zsigmondot királyuknak választották /.m.34-35.lap/.

Természetesen ezeken kívül még több forrásnak számító magyar nyelvű munkával is találkozunk /pl.Bárany Ágoston munkái,Illésházy nádor följegyzése stb./,amelyre azonban nem térek ki,mivel csak a legfontosabb forrásmunkák megemlítését tartom feladatomnak.

6./ Az eredetileg török nyelvű források:

Ezek közül Kjátib Cselebi Fezlikéjéről van tudomásom /Közli: Szekfü-Karácson: Török történetírók III.Bp.,1916./ amely beszámol

arról, hogy Szofi Szinán május 27-én /1594./ Pesten tartózkodik, majd hallván Becskerek elfoglalását, visszatért elajetébe, hogy "kardja villámával" megfenyítse a felkelteket. Mi már tudjuk - forrásegyeztetés alapján - hogy ez a megfenyítés jún. 7- körül kudarcba fulladt. Szofi Szinánnak ez a Pestre menetele és visszatérése eddig teljesen elkerülte a korábbi kutatók figyelmét.

Ennyi az, amennyit röviden elmondhatunk, némi forráskritikával is élve, a bánáti felkelés legfontosabb forrásairól.

Ezek után térjünk át azoknak a tanulmányoknak, illetve résztanulmányoknak az ismertetésére, amelyek a bánáti felkelés történetével foglalkoztak az eddigiek folyamán.

Önálló tanulmányokkal csak a délszláv történetírásban találkozunk, így fő feladatomban elsősorban ezeknek rövid ismertetése és kritikája, mivel a magyar és a két német nyelvű résztanulmány nálunk aránylag könnyen elérhető.

A délszláv tanulmányok közül a legfontosabbnak tartott és egyedül önálló könyv-alakban megjelent tanulmány 1899-ben íródott, ennek szerzője és címe:

Jovan Tomić: O ustanaki Srba u Banatu 1594 godine /Beograd, 1899./ /A szerbek 1594. évi bánáti felkeléséről./

A mű szerzője vagy 30 oldalon keresztül tárgyalja a felkelés eseményeit, vagy 17 oldalas bevezetőt szánva neki. Elmondja a felkelés előzményeit /L. Palaeologus látogatását, a házaló kereskedők felbujtogatását, Szinán katonáinak rablását és Sveti Sava szarkofágjának elégetését/ s a felkelés kezdetét májusra téve beszámol a szerbek májusi dunai portyáiról, majd Obád, Becskerek, Erdőhegy, Becse ostromáról, a pretayi és az ezt követő szerb győzelemről, Versec és Titel elfoglalásáról, majd Becse másodszori ostromáról. Ezután kitér a felkelők osztrák tárgyalásaira, de csak általánosságban, majd a felkelők és Báthori, illetve a felkelők és Palatics kapcsolataira, eléggé rendszertelenül, hogy aztán ismét a szerbek és Tiefenbach tárgyalásaihoz menjen vissza, illetve a felkelők és Mátyás főherceg kapcsolatait részletezi. Ezt követően Vajda Mihály küldetéséről, a szerbek június 23-i leveléről, majd a nyugat-bánáti felkelés bukásáról is, hogy aztán beszámoljon a kelet-bánáti felkelés bukásáról, amellyel lényegesen lezárja a felkelés tárgyalását. A munka végén rövid, de semmitmondó értékelést ad. Végül függelékként négy olasz nyelvű dokumentumot közöl.

Jovan Tomić munkáját a délszláv irodalom ebben a témakörben nagyra értékeli, talán azért, mert úttörő munka. Viszont első látásra is megállapítható, hogy maga a szerző nem látta a felkelés fővonalát, elveszti a rendszerezést és a május-júniusi hadi cselekmények után rendszertelenül belebonyolódik a diplomáciai útvesztőkbe, s nem tudja azokat időben szétválasztani. Az eseményeket májusban kezdi és mit sem tud a márciusi betörésekről, az áprilisi tatárdúlásról. A felkelők vezetőit nem ismeri, nem is helyez rá hangsúlyt, nem veszi észre, hogy van egy külön hajduk és egy külön lefolyó rájafelkelés. A hibák részbeni oka az, hogy régi és már korábban is elavult magyar feldolgozásokat használt.

Mindezek ellenére nagy pozitívuma a dolgozatnak, hogy első rendszerezési kísérlet és sok örökbecsű forrást használt fel, illetve felhívta a figyelmet egy sor problémára a felkeléssel kapcsolatban, s lényegében a későbbi délszláv feldolgozások alapjául szolgált, s a helyesen megállapított és kidolgozott részeket e dolgozat írója is felhasználta.

Időrendi sorrendben a következő a felkeléssel foglalkozó ezúttal résztanulmány Stanoje Stanojević: Istorija srpskoga naroda /A szerb nép története/ Beograd, 1910. c. összefoglaló munkájában található. A kötet az egész szerb nép történetének szempontjából nem ad újat, amolyan népszerűsítő munka, s a bánáti felkelés feldolgozása során sem törekszik a teljességre, viszont elgondolkodtatók Stanojević elméleti fejtegetései. A felkelés hogyanjait és miértjeit keresi, s próbál rájuk feleletet is adni, s ebben a feleletadási kísérletekben van nagy érdeme. Kimondja, hogy célja az volt a felkelésnek, "hogy ezen a módon /ti. felkelésük révén T.I./ segítsék Ausztria akcióját, és hogy lelassítsák a török seregek É-Magyarországra vonulását" /I.m. 216. lap szerbül./ A cél meghatározása ugyan nem pontos, de valóban segíteni akarták az osztrák frontot, mert ettől remélhették saját sorsuk jobbra fordulását is. A szerző világosan látja "hogy ez a felkelés csak helyi jelentőségű...és...sehogyan sem volt megszervezve" /U.ott./ s ezért buknia kellett.

Észreveszi, hogy a felkelés vezetése az egyház kezében volt, amikor így ír: "A Bánátban a felkelés vezére maga a verseci szerb püspök"...ez a meghatározás sem pontos ugyan, hisz már tudjuk, hogy becskerekai vladikának /Teodor Tivodorević/ nagyobb jel. volt a felkelés szempontjából, viszont innen már csak egy lépés hiányzott Stanojević-

nél, hogy észrevegye a felkelés igazi célját adó egyházi ideológiát, a "szerb föld" fogalmát. Ezek a gondolatok teszik számunkra jelentőssé Stanojević munkáját.

1929-ben jelent meg a Matica Srebske sorozat 50. köteteként Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini /Szerbek története a Vajdaságban/ c. munkájának első kötete Novi Sadon. E kötetben az író egy külön fejezetet szentel a bánáti felkelésnek "Buna Srba u Banatu" /"Szerbek lázadása a Bánátban"/ címmel. A tanulmány rövid történeti bevezető után beszámol a márciusi hajdukportyákról: Petru Maizog /itt Petar Majzog/, Jovan Lugošanin, vojvoda Muhnik portyáiról, majd az erre válaszoló szináni ellenakcióról, s a kezdődő bánáti rájafelkelésről. A fejedelem és a török előkelők levelezéseit azonban az egész tanulmányhoz képest túl részletesen tárgyalja, ami zavaró az egész tanulmány szempontjából és közelebbi topográfiai meghatározásra nem is törekszik, hanem elsiklik a problémák felett. Ezután az Amhát incidenst mondja el, majd a májusi erdélyi eseményeket tárgyalja, ide téve az első szerb követjárást is. Ezután az osztrák-szerb kapcsolatok kezdetét említi meg, s Szofi Szinán pasává tételét majd a május végi június eleji győzelmekről ír /Világosvár, Jenő, Ohat, Becskerek elfogl. Erdőhegy, Becse sikertelen ostromát írja, majd a titeli győzelmet/ röviden kitér a pretayi /névszerint nem említi/ és az ezt követő szerb győzelemről, de mindezt rövid tömondatokban adja, mintha nem volna róluk több mindanivalója, hogy ezután alapos részletezéssel tárgyalja az osztrák-szerb és az erdélyi-szerb tárgyalásokat, itt külön kiemelve „Mihály vajda” /vojvodom Mihailom/ küldetését és a szerbek jún. 13-i levelét. Ezután a Balassi Ferenc epizódot meséli el, majd a szerbek részvételét Esztergom ostromában, hogy aztán röviden leírja a felkelés bukását, helyesen aug. elejére téve Facset elestét, amellyel a felkelést zárja. Mindehhez alapos részletes apparátus járul. Így joggal merül fel a kérdés, hogy egy olyan alapos kutatót végző ember, mint Aleksa Ivić hogyan szerkesztette ilyen aránytalanul össze tanulmányát? Miért hanyagolta el magát a felkelést, miért helyezte előtérbe mindenütt a diplomáciai tárgyalásokat. Sajnos Vajda Mihály nevét ő és Tomichoz hasonlóan Mihály vajdának ~~átnevezte~~, s Zavor Ferenc küldetéséről mit sem akar tudni. Nem tud ő sem a márciusi követjárásról, s helyel közzel nem tudja átfogni a felkelést övező diplomáciai csatározásokat, s az erdélyi eredményeket sem ismeri eléggé, s így meghatározásai itt-ott pontatlanok. Értékelést sajnos ő sem ad, s a felkelés bukásának le-

leírásánál pedig többször keveri a júniusi és júliusi eseményeket. Mindennek ellenére véleményem szerint Aleksa Ivić tanulmánya a legjobb a délszláv tanulmányok között, hisz rövid 10 oldalon sikerült megközelíteni a bánáti felkelés valódi eseménysorát a fent említett hibák leszámításával. Az általa összehordott forrásanyag - vagy 9 oldalnyi - pedig lényegében felöleli a török források és néhány Carrillo levél kivételével a felkelésről szóló forrásanyag zömét, bár véleményem szerint a szerzőktől származó latin munkákat csak feltüntette, de nem ismerte, mert azok eredményeit, tartalmát nem használta, s főleg a német nyelvű forrásanyagra támaszkodott. Összegezőképpen megállapítható, hogy kevés választotta el Ivićet a bánáti felkelés helyes és reális feltárásától, de sajnos ez a lépés hiányzott!

Az 1939-ben megjelent Vojvodina /Vajdaság/ c. gyűjteményes munka I. kötetének "Vojvodina u tursko doba" /Vajdaság a török korban/ című alfejezetén belül Dušan J. Popović 3 oldalon /254-257. lap/ foglalkozik a bánáti felkeléssel, de lényegében ugyanezt adja az ugyancsak az ő tollából való /Dušan J. Popović/ "Srbi u Vojvodini" /Szerbek a Vajdaságban/ c. összefoglaló munka I. kötetének /Novi Sad, 1957/ 299-304. lapján. Így elég ha csak ezt a tanulmányt ismertetjük. E tanulmány címe: "Pokret srba u Banatu 1594." /A szerbek 1594-es mozgalmá a Bánátban/

A tanulmány a török hatalom meggyengülésének európai szintézisével indul, majd Ausztria diplomáciai kapcsolatait boncolgatja Erdély és a szerbek irányában. Itt szerepel Richard Strein agitációja. Magának a felkelésnek tárgyalásánál lényegében újat nem ad, s több hibát ejt a felsorolásban, így Jankul Halabur párviadalát Versec első ostromára teszi, nem említi a szerbek első követjárását /márc./ és a második követjárását /május/ összekeveri a harmadikkal /június/. A pretayi ütközetet is zavarosan tárgyalja, vezetőjévé - török részről - Szofi Szinánt teszi meg, míg a második ütközet segítőjeként említi - a valójában ekkor már halott - Hasszán mazul-pasát. Mind ebből kitűzik, hogy a szerző felületesen bánt a rendelkezésére álló anyaggal, érdeme viszont a tanulmánynak, hogy egy európai szintézisű bevezetéssel keresztül próbál eljutni a felkelésig, észrevéven azt, hogy a felkelés a hanyatló Oszmán Birodalom egyik terméke. Sajnos ez a tanulmány sem ad értékelést a felkelés jellegével, jelentőségével kapcsolatban.

E tanulmányokon kívül megemlíthetjük még Srečka Mileker: *Povesnici slobode kraljeve varoš Vršca /Pančevo, 1886./* Versec szab.kir.város története/ c.munkát is./Megjelent német és magyar nyelven is.A szerző eredetileg németül írta./ E munka főleg a verseci eseményeket mondja el,lényegében magyar részfeldolgozások és forrásokat használ,igy a váz rendkívül hiányos,viszont két szempontból nagy jelentősége van e feldolgozásnak: észreveszi, hogy Dotian Thrac püspök volt,ugyanakkor kiemeli,hogy 1594.áprilisban tatárok törtek be a Bánátba.

A felkelésről - tudomásom szerint - megjelent legújabb rész-munka a "Historija naroda Jugoslavije" /Jugoszlávia népeinek története"/ II.kötetében /Zagreb,1959./ jelent meg.Lényegében semmi újat nem ad,de a felkelést követő kitekintő részben /503-504.lap/ a magyarországi szerbek vázlatos történetét adja egész a Bocskai szabadságharcig.

Magyar nyelven önálló tanulmány - e disszertáción kívül - nem jelent meg a felkelésről.Összefoglaló történeti munkáink sem igen említik meg e felkelést,csak a Bánáttal,illetve a volt magyarországi szerbek történetével foglalkozó tanulmányainkban szerepel e felkelés,rendszerint néhány oldalon megemlítve.Nincs szándékombar a tanulmányok ismertetése,hisz könnyen hozzáférhetők,inkább csak általános jellemzést adok róluk.Ennek ellenére azonban soroljuk fel cím-szerint a legfontosabb magyar nyelvű résztanulmányokat. Ezek a következők:

- Iványi István: Vidékünk története 1571-1658-ig,kül.tek.Lugos, Koráns.és Lippa tört.-re /Temesvár 1876./
Dudás Gyula: A bácskai és bánági szerbek története a XVI-XVII.sz.d.-ban /Zombor,1896./
Borovszky Samu Torontál vármegye /Bp.,1911./
"- Temes vm.és Temesvár /Bp.é.n./
Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz /Pest,1861./
Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az u.n.Bánság külön történelme /Pest,1868./
Bárany Ágoston Temesvármegye emléke /Nagybecskerek,1848./ forráskén
"- Torontálmegye hajdana /Buda,1845./ is számíthatók
Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vm.tört.I.k./Bp.1877./ és IV.k./Oklevéltár/ Bp.1883.
Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek III.k./Bp.,1877./
Szentkláray Jenő: A becskerei vár /Ert.a Tört.Tud.köréből 12. kötet 10-es szám/ /Bp.,1866./

A felsoroltakon kívül természetesen még számtalan tanulmány érinti jól-rósszul néhány sorban a felkelést.

A felsorolt magyar feldolgozások általános jellemzői a következők: csak a magyar eredetű latin forrásokat használják, esetleg a török-magyar levelezést, s a felkelésnek csak az erdélyi kapcsolatait emelik ki, mit sem tudva az osztrák szerb kapcsolatokról. Általában nem viszik végig a felkelés történetét, hanem annak csak egy, a számukra jelentős mozzanatát emelik ki. Eredeti anyagból csak Szalay, Böhm és Szilágyi dolgozott, meg részben Pesty és Szentkláray, a többi mind másodlagos kézből, e munkákra hivatkozva dolgozza fel az eseményt.

A két német nyelvű részfeldolgozás is magyar forrásmunkákhoz kapcsolódik és anyaga azonos a fent említettekkel. E két munka a következő:

Fessler: Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen.
/Leipzig, 1824./

Schwicker: Geschichte des temeser Banats /Nagybecskerek,
1861. / 189-193. lap.

A felsorolt források és tanulmányok voltak azok, amelyek e disszertáció írójának anyagot szolgáltattak. Két év kemény munkája kellett, míg a források és tanulmányok feldolgozása alapján megszületett e - véleményem szerint - minőségileg új dolgozat, amely igyekezett teljes egészében feldolgozni a bánáti hősök 1594-es héroszát és bemutatni a felkelés történetét úgy, ahogy az valóban megtörtént.

A bánáti felkelés problematikáját természetesen ez a dolgozat sem tudta teljes egészében feloldani, főleg a további források hiányában, de az író úgy érzi, hogy azt, amint e felkelésről jelenlegi ismeretei alapján el lehet mondani, sikerült elmondania. Ezekkel a záró gondolatokkal indíttatik útjára e dolgozat, bízva abban, hogy igazolja a hozzá fűzött reményeket.

- - - - -

IRODALOMJEGYZÉK AZ 1594.ÉV BÁNÁTI SZERB FELKELES

c. DISSZERTÁCIÓHOZ

Irodalomjegyzék az I. f e j e z e t h e z

- 1./ Dr. Đurđev-B.Grafenauer-J.Tadić: História novoda Jugoslavije.II.k.
/Zagreb,1959./ 500 lap.
- 2./ Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései
a római Szent Székkel III.k./1526-1689./ Bp.1903.235.1.
- 3./ U.az. 229.lap.
- 4./ Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini /Novi Sad,1929./ I.k.198.lap
- 5./ U.az 216.lap.
- 6./ Szilágyi Sándor: Carrillo Alfonz diplomáciai működése /1594-98./
Bp.,1877.,15.lap
- 7./ Dušan J.Popović: Srebi u Vojvodini /Novi Sad,1957./ I.k.299.1.
- 8./ A hajdukmozgalomra lásd bővebben apparátussal Tóth István: Az 1594.
évi bánáti felkelés bevezetése c.szakdolgozatot a JATE
irattárában./Szeged,1966./ - Kézirat - 27-33.lap.
- 9./ Nikitin: Istorija Balgarii /Moszkva,1954./ I.k.192.1.
- 10./ U.az.,196.1.
- 11./ Stanoje Stanojević: i.m.217.1.
- 12./ Nikitin: Isztorija Balgarii I.k.198.1.
- 13./ Stanoje Stanojević: i.m.217.1.
- 14./ Dudás Gyula: A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története
1526-1711./Zombor,1896./ 15.1.
- 15./ Óváry Lipót: A Magy.Tud.Ak.Tört.Bizottságának oklevél-másolatai
/Bp.,1894./ 222.1.
- 16./ Karácson-Szekfü: Török történetírók III.k./1566-1659./ Bp.,1916.
113-114.1.
- 17./ A pápaságnak a török elleni dipl.e korban lásd Tóth I.i.m.113-130.1.
apparátussal.
- 18./ Đurđev stb.: i.m.501.1.
- 19./ Lásd erre Tóth István: i.m.123.1. - 129-130.1.
- 20./ U.az 129-130.1.
- 21./ Eudoxin de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanilor.
Volumul III.1576-1600./Bucuresci,1888./ 54.levél 39.1.
- 22./ Đurđev stb.: i.m. 501-502.1.
- 23./ Eudoxin de Hurmuzaki: i.m. 396.old. - 468.levél.
- 24./ Đurđev stb.: i.m. 502.1.
- 25./ St.Stanojević: i.m. 217.1.
- 26./ E.Hurmuzaki: i.m. 468.irat, 394.1.
- 27./ Erdély bevonása érdekében lefolytatott diplomáciai csatározásokat
lásd Tóth I.: i.m.-nek 121-131.lapját apparátussal.
- 28./ Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis./Szeben 1783./
III.k.182.1.
- 29./ -"- III.k.
- 30./ C.Daicoviciu-St.Pascu-T.Morani: Erdély története /București,1964./
I.k.202.1.
- 31./ M.Roller: Istoria Republica Populare Romana /București,1952./ A.Mi-
hai Viteazulról szóló fejezet.
- 32./ Bethlen F.: III.k.182.1.
- 33./ Szilágyi S.: Erdélyo.tört. I.k.433.1.
- 34./ Bethlen F.: III.k.183.1.

- 35./ Bethlen F.: III. 288., Jovan Tomić: O.ustanaki Srba u Banatu 1594. godine /Beograd 1899./ 17.1.; Dudás György i.m.15.1., Szalay L.: A magyarországi szerb telepek... Pest,1861. 11.1.
- 36./ Makkai László: Erdély története /Bp.,1944./ 310.1.
- 37./ Horváth Jenő: Balkántörténeti tanulmányok /Nagyvárad,1917./ 44.1.
- 38./ Jovan Tomić: i.m. 17.1.
- 39./ Szalay L.: i.m.11.1.
- 40./ Horváth J.: i.m.44.1.
- 41./ Margalits Ede: Horvát történelmi repertórium /Bp.,1902./ II.k. 223.lap.
- 42./ Nikitin: i.m. 197.1.
- 43./ E.Hurmuzaki: i.m. 405.1.

Irodalomjegyzék a II. fejezethez

- 1./ Perényi-Arató: Jugoszlávia története /Bp.,1961./ - Egyetemi jegyzet - 39.lap.
- 2./ U.az.,u.ott: Csetri Károly: Bácska lakossága a legrégibb időktől a XIX.század végéig /Bp.,1930./ 11.lap; Szerk.Domanovszky Sándor: Magyar Művelődéstörténet III.k./Bp.é.n. 88.lap; Szekfü Gyula: Magyar Történet III./Bp.,1935./ 428.lap,429.és 430.lap.
- 3./ Szekfü Gyula: Magyar Történet III. /Bp.,1935./
- 4./ C.Daicovicu-St.Pascu-T.Moraru: Erdély története I./Bucureşti, 1964./ 189.lap.
- 5./ C.Daicovicu: i.m. u.ott.
- 6./ Szerk.Rejsznyer-Rubcov: A keleti országok újkori története. I.k. /Bp.,1955./ 55.lap.
- 7./ Szerk.H.Balázs Éva-Makkai László: Magyarország története 1526-1790 /Egyetemi tk.Bp.,1962./ 286.lap.
- 8./ Baranyai Decsi János: Commentariorum de rebus ungaricis /Mon.H.H. II.o.17.k./ Pest,1866. 105.lap.
- 9./ Tóth István: i.m. 4-5.1. Az ott felsorolt ált.jellemzés vonatkozik a Bánátra is.
- 10./ Hasszán pasa 1594.ápr.1-én és Szinán nagyvezér ápr.3-án keltezett levelei Báthorinak.Acta publica Transylvaniae ab anno 1583-1594. Az Országos Levéltárban.
- 11./ Szentkláray Jenő: A csanád-egyházmegyei plébániák története /Temesvár,1898./ I.k.658.1.
- 12./ Lásd erre Szinán nagyvezér 1594.ápr.1-én Báthori Zsigmondnak írt levelét és Báthorinak erre adott válaszát. Acta p. Trans.ab anno 1583-1594. Az Országos Levéltárban.
- 13./ Szántó Imre: Magyarország története 1526-1790 / Bp.,1965.-főisk. jegyzet 38.1.
- 14./ Szerk.: Molnár E.-Pannai E.-Székely Gy.: Magyarország története I.k./Bp.,1964.Gondolat/ 268.lapi térképmelléklete.
- 15./ Karácson Imre: Az egri török emlékirat /Bp.,1909./ 12.lap.
- 16./ "Legbiztosabb út a városok és országok megismerésére." Ismeretlen szerzőjű török utinapló 1605/6-ból. Századok,1870. 303.lap.
- 17./ Velics Antal-Kammer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek /1543-1635./ I.k.Bp.,1886. XXXIII.1.-Bevezetés.

- 18./ Báthori Zs.követének közbenjárására legkésőbb 1590.novemberében leváltják,mert utóda - Hasszán - már 1590.dec.13-án írja Báthorinak,hogy Karácsony havában jött Temesvárra mint pasa. - Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története. /Bp.,1877./ I.k. 67-68.1.
- 19./ Pesty Frigyes: A Szörényi B..... I.k.68.1. és Pesty F.: Temes vármegye főispánjai,a temesvári pasák... 242-243.1.
- 20./ 1593.februárban ír levelet Báthorinak,mint temesi pasa,de 1593.szept.4-én már ismét Hasszán jelentkezik, mint az elajet feje Báthori Istvánnak és Dobó Ferencnek írt levelében. - Musztafára lásd: Pesty: A Szörényi B... 69.1.,míg Hasszánra: Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I.k./Bp.,é.n./ 290.1.
- 21./ Takáts S.: i.m.id.helyen.
- 22./ 1594.májusában a felkelt szerbek a temesi pasa csaszát megölik /Báthori 1594.máj.23-i levele Szinán nagyvezérnek - Acta p.Trans... 1583-94. Az Országos Levéltárban/, ez az esemény a tordai gyűlés /1594.máj.12-22/előtt lehetett - lásd: Erdélyi Orsz.Gy.Eml. Bp.,1877 - 311-312.lap/ viszont e gyűlés alatt Báthori Zsigmond már tudja e gyilkosságot és Závor Ferenc követét küldi a temesi pasa megengesztelésére,tehát az eseménynek 1594.május közepén kellett történnie, melynek híre a tordai gyűlésre befutott a fejedelemnek. /V.ö.: Baranyai Decsi: i.m.103.1./ Azt,hogy ekkor már Szofi Szinán volt a pasa,azt bizonyítja Bethlen Farkas is,aki a panaszttevő pasaként Szofi Szinánt jelöli meg./Vö: Bethlen F.: i.m.III.k.224.1. Hogy pedig Hasszánt Báthori kérésére tetette le a szultán azt bizonyítja Báthori Zs.1594.márc.28-án a szultánnak írt levele és III.Murad szultánnak erre adott válasza 1594.jún.közepén. Lásd: Acta publ.Trans. 1583-1594.és Karácson Imre: Török-magyar oklevéltár /1533-1789./ Bp.,1914. 236.dokumentum /III.Murad szultán Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek 178-179. 1./
- 23./ Lásd Bethlen Farkas: i.m.III.236. 1.; Aleksa Ivic: i.m.205.lap; Srećka Milekera: Povesnici slobodne kraljeve varoš Vrsca /Pančevo,1886./ 45. 1.
- 24./ Takáts S.: i.m. IV.k. 247. 1.
- 25./ Pesty Fr.: A Szörényi Bánság... 73. 1.; Takáts S.: i.m.IV.k. 249.lap és I.k.87.lap.
- 26./ Takáts S.: i.m.IV.k.249.lap
- 27./ Szerk.: Szilágyi S.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek /Mon.Hung.H. II.o.III.k./ Bp.,1877. 275.lap.
- 28./ Forgács Ferenc: Magyar Históriaja III.könyv 89-90.lap.
- 29./ Bethlen F.: i.m. III.224.lap; Dudás
- 30./ Bethlen F.: i.m.III.224.lap; Szalay L.: A magyarországi szerb telepek /Pest,1861./ 12.lap; Dudás Gy.: A bácskai és bánsági szerbek szereplésének tört.a XVI.és XVII.században /Zombor,1896./ 16.lap; Gyulafi Lestyán: Historica narratio quorundom gestorum Sigism.Báthori.- Közli Szalai L.: i.m.
- 31./ Acta Publica Tras.ab anno 1583-84. - Az Orsz.Levéltárban 477.lap; Szinán ápr.1-i levele Acta p.Trans.-u.o.; Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai /1591-1618./ Bp.1943./ 46-os dok.108.lap.

- 32./ Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság... I. 66.1. és 69.1.
33./ Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság... I. 69.lap
34./ Karácson J.: Török-magyar oklevéltár, 236. dok. 178.1.
35./ Báthori Zs. 1594. máj. 16-i levele Szinánnak. Acta p. Trans.-
36./ Az Orsz. Lev. tárban.
37./ Pesty Fr.: A Szörényi Bánság... I. 88.1.
38./ U.az.: u.ott. 452.1.
39./ Szinán 1594. ápr. 1-i levele Báthori Zs.-nak. Acta publica Trans-
40./ sylvaniae ab anno 1583-94. / Az Orsz. Levéltárban.
41./ Pesty Frigyes: A Szörényi Bánság... I. 452.1.
42./ "Legbiztosabb út... Századok, 1870. 305.1.
43./ Velics-Kammerer i.m. XXXIII.1.
44./ Szerk. Borovszky Samu: Torontál vármegye. /Bp. 1911./ 401.1.
45./ Velics-Kammer: i.m. - bevezetés.
46./ H. Balázs-Makkai L.: i.m. 286.1.
47./ Szekfü Gy.: i.m. 427.1.
48./ Tóth István: i.m. 7.-16.-és 26. lapok.
49./ Berényi-Arató: i.m. 39.1.
50./ Velics-Kammerer i.m. - Bevezetés.
51./ Közli Velics-Kammerer i.m. 373-383. old.
52./ Bethlen Farkas: III. k. 229.1.
53./ Tiefenbach levelét közli Jovan Tomić: O ustanaki Srba u Banatu
1594. godine /Beograd, 1899./ c. munkája függelékében.
54./ Bivó Vencel: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése /1542-1690/
/Kolozsvár, 1917./ 64.1.
55./ Tóth István: i.m. 56.1.
56./ Szerk. Kovacsics József: Magyarország történeti demográfiája.
57./ /Bp., 1963./ 133.1.
58./ U.az., u.ott.
59./ Domanovszky S.: Magyar Művelődéstörténet /Bp., é.n./ IV. k. 113.1.
60./ Tóth István: i.m. 59.1.
61./ Csetri K.: i.m. 9.1.
62./ Tóth I.: i.m. 79.1.
63./ Szekfü: i.m. 426.1. - Domanovszky: i.m. III. 88.1.
64./ Daicoviciu: i.m. 196-197.1.
65./ Csetri K.: i.m. 11.1.
66./ H. Balázs - Makkai L.: Magyarország tört. 48.1.
67./ U.az. 286.1.
68./ Domanovszky: i.m. 88.1.
69./ Szekfü Gy.: i.m. 426. és 427.1.
70./ Domanovszky: i.m. III. k. 88.1.; Szekfü: i.m. III. k. 427.1.
71./ Domanovszky: i.m. III. 88.1.
72./ Szekfü: i.m. III. 427.1.
73./ H. Balázs-Makkai: i.m. 285.1.
74./ Tóth I.: i.m. 25.1.
75./ H. Balázs-Makkai: i.m. 286.1.
76./ Tóth István: i.m. 51.1.
77./ Szentkláray Jenő: A szerb monostoregyházak történeti emléke
Délmagyarországon.
78./ H. Balázs: i.m. 286.1. /Bp. 1908./ 10-13.1.
79./ Gyulafi Lestyán: Historica narratio quorundam gestorum Sigism.
Báthori. - Közli: Szalay: Magy. ó.-i szerb tele-
pek... 12.1.
80./ Kultsár István: Krónika a' mohátsi veszedelemtől a bétsi békü-
lésig... /Pest, 1805./ - Gyulafi L. krónikáját
közli. 72.1.

- 81./ Bethlen F.: i.m. III.185.1.
- 82./ Legalábbis feltételezni lehet ezt már a fent elmondottakból.
T.1.
- 83./ Idézi H.Balázs: i.m.286.1.
- 84./ "Legbiztosabb út"... Századok,1870. 304.1.
- 85./ U.ott 303.1.
- 86./ Bethlen F.: III.227.1.
- 87./ "Legbiztosabb út" ... Századok,1870. 305.1.
- 88./ Borovszky: Torontál vmegye 401.1.
- 89./ Baranyai Decsi: i.m. 105.1.
- 90./ "Legbiztosabb út"... Századok, 1870. 304.1.
- 91./ Szentkláray: A Csanád-egyházmegyei... 658.1.
- 92./ Srećka Milekera: i.m.45.1.
- 93./ Jovan Tomić: i.m. I.és III-as melléklete; Thedorus de Bry
Leodiensis: Pannoniae historia chronologica
/Frankfurt am Main,1596./ 184.1.és másutt.
- 94./ Verancsics Antal: Összes művei I.k.290.1.
- 95./ Perényi-Arató: i.m. 39.1.
- 96./ Szekfü Gy.: i.m.428.1.
- 97./ Pesty: Szörény vmegye I.k.67.1.
- 98./ Az erdélyi belpolitikai eseményekre lásd bővebben Tóth I. i.
munkájának 121-122.oldalát további irodalommal.
- 99./ Lásd Szinán nagyv.1594.ápr.1-i levelét Báthorinak. - Acta publ.
Trans. Az Országos Levéltárban.
- 100./ A magyarországi szerbek korábbi történetét lásd: Tóth I.: i.m.
37-83.1.
- 101./ Mindezekre lásd: Tóth I., i.m. 74-81.1.
- 102./ Velimir Juga: A magyarországi szerbek, - Nemzetiségi ismertető
könyvt.- Szerk.Szabó Orsát /Bp.1913./
- 103./ Corpus iuris Hungarici II.k. 717. /Bp.,1899./ IV.k.17.1.
- 104./ H.Balázs-Makkai: i.m. 285.1.
- 105./ Domanovszky: i.m. III.k.89.1.
- 106./ Csetri K.: i.m.11.1.
- 107./ Dudás: i.m. 13.1.
- 108./ Szentkláray: A Csanád-egyházmegyei... 402-403.1.
- 109./ Dudás: i.m. 14. ; Bethlen F.: I.k.597.1.
- 110./ H.Balázs-Makkai: i.m.285.1.
- 111./ Verancsics Antal: Összes Művei /Mon.Hung.Hist.XIX.k./ 388.1.
- 112./ Szekfü Gyula: Magyar Történet III.k. 430.1.
- 113./ Csetri: i.m. 11.1.
- 114./ Kovács Imre-Szegfü Gyula: Török történetirők III.k./1566-1659
Bp.,1916. 113-114.1.
- 115./ Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603... /Mon.Hung.
Hist.II.o.VII.k./ Pest,1863.,911.; Istvánfy
Miklós: Magyarország története 1490-1606.II.k.
Debrecen,1871. 701.1.; Starine.knj.XXXII.,Zagreb
1908.,Kobenzlovi izveštaji /1592-1594/ kordinalu
Cinitiju Aldobrandiju,državnom tajniku pape Kle-
menta VIII.Priobitje Dr.K.Horvat. 261-264.1.
- 116./ Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini. I.k.196.1.
- 117./ Szekfü: Magy.Tört. III.k.430.1.
- 118./ Velics-Kammerer:Magyarországi török k.deft. 373-383.1.
- 119./ Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini I.k.197.1.
- 120./ Szentkláray: A Csanád egyházmegyei... 444.1.

- 121./ Szentkláray: A Csanád egyházmegyei... 402., 403.1.
 122./ Szalay: Erdély és a Porta. /Pest 1862./ 50.1.
 123./ U.az. u.ott. 61.1.
 124./ U.az. u.ott. 117-118. 1.
 125./ U.az. u.ott. 177. 1.
 126./ U.az. u.ott. 192.1.
 127./ U.az. u.ott. 326.1.
 128./ U.az. u.ott. 336-337. 1.
 129./ U.az. u.ott. Murad szultán levele Báthori Kristófnak 1578.elején 343-344.lap.
 Mivel a levél 1578.elején íródott Sztambulban, az eseménynek csakis 1577.végén kellett lejátszódnia!
- 130./ Tóth István: i.m. 26.old.apparátussal.
 131./ Szentkláray: A szerb monostoregyházak... 33.1.
 132./ Pesty: A Szörényi Bánság és Szörény vm.tört. 66-67.1.
 133./ U.az. u.ott. 67-69.1.
 134./ Szerk. Szilágyi S.: Erd.Orsz.gy.-i eml. III. 275.1.
 135./ Pesty: A Szörényi Bánság... I. 67-68.1.
 136./ Óváry Lipót: A Magy.Tud.Ak.Tört.Bizottságának oklevél-másolatai /Bp.,1894./222.1.
 137./ Lj.Stojanovic: Srpski podoslovi i lepopisi /Beograd 1883./ 114.1
 138./ Bethlen F.: i.m.-re közli Kakos I.beszédének teljes szövegét.
 139./ Pesty: A Szörényi Bánság... I. 69-70.1.
 140./ Dr.Đurđev-B.Grafenauer-J.Tadić: Historija novoda Jugoslavije /Zagreb,1959./ II.k.502.1.
 141./ Szekfü Gy.: Török történetírók /Bp.,1916./ III.k.-Kjátib Cselebi Fezlikéjéből. 207.1.
 142./ Jovan Tomić: i.m. 18.1.
 143./ Pecsevi Ibráhim Tarikhjából. - Korácson-Szekfü: történetírók III.k. Bp.1916. 113-114.1. Pecsevi eme megjegyzése 1593/94.telére,illetve főleg az 1594.évre vonatkozik,mert Pecsevi sorsa Lala Mohamed anatólia pasához kapcsolódik 1590-től fogva,"mely időtől... 1606-ig úgyszólván összeforr életének története amozéval." /Szásadok. 1892. Thury József: Pecsevi viszonya a magyar történetíráshoz. 401.1./ Kjátib Cselebi Fezlikéjéből tudjuk,hogy a szerdár az 1602.évben /1593/94./ "Száfár hó 15-én /nov.9./... A koramániai és anatóliai sereg Pécsre... rendeltetett őrsgül és téli szállásra." /Török tört.-i III.232.1./ Az 1594-es téli szállásról pedig a következőket írja: "Lala Mohamed pasát az anatóliai sereggel Székesfehérvárra rendelte téli szállásra" a nagyvezér. /U.ott./ 1595-ben pedig "Esztergom átadása után visszatért Budára,honnan Sztambulba követi" urát /Thury 403 l./.Pecsevinek tehát az a megjegyzése,hogy "Magam is Pécsre,szegény házukban, mihelyt beesteledett felöltöttem a kardot,a puskát ölembe vettem és úgy feküdtem le"... a hajdúk miatt /Pecsevi Tarikhjából-Török tört.i.III.114.1./ csak 1593/94 telére vonatkozhat,s e megjegyzése előtt említi,a tanulmányban idézettek a hajdúk elszaporodásáról.Igy tehát ez is 1593/94 telére,ill.1594 első felére vonatkozhat csak! T.I.
- 144./ Ugyanis 1594.febr.2-15.között zajlott le a gyulafehérvári orsz.gy.,melynek legfőbb tárgya a töröknek adandó segély volt,tehát épp ellenk.annak amiről a későbbi zártkörű tanácskozáson tárgyaltak,s Báthori E.is csak

- febr.15.körül érkezik meg, tehát e tanácskozás határozataival Prágába, hogy azokat elfogadtassa. Így annak febr.23-ra már véget kellett, hogy érjen. A tanácskozásra lásd: Szilágyi S.: Carrillo Alfonz dipl.működése /Bp., 1877./ 13-15.l.; Veress: Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezései és iratai /Bp., 1906./ 30.l.; Szilágyi S.: Erdélyi Országgy. Emlékek III.k. 306-307.lap; Carrillo útjának kezdetére; Veress: i.m. 666.l.
- 145./ Erdély levonására a Szent Ligába, s az elmondottakra lásd részletekben Tóth I. id.m.121-132.l.apparátussal. Palatics utasítására lásd: Bethlen F.: III.183.l.
- 146./ Bethlen F.: i.m.III. Erről a levélről azt írja, hogy a bán "Roscianos... Bulgaros ad arma contra Turcos capienda excitat." /183.l./ Gyulafi Lestyán pedig így ír: "Zsigmond fejedelem, Palatics György lugosi bán közbenjárásával, fegyverfogásra bírta őket" /t.i.a szerbeket/. Közli: Szalay: A magyarországi szerb telepek... 11.lap - A fent idézett szöveg az un.Kultsár krónikából való. Talán Szamosközi v.Gyulafi eredeti szövegének 1805-ből való fordítása. 71.lap.
- 147./ Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története /Arad, 1895./ 18-19.lap.
- 148./ Azt, hogy e szerveződő csapatok nem csak erdélyi, hanem bánáti hajdukokból is állott, azt bizonyítja Szinán pasa 1594.ápr.8-i levele is, aki azt írja, hogy "ki erdélyi volt benne, s ki máshová való" Acta publica Transilvanica 1583-94. 47o.l.M.Országos Levéltárban.
- 149./ Baranyai Decsi János: i.m.102.l. és Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini I.200.lap.
- 150./ Előnevét és bántását közli: Pesty Fr.: A Szörényi Bánság... I.303.l.
- 151./ Pesty: i.m.-ben a 323.l.-on említi, hogy 1599-ben 45 éves.
- 152./ Biró Vencel: i.m. 64.l.
- 153./ Szilágyi S.: Erdélyi Országgy. Eml. III.325.l.
- 154./ Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini I.206.l. - Aleksa tévesen az átadást Báthori utasításának véli, viszont ez lehetetlen, mert a fejedelem csak aug.elejen tudta hatalmát visszaszerezni s Kolozsvárra is csak 1594.aug.8-án vonult be, s az átadásra Szalánczy Lászlót a fejedelem ezért a tettéért szept.3-án megöletti. V.ö.: Szilágyi S.: E.O.E.III.228., 338., 339.lap és Szilágyi S.: Szamosközi István történeti maradványai IV.k. /Bp., 1880./ 47.lapját.
- 155./ Pesty: i.m. 303.lap.
- 156./ Veress Endre: Geszthy Ferenc várkapitány, Déva XVI.századi iskolájának alapítója /Déva, 1898./ 4-5.
- 157./ Történelmi Tár 1880. 648.lap és Szamosközy István: Történeti maradványai I.k.197.lap.
- 158./ Veress: Geszthy... 6.l.
- 159./ Josephus Trausch: Chronicon Fuscio-Lupino-Oltardium sive Annales Hungarici et Transilvanici.../Coronae /Brassó/, 1847./ I.k.122.lap.
- 160./ Veress: Geszthy... 13.lap.
- 161./ Szilágyi S.: Carrillo A. dipl.működése... 12.lap
- 162./ Veress: Geszthy... 16.l.

- 163./ U.az. u.ott 16.és 23.lap.
164./ Szamosközi tört.m. I.197.1.
165./ Dušan J.Popović: Srbi u Vojvodini I. 300.1.
166./ Mindezekre lásd bővebben Szilágyi: Erdélyi Orsz.gy.Eml.III.
kötetének az 1594-es év első felével foglalkozó
részeit. - Toldy F.: Baranyai Decsi János Magyar
Históriája /Pest,1866./ 102.1.
167./ Szalay L.: A magyarországi szerb telepek... 11.lap
168./ Jovan Tomić: i.m.17-18.lap; Toldy F. Baranyai... 102.1.
169./ Toldy: Baranyai Decsi... 102.1.
170./ Jovan Tomić: i.m.18.lap.
171./ Szinán pasa levele az erdélyi fejedelemhez 1594.ápr.3-án. -
Acta publica Transylvaniae ab anno 1583-1594.
Az Országos Levéltárban.
172./ A levelek ugyanis mind ápr.élejei keltezésűek,s ezek már mint
megtörtént dologról beszélnek zömmel a betöré-
sekről!

Irodalomjegyzék a III. f e j e z e t h e z

- 1./ Dušan J.Popović: Srbi u Vojvodini I.k./Novi Sad,1957./ 299.1.
2./ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek.III.k./Bp.,1877./
308.1. - A továbbiakban E.O.E.
3./ Aleksa Ivic: Istorija Srba u Vojvodini I.k./Novi Sad,1929./
198.lap.
4./ Hosszán temesi pasa 1594.ápr.1-i levele Báthori Zs.-nak.Acta
publica Transilvanica 1583-94. Az országos Le-
véltárban.
5./ Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Vác és Hatvan a hosszú török háború
idejében /Bp.,1936./ 4.1.
6./ Szinán pasa levele az erdélyi fejedelemhez 1594.ápr.3-án.Acta
p.Trans.1583-94.Orsz.Levéltár
7./ Iványi István: Vidékünk története 1571-1658-ig,Kül.tek.Lugos,
Koránsebes és Lipppa történetére /Temesvár 1875./
12.1.; Szerk.Borovszky Samu: Temes vmegye és Te-
mesvár /Bp.,1910./ 337.1.; D.Popovic: i.m.299.1.
8./ Szinán ápr.3-i levele. Országos Levéltár.
9./ Báthori Kristófnak írt levele III.Murad szultánnak 1578.elején.
Közlí: Szalay László: Erdély és a Porta c.műve
/Pest,1862./ 343-44.1.
10./ Szinán ápr.3-i levele. Országos Levéltár.
11./ Iványi István: i.m. 12.1.
12./ Hosszán temesi pasának 1594.ápr.1-én írott levele Báthori Zs.-
hoz.Act.p.Trans. Az Orsz.Levéltárban; Srečka Mi-
lekera: Povišnici slobodne kraljeve varoš Vršca
/Pančevo,1886./ 44.1.
13./ Petru Maizos akciójának kezdete 1594.március 15 körül kezdőd-
hetett el,mert Szinán már említett ápr.1-i leve-
lében említi,hogy Maizosék betöréséről már korábban
írt /csak a betörés helyét említi Versecet/.Ugyan-
csak ebben a levelében említi,hogy ez után egy má-
sik akció zajlott le Morzsina környékén /erről
majd később szólnunk/,majd a dél-bánáti betörés
után,annak ellensúlyozására ő török tisztokat
küldött azok a felkelők ellen,akik itt P.M.betörése

után újabb portyákat hajtottak végre. Így ha P. Maizos akciójára, majd az ezt követő újabb hajdukportyákra, s az erre válaszoló török ellentámadásra egyenkint 5-5 napot számítunk, úgy a három akció elsőjének, tehát P. Maizos betörésének kb. márc. 15 körül kellett kezdődni.

- 14./ Az első idézet Szinán pasa ápr. 8-i Báthorinak írt, a második ugyancsak Szinánnak Báthorihoz írt, ápr. 3-i leveléből való. Acta p. Trans. 1583-94. Az Orsz. Levéltárban.
- 15./ Hasszán temesi pasa levele április elsején Báthori Zsigmondhoz. U. ott.
- 16./ A. Ivić: i. m. 199. 1.
- 17./ Szentkláray Jenő: A Csanád-egyházmegyei plébániák története I. /Temesv., 1898./ 401-404. 1.
- 18./ A. Ivić: i. m. 199. 1.
- 19./ Báthorinak a levélrészletét, amely márc. 28-án íródhatott - III. Murád szultán válasza! Közli Korácson Imre: Török-magyar oklevéltár /1533-1789./ Bp., 1914. 178/79. 1./
- 20./ Hasszán idézett ápr. elsejei levele. Idézett helyen.
- 21./ Acta publ. Transilvaniae ab anno 1583-94. Az Orsz. Levéltárban.
- 22./ Öt napot számolva minden akcióra, kb. 15-én kezdődött támadás, 20-a körül érhetett véget. Lásd a 13-as lábjegyzetet.
- 23./ Szinán ápr. 1-i levele. Idézett helyen.
- 24./ Szinán ápr. 1-i levele - idézett helyen; Aleksa Ivić: i. m. 200. 1.
- 25./ Iványi: i. m. 12. 1.; Borovszky: Torontál vmegye /Bp., 1911./ 398. lap.
- 26./ Borovszky: Torontál vm. 398. 1.
- 27./ Szilágyi: E. O. E. III. 309. 1.; Szentkláray Jenő: A becskerekai vár /Bp.-1886./ 38. 1.
- 28./ Románnak tartja: Borovszky: Temes vm. 337. 1. Szerbnek véli: Bárány Ágoston: Torontálmegye hajdana /Buda, 1845./ 26. 1. Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis III. k. /Cibini-Szeben-, 1783./ 236. 1.
- 29./ D. Popović: i. m. 303. 1.
- 30./ Szinán pasa ápr. 3-i levele Báthori Zsigmondhoz. Idézett helyen.
- 31./ A kronológiai meghatározásra lásd a 13-as lábjegyzetet.
- 32./ Szinán április elsejei levele Báthorinak. Idézett helyen.
- 33./ A. Ivić: i. m. 200. 1.
- 34./ U. az. u. ott.
- 35./ A. Ivić: i. m. 199. 1.
- 36./ U. az. 199. 1.
- 37./ Tudjuk, hogy J. Halabur a D-bánáti felkelés vezetője volt, sőt ott is esett el a felkelés végén /D. Popović: i. m. 303. 1./, s a verseci vladika is egyik vezetője volt a felkelőknek /Stanoje Stanojević: Istorija srpskoga narada. Beograd, 1910-217. 1./, sőt a felkelés végén szörnyű kínok között /a törökök megnyúzták/ életét áldozta a felkelésért. /Stojanović: Stari srepski zapisi II. k. 221. 1./ Lehetséges, hogy mindkettő már március végén a kibontakozó rájafelkelés élére állt, hisz később irányítói voltak!
- 38./ Hasszán ápr. elsejei és Szinán ápr. elsejei levele Báthorihoz. idézett helyen.
- 39./ Az első idézet Szinán pasa ápr. 1-i, a második Hasszán ápr. 1-i leveléből való. Idézett helyen.

- 40./ Szinán pasa ápr.8-i levele Báthorihoz.Idézett helyen.
- 41./ A követség szerb-román voltát igazolja az,hogy T.Tivodorevic szerb volt /A.Ivic: i.m.201.1.,D.Popovic: i.m.300.1., Szentkláray: A szerb monostoregyházak történeti emléke Délmagyarországon Bp.,1908.12.1.és másutt/ Dotian Thrac pedig román /S.Mileker: i.m.44.1.; Szentkláray írja a "A becskerek vára" című tanulmányában: "A ráczokat Vladika Tódor,az oláhokat Dóczián vezeté" i.m.38.1./Azt,hogy március 21. után értek Erdélybe e követek,azt Szilágyi Sándor említi Erdélyország története I.k.-/Pest, 1866./ -ének 433.lapján.
- 42./ Szentkláray: A szerb monostoregyházak... c.munkájának 12.lapján ezt határozottan állítja.Szalay: A magyarországi szerb telepek... c.munkájában viszont borosjenői püspöknek véli /15.1./ ez azonban lehetetlen,mert a jenői püspökség csak a 17.század elején alakult! /Vö.: Thim J.: A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig. Nagybecskerek,1892.,85.1./ Verseci püspök sem lehetett,azt tudjuk,hogy a felkelés végén a török megnyúzatta /Stojanovic: i.m.II.k.22.1.és másutt/,s Teodor pedig Erdélybe menekült /Szalay: i.m.15.1.; Thim: i.m.85.1.; Szentkláray: i.m.12.1.; Aleksa Ivic: i.m.206.1.;/,így minden kétséget kizáróan állithatjuk,hogy Teodor Tivodorevic becskerek vladika volt!
- 43./ Román voltát igazoltuk már a 41.lábjegyzetben,azt hogy püspök is volt S.Mileker említi i.művének 44.lapján.
- 44./ Bethlen Farkas: i.m.183.1.; Kulcsár István: Krónika a' mohácsi veszedelemtől a bécsi békülésig... /Pest,1805./ 71.1.
- 45./ Borovszky: Torontál vm. 398.1.
- 46./ Bethlen: i.m.183.1.; Kulcsár: i.m.71.1.; Szilágyi: E.O.E.III. 312.1.és másutt.
- 47./ Kulcsár: i.m.72.1.
- 48./ Bethlen: i.m.184.1.; Bárány: Torontálmegye hajdana /Buda,1845./ 26.1.Böhm L.: Délmagyarország... külön történelme /Pest,1868./ 251.1.; Borovszky: i.m.398.1.stb.
- 49./ Bethlen: i.m.184.1.; Kulcsár: i.m.72.1.; Böhm i.m.stb.
- 50./ Kulcsár: i.m.72.1.
- 51./ Kulcsár: i.m.72.1.
- 52./ Bethlen: i.m. 184-185.1.
- 53./ Bethlen: i.m.184-185.1.; D.Popovic: i.m.300.1.
- 55./ Tomaso Contarini velencei követ jelentése Regensburgból 1594. jún.23-án. - Közli J.Tomic: O ustanki Srba u Banatu 1594.godine /Beograd,1899./ c.34.lapján a Germania, Dispacci XXI.,167-170.lapjára hivatkozva.
- 56./ Közli; Eudoxin de Harmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanitor. Volumul III./1576-1600/ Bucuresci,1888. 404.old. - 1595-re iktatott dokumentum.
- 57./ Szentkláray J.: A becskerek vára. 37.1.; Márki Sándor: Arad-vármegye... története /Arad,1895./ 18.1.
- 58./ A.Ivic: i.m. 199.1.
- 59./ Szentkláray J.: A becskerek vára 37.1.

- 60./ Szilágyi: E.O.E. III.309.; Stanoje Stanojević: i.m.216.1.
 61./ Kultsár: i.m.72.1.
 62./ Szinán pása Báthorinak irt levele ápr.1-én van datálva, amely
 63./ említi e felkelést. - Idézett helyen.
 64./ U.az. - u.ott.
 65./ Szinán ápr.1-i levele Báthorinak, s Báthorinak erre adott vála-
 szá. Acta p.Trans. 1583-94.
 66./ U.azok - u.ott.
 67./ Szinán p.ápr.8-i levele Báthorinak. Acta p.Trans.1583-94.
 Srecka Miléra: i.m.45.1.
 68./ Mindez adatok hiányában - egyelőre még csak hipotézis, s bizonyi-
 tása jövő kutatásának feladata. - T.1.
 69./ Pecsevi Ibráhim Tarikhjából.Közli: Karácson-Szekfü: Török tör-
 ténetírók III./Bp.,1916./ 114.1. Az idézet krono-
 lógiai meghatározására lásd a II.fejezet 143-as
 lábjegyzetét.
 70./ A Branković krónika; Közli: Lj.Stojanovic: Srpski podoslavi i
 letopisi /Beograd,1883./ 114.1. Đurđev-Grafenauer-
 Tadić: Historija naroda Jugoslavije /Zagreb,1959./
 II.k. 503.1.
 71./ Jovan Tomic: i.m.18.1.
 72./ Szilágyi: Erdélyország tört. I.k. 432.1.; E.O.E.III.300 1.és a
 többi stb.
 73./ Lásd e dolgozat 13-14.és 44-45.lapját; ott apparátussal.T.1.
 74./ Szilágyi: Erdélyország tört. I.k.433.1.; Veress E.: Carrillo A.
 jezsuita-atyá levelezései... /Bp.1906./ 665.1.
 75./ Szilágyi: Carrillo A.dipl.működése /Bp.,1877./ 15.1.
 76./ Szilágyi: Erdélyország tört. I.433-434.1. - Az egész ekkori er-
 délyi politikára lásd még: Tóth István: Az 1594.évi
 bánati felkelés bevezetése c.szakdolgozat⁶,Szeged,
 1966. A JATE irattárában 121-130.1.apparátussal.
 77./ Az említett levelek megtalálhatók az "Acta publica Transylvaniae
 ab anno 1583-1594." c.gyűjtemény 470.lapjától kez-
 dődően az Országos Levéltárban. - Közli még őket
 külön Pesti Frigyes: Krassó vármegye története
 IV.k./Oklevéltár/ Bp.,1883. 176-178.1-án,továbbá
 A.Ivić: Islovijs Srba u Vojvodini I.k./Novi Sad,
 1929./ 442-445.lap.
 78./ Szilágyi: E.O.E. III. 309/310.1.
 79./ III.Murád Báthorinak. Vö.: 19-es láb.; E.O.E. 310.1.
 80./ E.O.E., 310.1.
 81./ A.Ivić: i.m.201.1.
 82./ E.O.E. III.310.1.

Irodalomjegyzék a IV. f e j e z e t h e z

- 1./ Ivan Kukuljević: Chronica Serbica Despotae Georgii Branković
 /Arkiz za pov.jug. III.Zagreb,1854./ és Jovan To-
 mić: O ustanaki Srba u Banatu 1594 godine /Beog-
 rad,1899./ 18.1.
 2./ Lj.Stojanović: Srpski podoslavi i letopisi /Beograd,1883./ -
 Brankovic-krónika - 114.1.; Đurđev-Grafenauer-Ta-
 dić: Historije naroda Jugoslavije III./Zagreb,1959.,
 503.1.

- 3./ Stojanivić: i.m. id.helyen
- 4./ Szentkláray Jenő: A becskerekai vár /Bp.,1886./ 37.1.
- 5./ Đurđev: i.m. 503.1.
- 6./ Tomić: i.m. 18.1.
- 7./ Szentkláray J.: A becskerekai vár. 37.1.
- 8./ Tomić: i.m.18.1.
- 9./ A tizenötéves háború első két esztendejének bővebb leírását lásd bővebben apparátussal Tóth István: Az 1594.évi bánati felkelés bevezetése c.szakdolgozatában /Szeged,1966. JATE Irattár/ 99-113.1.
- 10./ Baranyai Decsi János: Commentariorum de rebus ungaricis. Közli: Toldy Ferenc Pest,1866. Monumenta Hungariae Historica III.o.17.k.102.1.
- 11./ Tomić: i.m.19.1.
- 12./ Kjátib Cselebi Fezlikéjéből. Közli: Karácson-Szekfü: Török történetírók III.k./Bp.,1916./ ~ 221-22.1.
- 13./ Szilágyi: Erdélyi Országgyűlési Emlékek III.k./Bp.,1877./ 317.1. Továbbá: E.O.E. III.
- 14./ Illésházy István följegyzései 1592-1603. Közli Kazinczy Gábor. /Pest,1867./ Mon.H.H.II.o.7.k.9.; A bécsi rendőrségi archivum jelentése: Közli A.Ivić: i.m.450.1.
- 15./ Starine knj.23.k.Zagreb,1908. Kobenzlovi izveštaji /1592-1594./ Kard.C.Aldobrandiju... Közli K.Horvat. 261-264.1.
- 16./ Istvánfi M.: Magyarország története 1490-1606. II.k./Debrecen, 1871./ 28.könyv 700.1.; és a már id.bécsi arch.
- 17./ Istvánfi: i.m. 701.1.
- 18./ A már idézett bécsi archivum, idézett helyen.
- 19./ A.Ivić: i.m. 202.1.
- 20./ III.Murad levele Báthori Zs.-hoz 1594.jún.közepén. Közli Karácson Imre: Török-magyar oklevéltár. /Bp.,1914./ 178-179.1.
- 21./ Gévai Antal: A budai pasák /Bécs,1841./ 15.1.
- 22./ A.Ivić: i.m.19.1.
- 23./ Veress E.: Carrillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai 1591-1618. /Bp.,1943./ M.H.H.I.o.41.k.103.1.
- 24./ J.Tomić: i.m. 19-20.1.; J.A.C.Buchon: Pantheon litteraire etc. I.kötetének 717.lapján hibásan Báthorinak tulajdonítja az eseményeket,ahol így ír: "Le prince Sigismonde ayont amassé une assez grande armée de Transylvanis et de Rasciens,il les mena le long de Danube,en intention d'empescher toute de secours qui pourroit aller de Constantinople,par ce fleure la au camp de Javarin."; Ugyancsak Báthorinak e győzelmet egy 1595-ből származó olasz forrás is:(Codice Barbariniano LVIII.-57.-f.153.r) Közli VáE.de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanilor. Volumul III. /Bucuresti,1888./ 404.1.
- 25./ A felkelők vezéreinek nevét így nem sorolják fel forrásaink,de mivel részben később is szerepelnek az események illetően vonalvezetése feltételezhető!
- 26./ Bethlen Farkas: Historiarum pannonico-daciarum libri X.Eredeti kézirat 478.1.és Báthori Zs.levele Szinán pasához 1594.máj.23-án. Acta publica Transilvaniae ab anno 1584-94. Az Országos Levéltárban.

- 27./ Az egyik olasz forrásunk írja, hogy elfoglaltak "un castello vicino chiamato Ohat"... /"egy várat Obad közelében".../, ez nem más lehet mint az Obad közelében fekvő Csákova. Közli: J.Tomic: i.m. Függelék III.dokumentum.
- 28./ Schwandtnerii: Scriptorum rerum Ungaricarum /Vindabonae-Wien 1746./ I.k.Jakobinus Joannes, 745.1.
- 29./ Szofi Szinán levele Báthori Zsigmondhoz dátum nélkül. Acta p. Trans.ab anno 1583-94. Az Országos Levéltárban 477.1.; Báthori máj.16-i levele Szinánhoz; - Báthori máj.23-i levele Szinánhoz. Az Országos Levéltárban.
- 30./ Bethlen F.: i.m. III.k.225.1.; Baranyai Decsi: i.m.10211.
- 31./ Veress Endre: Carrillo Alfonz jezsuita-atyja levelezése és iratai /Bp., 1906./ M.H.H.I.o.32.k.665-666.1.
- 32./ U.az.: u.ott 30.1.és 666.1.
- 33./ Szilágyi S.: Erdélyország története I.k. /Pest, 1866./ 434.1.
- 34./ A tordai gyűlésre lásd részletesen; Szilágyi S.: E.O.E. 310-312.1.; Szilágyi S.: Erdélyország tört.I.k. 434.1.és másutt.
- 35./ A.Ivić: i.m. 201.1.
- 36./ A.Ivić: i.m.201.1.; Dušan Popović: Srbi u Vojvodini I./Novi Sad, 1857./ 300.1.
- 37./ A.Ivić: 201.1.; D.Popović: 300.1. - A szerb feldolgozások általában csak e májusi követjárásról tesznek említést, viszont Bethlen Farkas i.m.-ből kitűnik, hogy márciusban is volt egy /i.m.183-184.1./ A zavart az keltette, hogy a kettő nagyjából azonos külsőségek közt zajlott le. A magyar feldolgozásokból viszont kitűnik, hogy márciusban is kellett egy követjárásnak lennie /Borovszky: Torontál vármegye /Bp., 1911./ 398.1.; Böhm L.: Dél-Magyarország...történelme /Pest, 1868./ 250-51.1.; Bárány A.: Temesvármegye emléke /Nagybecskerek, 1848./ 43.1.; U.az: Torontálmegye hajdانا /Buda, 1845./ 25-26.1.; Szentkláray J.: A becskereki vár /Bp., 1886./ 38.1.stb./
- 38./ Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis /Cibini, 1783./ III.k.225.1.
- 39./ Bethlen F.: i.m.226.1.lapján "Extranea gentis"-nek /idegen származásúnak/ mondja. Hogy mindez a tordai gy. alatt történt, azt bizonyítja Bethlen is; i.m. 225-26.1.; továbbá Baranyai Decsi: i.m.103.1.
- 40./ Báthori Zsigmond levele Szinán pasához 1594.máj.23-án. - Act. p.Trans.1583-94. Az Orsz.Levéltárban.
- 41./ Baranyai Decsi: i.m. 103.1.
- 42./ Bethlen: i.m.226.1.
- 43./ Baranyai Decsi: i.m.102.1.; Bethlen 226.1.
- 44./ Szilágyi: E.O.E. III.k.317.1.
- 45./ Istvánffy Miklós: i.m.707.1.; Óváry Lipót: A Magyar Tud.Ak. Tört.Bizottságának oklevélmásolatai /Bp., 1894./ 229.1. 1119.dokumentum és másutt.
- 46./ Kjátib Cselebi Fezlikéjéből. Idézett helyen 219.1.
- 47./ Bethlen F.: i.m. 104.1.
- 48./ Baranyai Decsi J.: i.m.104.1.
- 49./ Borovszky Samu: Temes vármegye /Bp., 1910./ Szentkláray tollából. 337.1.

- 50./ Borovszky S.: Temes vm. 337.; Borovszky S.: Torontál vmegye /Bp.,1911./ 398.1.; Böhm L.: i.m.252.1.; J.H. Schwicker: Geschichte des temeser Banats /Nagybecskerek,1861./ 190.1.; Bárány: Temesvármegye 43.1.

Irodalomjegyzék az V. fejezethez

- 1./ Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis /Cibini, 1783./ III.k.227.1.; Baranyai Decsi J.: Commentariorum de rebus ungaricis /Bp.,1866./ 104.1.
- 2./ Borovszky Samu: Torontál vármegye /Bp.,1911./ A Becskerekről szóló fejezetben.
- 3./ Kikövetkeztetett időpont. Decsi ugyanis közli, hogy pünkösd másnapján foglalták el a szerbek Becskereket, ez az új naptár szerint 1594.május 30-ára esett /Vö: Szentpéteri I.: Oklevéltani naptár Bp.1912./, Decsi leírásából kivehető, hogy az eseményeknek kb.május 28-án kellett kezdődniük. - Téves tehát a délszláv irodalomban elfogadott időpont, amely június 1-re teszi Becskerek elfoglalását.
- 4./ Decsi: i.m. 104.1.
- 5./ Decsi leírása alapján ennek az eseménynek Becskerek elfoglalása előtti napon kellett lejátszódnia, tehát május 29-én, pünkösd vasárnapján. Decsi: i.m.104.1.
- 6./ Decsi: i.m.104.1.
- 7./ Decsi: i.m.104.1.
- 8./ Borovszky: Torontál vm. 559.1.
- 9./ Bethlen: i.m.228., Decsi: i.m.105.1.
- 10./ Bethlen: i.m.228.1.; Decsi: i.m.105.1.
- 11./ Bethlen: i.m.228.1.
- 12./ Decsi: i.m.105.1.
- 13./ Decsi: i.m.105.1.
- 14./ Bethlen: i.m.228.1.
- 15./ Jovan Tomić: O ustanaki Srba u Banatu 1594 godine /Beograd, 1899./ I-es és III-as függelék; Theodorus de Bry Leodiensis: Pannoniae historia chronologica /Frankfurt am Main,1596./ 184.1.
- 16./ Több irányú volt a felkelés, így a feltételezés szerintem helytálló.
- 17./ J.Tomic: i.m. I-es függelék.
- 18./ de Bry írja, hogy a temesi pasa Lipa felmentésére sietett, így tehát ostroma feltételezhető /de Bry: i.m.184.1./
- 19./ U.az. U.ott.
- 20./ J.Tomic: III.függelék.
- 21./ de Bry: i.m.184.1.
- 22./ Bethlen: i.m.229 és másutt
- 23./ U.az. - U.ott
- 23./ Bethlen 5000főről ír, míg J.Tomic: I-III.függeléke és de Bry: i.m.184.lapján 11000 főről beszél. Ugy tűnik, ez a helytálló.
- 24./ Az ütközet színhelyét J.Tomic: i.m.-nek III.függeléke közli /Tiefenbach levele,1594.jún.10./

- 25./ Bethlen: i.m. 229-230.1.
26./ J.Tomic: III.függelék, Bethlen: i.m.230.1.és másutt
27./ A három bég nevét de Bry közli: i.m. 184.1.
28./ de Bry: i.m. 184.1.és másutt.
29./ Feltehető,hogy a pasa fia harcosokkal a biztonságos Temesvárra menekült.
30./ Véleményem szerint ekkor kellett ez ütközetnek lezajlani,ugyanis a forrásokból kivehető,hogy az Becskerek elfoglalása után nem sokkal játszódhatott le.
31./ Kjátib Cselebi Fezlikéjéből. Közli: Szekfü-Korácson: Török történetírók /Bp.,1916./ III.220.
32./ Ezt a második ütközetet leírja Bethlen: i.m.231.1.; Decsi: i.m. 105.1.; és Artus Tamás: Historie des Turcs /Paris,1662./ I.k.797.1.
33./ A források szerint ez a második csatavesztés közvetlenül a pre-tayi csatavesztés után volt,tehát kb.jún.7-én kellett lezajlania.
34./ Faud Slépičević: A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság népeinek története I./Novi Sad,1957./ 263.1.
35./ Hogy az esemény jún.10-e előtt játszódott le,azt a Tiefenbachhoz küldött szerb követ jelentéséből tudjuk.Vö: Tiefenbach 1594.jún.10-én levelét. Közli: J.Tomic: i.m.III.függ.
36./ Titel leírását lásd: Kyrimi Ibrahim másolatából,melynek címe: "Legbiztosabb út a városok és országok megismerésére." Közli: Századok. 1870. 305.1.
37./ Velics-Kammerer:Magyarországi török kincstári defterek I.k. /Bp., 1886./ 432.1.
38./ Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini /Novi Sad,1929./ I.203.1.; Dusan Popovic: Srbi u Vojvodini./Novi Sad,1957./ I.300.1.
39./ Tiefenbach már idézett jún.10-i levele még folyamatban említi az ostromot,s az elfoglalásutána valószínűleg kb.köv.
40./ de Bry: i.m.185.1.
41./ Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanilor. Volumul III./București,1888./ 468-as dokumentum; Ivić: i.m.203.1.; D.Popovic: i.m.301.1. A felsorolt munkák említik Lippa elfoglalását, azt tovább tarthatott mint Becse,ill.Titel elfogl. tehát kb.jún.derekán következett be.
42./ A 41-es láb.j.forrásai.
43./ Forrásaink alapján az E.Ky.-bánati és a Maroson túli felkelésről keveset tudunk,de feltételezhető,hogy Világosvár Jenő és Lippa birtokában a felkelők e területen is szilárdan megvetették lábukat.
44./ J.Tomic: i.m.22.1.
45./ Tiefenbach jún.10-i levele; de Bry: i.m.185.1.
46./a A szerb felkelők levele 1594.jún.13-án /ónaptár szerint!/ Székely Mózesnek. Közli: Tört.Tár 1901.444-445.1.
46./b Bethlen: i.m. 236-37.1.
47./ Tiefenbach levele 1594.jún.10.; de Bry: i.m.185.1.
48./ de Bry: i.m.185.1.
49./ Bethlen: i.m.236-37.1.; Popovic: i.m.303.1.
51./ A szerb felkelés 1594.jún.13-i levele. Közli: Történelmi Tár, 1901. 444-445.lap.
52./ Miután Versec lett a felkelés központja,feltételezhető^{hogy} a verseci táb.vezetői voltak egyben a felkelés további irányítói is!

- 53./ Bethlen: i.m. 229.lap.
54./ Logikusan következik a felsoroltakból, hisz Temesvár birtoka egyben a felkelés záloga volt. Utal erre Bethlen Farkas is munkájának 235.lapján.
55./ Decsi: i.m. 106.l.
56./ Szilágyi S.: Carrillo Alfonz diplomáciai működése /Bp., 1877./ 17.l., és másutt.
57./ Szilágyi: Erdélyi Országgyűlési Emlékek III.k./Bp., 1877./ 313.lap. - Továbbiakban: E.O.E.III.
58./ E.O.E. 314.lap.
59./ E.O.E. 317.lap; Szilágyi S.: Erdélyország története I./Pest, 1866./ 436.l.
60./ Kultsár István: Krónika a mohátsi veszedelemtől a bétsi békülésig... /Pest, 1805./ 73.lap.
61./ E.O.E. 314.lap; Kultsár: i.m. 74-75.lap.
62./ Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas kanczellár /Bp., 1891./ 105.l.; Decsi: i.m. 124.l. és Bethlen 245.
63./ E.O.E. 314.l.; Bethlen: i.m. 245-261.l.; Decsi: i.m. 123.l. és másutt.
64./ Szilágyi: Erdélyország története 436.l.; E.O.E. 315.l. és másutt.
65./ Szilágyi: Erdélyország története 436.l.
66./ E.O.E. 316.l.; Szamosközi István történeti maradványai IV. Közli: Szilágyi S. /Bp., 1880./ 32.l.
67./ E.O.E. u.ott.
68./ E.O.E. 319.l.
69./ J.Tomic: i.m. 23.l.
70./ Bethlen: i.m. 231.l.
71./ Szamosközi: i.m. 35.l.
72./ Bethlen: i.m. 232.l.
73./ Szamosközi: i.m. 34.l.
74./ A bécsi politika rendőrség archivumából. Közli: A.Ivic: i.m. 443.l.
75./ Vass Miklós: Székely Mózes erdélyi fejedelem életrajza /Bp. 1897./ 2-7., 11-15.l.
76./ Bethlen: i.m. 233.l.
77./ Decsi: i.m. 105.l.
78./ Eudoxiu: i.m. 57.dok.
79./ Óvári Lipót: A Magy.Tud.Ak.Bizottságának oklevél-másolatai. /Bp., 1894./ 1118-as dok. 229.l.
80./ Tomic: i.m. 26.l.
81./ Pesty: A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története I.k./Bp., 1877./-ében közli, hogy Vajda Mihály 1593-94-ben ispán volt /323.l./ Szörény megyében. Ebből a dokumentumból kiindulva feltételezhető, hogy Vajdát nem Báthori, hanem Palatics küldte a szerbek közé, természetesen a fejedelem utasítására.
82./ Véleményem szerint 1594.jún.23-án irtak levelet /új naptár szerint, mert dátálásuk: 1594.jún.13. az ónapár szerinti/ a szerbek Székelynek. Ebben a levélben említik, hogy korábban jött közéjük Vajda. Ezen utazásra tehát jún.dereken kerülhetett sor.
83./a A szerbek már idézett jún.23-i levele.
83./b A források ennek a feltételezésnek nem mondanak ellent.
84./ Bethlen: i.m. 235.l.
85./ Az ónapár szerint jún.13-án íródott, ez az új szerint jún.23-ra esett.

- 86./ Közli: Történelmi Tár. 1901. 444-445.1. Ott írják, hogy a forrás kétnyelvű.
- 87./ Történelmi tár 1901., 445.1.
- 88./ Tomic: i.m. 23.1.
- 89./ Acta p. Trans. ab anno 1583-1594. Az Országos Levéltárban.
- 90./ Legalább is a forrásokból ez tűnik ki.
- 91./ Tóth István: Az 1594. évi bánati felkelés bevezetése /Szeged, 1966./ - kézirat a JATE Irattárában - III.1. apparátussal.
- 92./ Ivić: i.m. 199.1.
- 93./ Tomic: i.m. 22.1.
- 94./ Tiefenbach már említett jún.-i levele.
- 95./ Ivić: i.m. 203.1.
- 96./ Tomic: i.m. 25.1.
- 97./ Decsi: i.m. 106.1.
- 98./ Ivić: i.m. 205.1.
- 99./ Ivić: i.m. 205.1.; Popović: i.m. 302.1.
- 100./ Istvánffy Miklós: Magyarország története II.k. /Az 1871-es debreceni kiadás/ 710.1.
- 101./ Ivić: i.m. 205.1.; Popović: i.m. 302.1.
- 102./ Feltételezem, aminek a hiányos források viszont nem mondanak ellent.
- 103./ Tomic: i.m. 23.1. Kisebb szövegváltoztatással.
- 104./ Bethlen: i.m. 236.1.
- 105./ Vö: E dolg. II. fejezetének 23-as lábjegyzetét; Ivić: i.m. 205-206.1.

Irodalomjegyzék a VI. f e j e z e t h e z

- 1./ Baranyai Decsi János: Commentari de rebus ungaricis /M.H.H. II.o. 17.k. / Bp., 1866. 108.1.; Dudás Gy.: A bácskai és bánági szerbek tört. a 16-17. században /Zombor, 1896./ Szalay: Szerb telepek... 14.1.
- 2./ Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis /Cibini, 1783./ III.k. 278. és a köv.; Decsi: i.m. 108.
- 3./ Bethlen F.: i.m. III.k. 236.1.
- 4./ U.az. U.ott.
- 5./ Hogy ezek vezetője T. Tivodorević volt, az abból is következik, hogy a későbbi vesztes becskerekai csata után T. Tivodorević vezeti őket Erdélybe. Vö: Századok 1886., 313.1., Szalay: i.m. és másutt.
- 6./ Jovan Tomic: O ustanaki Srba u Banatu 1594 godine /Beograd, 1899./ 27.1.
- 7./ Ezt forrásaink így nem említik, de az események menetéből logikusan következik.
- 8./ Velics-Kammeren: Magyarországi török kincstári defterek /1543-1635./ I.k /Bp., 1886./ 375.1.
- 9./ Bethlen F.: i.m. III.k. 236.1.; Veress E.: Carrillo Alfonz... le v és iratai /1591-1618./ Bp., 1943., 108.1.; Bárány Á.: Temesvármegye emléke /Nagybecskerek, 1848./ 87-88.1., stb.
- 10./ Tomic: i.m. 26.1.

- 11./ Bethlen: i.m. III.278.s a köv.; Böhm L.: ...Bánság külön történelme /Pest,1868./ 254.1.,stb.
- 12./ Bethlen: i.m.III.k. 236.1.; Tomic: i.m.27.1.
- 13./ Tomic: i.m. 27.1.
- 14./ Bárány A.: Torontálmegye hajdana /Buda,1845./ 27.1.
- 15./ Bethlen: i.m.III.k.; Decsi: i.m.108.1.; Tomic: 27.1.
- 16./ Chronica Serbica Despotae Georgii Brankovic /Közli Ivan Kukuljevic: Arkiv za povestinicu jugoslovensku III.k.Zagreb,1854./
- 17./ Bárány: Torontálmegye hajdana 26-27.1.
- 18./ Tomic: i.m. 27.1.
- 19./ Szerk.Borovszky Samu: Torontál vármegye /Bp.,1911./ 401.1.
- 20./ Tomic: i.m.27.1.
- 21./ Szentkláray Jenő: A becskerei vár /Ért.a Tört.Tud.köréből 12.1. 10-es szám/ Bp.,1866. 41.1.
- 22./ Feltehető,hogy Becskerek bukása egyben a környék várainak elfoglalását is jelentette.
- 23./ Tomic: i.m.27.1.
- 24./ Veress Endre: Geszti Ferenc várkapitány... /Déva,1898./ 14.1.és másutt.
- 25./ Szilágyi S.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek.III.k./Bp.,1877./ - továbbiakban: E.O.E.-a júl.országgyűlés.
- 26./ Veress E.: Carrillo... i.m.bevezetés XXXII.lap.
- 27./ Óváry: A Magy.Tud.Ak.Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai /Bp.,1894./ 1121-es dok./San Clemente sp. köv.jelentése 1594.aug.24.Regensburg/
- 28./ Veress E.: Carrillo... i.m.Carrillo Aquaviva generálisnak,Rómába 1594.júl.11. Alba Julia./46-os dok.108.1./
- 29./ Óváry: i.m.idézett dokumentum /1121-es/
- 30./ U.az.,u.ott.
- 31./ Szilágyi S.: Erdélyország története I./Pest,1866./ 437.1.
- 32./ Óvári: i.m. id.dok./1121./
- 33./ Szilágyi: Erdély: I.437.1.
- 34./ Szilágyi: Erdély I.437.; E.O.E.
- 35./ Kjátib Cselebi Fezlikéje. Közli Korácson-Szekfü: Török tört. írók III.k.Bp.,1916. 227.1.
- 36./ Kjátib id.m. id.helyen.
- 37./ E.O.E. III.júliusi orsz.gyűlés leirása.
- 38./ Veress: Carrillo A... lev.és iratai /Bp.,1906./ 666.1.
- 39./ Veress: Carrillo A... /Bp.,1943./ XXXIII.lap./Bevezetés/
- 40./ E.O.E. III.; Carrillo: /Bp.,1943-as kiadás/ u.ott.
- 41./ E.O.E. III.323.1.; Veress i.m.id.helyen /1943-as kiadás/
- 42./ Veress: Carrillo... /Bp.,1943./ XXXIII.1.
- 43./ E.O.E. III.324.1.
- 44./ E.O.E. III.228.1.
- 45./ E.O.E. III.324-325.1.
- 46./ Aleksa Ivić: Istorija Srba u Vojvodini I.k./Novi Sad,1929./ 206.1.
- 47./ Tomic: i.m. 28.1.apparátussal.
- 48./ Logikusan következik az események menetéből,bár forrásaink így külön nem emelik ki.
- 49./ Aleksa Ivić: i.m. 206.1.apparátusa; Dušan J.Popović: Srbi u Vojvodini I./Novi Sad 1957./ 303.1.
- 50./ Feltételezés,amelyet azonban alátámaszt az a tény,hogy később Hosszán pasa kivégzi - valószínűleg a felk. való részvétel miatt - a verseci vladikát.

- 51./ D.Popović: I.m. id.helyen és másutt.
- 52./ Stajanović: Stari srpski zapisi i natpisi II.k.311.; D.Popović i.m. 303.1.
- 53./ Valószínűleg Versec bukása maga után vonta a környék leigázását is!
- 54./ A.Ivić: i.m. 206.1.apparátussal.
- 55./ Tomic: i.m. 28.1.; Szalay: i.m.15.1.; Századok 1886. 313.1.és másutt.
- 56./ Szalay: i.m. 15.1.; Thim József: A szerbek története... /Becs-kerek,1892./ 85.1.; Tomic: i.m.28.1.
- 57./ D.Popović: i.m. 302.1.; Márki S.: Aradvármegye...története /Arad,1895./ 18.1.
- 58./ A.Ivić: i.m. 206.1.
- 59./ E.O.E. III.326-29.1.
- 60./ E.O.E. III.
- 61./ Lukinich I.: Erdély területi változásai a török hódítás korába /Bp.,1918./ 183.1.
- 62./ Kjátib Cs.Fezlikéje idézett helyen 232.1.
- 63./ Takáts Sándor: Rajzok a török világból IV.k./Bp.,é.n./ 247.1.
- 64./ Feltételezés. A további kutatások feladata e feltevés igazát bizonyítani.
- 65./ Pesty Fr.: A Szörényi Bánság és Szörény vm.tört. I./Bp.,1877./ 73.1.
- 66./ Faud Slipičević: A Jugoszláv Szövetségi Népközt.népeinek tört. I. /Novi Sad,1957./ 264.1.

Irodalomjegyzék a VII. f e j e z e t h e z

- 1./ Kultsár: Krónika a' mohátsi veszedelemtől a' bétsi békülésig.. /Pest,1805./ 72.1.
 - 2./ Szilágyi: Szamosközi István történeti maradványai IV.k./Bp., 1880./ 34.1.
 - 3./ A.Ivić: Istorija Srba u Vojvodini I. /Novi Sad,1929./ 198.és 202.1.
 - 4./ Stanoje Stanojević: Istorija srpskoga naroda /Beograd,1910./ 217.1.
 - 5./ St.Stanojević: i.m.216.1.
-